

TOPOI NAZIONAL/NAZIONALISTAK ERNAZIMENTUAN: CAMÕESEN “OS LUSÍADAS”

Gaur-egun euskaldunak ez dut uste zilegi duenik horrelakorik Euskal Herriarekin egitea –beste ezerk baino gehiago, geure konplexuek eragozten digute–, Fernand Braudelek, “iraunaldi luzeko” prozesuen ikertzaile gisa ihardunez, arazorik ez du Frantziaren eta nazio frantsesaren historia Erdi Aroraino ezezik, Galia erromatarrena eta aurrehistoriaraino urrutiratzeko, eta historiografia moderno (H. Taine, A. de Tocqueville, etab.) bestela txit errespetagarri baten jatorrizko bekatua bezalako zerbait datzala salatzen, “onartean Frantzia XVIII. mendean hasten dela, Argien Aroan, Iraultza Frantsesaren bortxak pairarazi zion froga dramatikoaren ondorioz jaiotzen dela, I maiskuladun Iraultza hori, atzo arte oraindik ere, gu konturatu barik, (...) Biblia moduko zerbait, engaiamendu bat, erreferentzia-puntu ideologiko bat zena”¹ – teologiko, esan zezakeen, fede berri laikoan. Dogma itxi eta itsua izan da, naziorik Frantziako Iraultza baino lehen ez dagoela (beraz, nazio kontzientziarik, nazionalismorik, ez beste konturik). Eta beste guztia, nazionalisten mitifikazio hutsak zirela.

Espero dut, Braudel ez dela historiaren “erromantiko, irrazional, fundamentalista”, etab. horietako bezala ikusita egongo gure jaun txit ilustratu eta txit arrazionalen artean, Braudel kopiatzea (loc. cit.) izango dut gaien sarrerarik errazena. “Argi denez, debozio horren aitzia protesta egiten dut, beste edozein debozio edo idealizazio erretrospektiboren aitzia bezala. Baina are eta gehiago protesta egiten dut debozio horrek inplikatzeko duen muga kronologikoen hertsamenaren aitzia: Aintzinako Erregimena, Iraultza Frantsesa, gertakari hurbilak dira, ia gaur egunekoak... eskua hedatu eta ia ikutzen ditugu. Baina kasu, Frantziaren iraganaren lodiera osoa da osoki batu behar dena, erromatarrek Galia konkistatu aurretik gaur egun arte. Luis XVI.aren Frantzia “persona” zaharra da, zinez. Orduan, bide batez, Théodore Zeldin-en liburu guztiz eder eta monumentala, *Grina frantsesaren historia*, 1848 hastea deitoratzen dugu. Hain gazte al gara? Jaioberri garelako ote dira jaiotze gurekin gure grinak? Baita ere protesta egiten dugu Robert Fossaert bezalako soziologo eta ekonomilari argiaren aitzia, zeinek Frantziako iragana esku-soinua estutzen den gisan estutzen duen, eta dioten : «Axuriaren gisako Galia mistikoak ez du ia inolako loturarik *gure herriarekin*, zeina ez baitzen etorri aroen sakonetik, historiaren baitan jaiotze baizik». Historia aroen sakoneraino iritsiko ez balitz bezala, historiaurrea eta historia prozesu

1 Ik. Braudel, F., “La identidad de Francia”, in *Cuenta y Razón* 76-77 (1993) 134.

berbera ez balira bezala, gure herrixken sustraiak gure zoruan ez baleude bezala Kristo aurreko hirugarren mileniotik, Galiak alde zurretik zirrobortua ez balu bezala Frantzia garatuko zen espazioa, herri germaniarrak Rhin-a iragan ez balute bezala V. mendean (...), gure odolean [!!], gure bizian, hematologia erretrospektiboak antzinako 'inbasio barbaroen' arrastoa erakutsiko ez balu bezala, hizkuntz eta sineskerak guregana ez baletoz bezala gure iragan antzinakoenaren mende ilunetatik...”².

Erro ideologiko zahar batzuetara bakarrik mugatu nahi dut nik hemen, askoz apalago. Nazionalismoari formalki zein jaiotegun zehatz erabaki behar zaion kalendarioan, ez dakit eta ez zait –beste edozein gerra nominalista baino gehiago– interesatzen: kontzientzia kulturako elementuekin artikulatzen den heinean, eta kultura tradizioetik elikatzen den heinean, kontzientzia nazional/nazionalista edukin batzuekin formulatua egoten den heinean beraz, materialok badituzte beren historiak, partikularrak nahiz arruntak, biziki interesgarriak anitzetan, eta franko topikoak ez gutxitan. Holako batzuk seinlatu bakarrik egin nahi da ondorengoan, Camõesen *Os Lusíadas* (1572) epepeiaren irakurketa bat medio.

HANDIKERIAREN IDEOLOGIA

Bere harrotasun kontzientzia modu bat adierazten du tribu batek, patriarka handi baten eta haren emazte noblearengandik, Jainkoaren arteratze mirarizko batez, sortutakotzat daukanean bere burua (*Gen.* XV, XVII eta XXI: Jainkoak hautetsia bera da eta berari eman dio Jainkoak hango lur hura); aldiz tribu auzoa patriarka beraren, baina esklaba batengandik sortutakotzat (*Ib.*, XVI: lurrotan ez du oinorde eskubiderik); eta beste tribu etsaiagoren batzu, inguruetan, iluntzean aita mozkortu eta bi alaba ezkongabek harengandik amarruz edukitako ondore sasikotzat (*Ib.*, XIX, 30 eta hur)...³

Nola ulertu dituzte beren buruak, espresatu dute beren autokontzientzia, elkarrekin lehian goititzen eta bermatzen ari ziren Ernazimentuko tribuek edo “nazioek”?

Ernazimentuan ez dago eredu politiko-kultural bat bakarra eta, azkenean Europan nagusitu dena, libertatearentzat faboragarriena izan denik behintzat ezin da esan. Florentziak, Erromaren alaba eta oinordeko sentituz –Inperio eta tirania ororen aurka: tiranoaren hilketak odol-ekintza santua da–, Erroma errepublika-

2 *Ib.* “Nazio bat errealtate oste bat da, izaki oste bat, zeinak ez dion erantzuten egunez-egun, astez-aste, urtez-urteko historia kronologiko bati. Denbora laburrera mugatzea gure narrazioaren ahulezia-ezaugarria da”. Beharbada orain, kanpotik irakatsita, beti jakin duguna ikasi ahal izango dugu, jakiteko lotsa gabe?

3 Nazionalismoaren erro judutarrak, H. Kohnek ere aintzat hartu ditu, ik. *El nacionalismo. Su significado y su historia*, Buenos Aires 1966, 13 eta hur. Ik. orobat Smith, A. D., *Las teorías del nacionalismo*, Bartzelona 1976.

noaren eta askatasunaren ikurrina birrartu du⁴. Florentzia harrotzen duena, artearekin eta zientziarekin, bere erregimen errepublikanoa da: “ez dago lurtean justizia gehiagoko beste paraje bat eta beste inon ez da ikusten askatasun gehiago”, laudatu du Leonardo Brunik⁵. Errepublika versus Inperioa. Florentzian hiritar denak berdinar dira, hiritarren berdintasuna delako askatasunaren oinarria, eta hiri-gorputzaren burua justizia da (ez erregea edo tiranoa)⁶. Kontrastea ezin handiagoa da, Erroma inperialaren eta handikeriaren ereduak garatu duten ideologiek. Camões (1524-1580) –eta Gorte inguruetan aisatu nazionalismo europarrak– bigarren eredu honetan kokatzen dira. Bertan topiko multzo bat landu ohi da –lurralde europar guztietan berdintsu– sorterrari eta herikideei buruz, epopeia nazional portugesak ere ondo isladatzen duena.

Zer da gure herria, edo zer dela norbere herria, uste (nahi) izaten da ideologia honetan?

1. *Munduaren muin geografikoan:*

Gauzen ikuspide teologikoa utzi eta “naturalista” mamitu denean, zientifikoagoa bezala, arrazoi geografiko edo klimatikoak berebiziko munta hartzen du edozein fenomeno historiko eta sozialen esplikaziorako⁷. Barnean Aristotele dago (eta gero, askotan, kabbala moduko fantasia astrologiko bitxiak). Arrazoi geografikoak (klimarekin) herri ezberdinen izaera, sistema politiko diferenteak, erlijioak eta zismak, hizkuntz aniztasuna eta bakoitzaren tankera fonikoa bera, etab., zernahitsuren kausa askitarako balioko du. Beraz, oso garrantzizkoa izango da aberria non dagoen kokatuta: suertez, denak ezin hobeto paratuta daude, hala Portugal ere.

4 Garin, E., *Scienza e vita civile nel Rinascimento italiano*, Bari 1980, 10. Hain zuzen, merezi du gogoratzea, tradizio hau Hobbesek nola jipoitu duen *Leviathan*-en [XXIX kap.], Cambridge UP 1991, 225-226, Estatuaren eta bereziki monarkien hondamenaren kausa eta gaitz politiko (“infirmities”) printzipaltzat, pasarte biziki suminetan, eta are nola eskatu duen tradizio hori zentsurapean lotzea nolabait, autoritatea eta ordenua salbatzeko: “In summe, I cannot imagine, how any thing can be more prejudicial to a Monarchy, than the allowing of such books [alegia: “books of Policy, and Histories of the ancient Greeks, and Romans”] to be publicly read, without present applying such correctives of discreet Masters, as are fit to take away their Venime: Which Venime I will not doubt to compare to the biting of a mad Dogge, which is a disease the Physicians call *Hydrophobia*, or *fear of Water*”. Errepublikazale tirano-etsai horiek anarko bazter nahasle hutsak dira finean: agintaria, berdinar da nolakoa, ez gustatzea, nahikoa dute tiranoa deitzeko. “I think the toleration of a professed hatred of Tyranny, is a Toleration of hatred to Common-wealth in generall”.

5 *Ib.*, 13.

6 *Orobat Ib.*, 33 eta hur.

7 Cfr. *Espainolak eta euskaldunak*, 1993, 186-191 eta 423-424. Montesquieuk baino lehen, Frantziar bertan Bodin, Saint-Evremond, Abbé Du Bos, etab., hainbatek erabili du Ernazimentuko arrazoi hori. XIX. mendeko soziologismoan (Taine, etab., Baroja eta Unamunoganaino gurean) berriro indar hartu du.

X. kanta –epopeiaren azkena– apoteosikoa da. Tetis jainkosak mendi gailur batera darama Vasco da Gama, ikuskari handioso batean unibertsoa (ptolemaikoa noski) erakusteko, dena distiratsu eta eder, pentsatu zuen kreatzailearen ideietan bezain garden: “Uniforme, perfeito, em si sostido/ Qual emfim o Archetypio que o creou” (X, 79). Han ikusten dira zeruak eta eguzkiak eta Lehen Motorea bera, peripatetikoen esfera zerutar ezberdinak erritmo diferentetan ari direla, Aita ahalguztidunak ahaltsu bezain jakintsu erabaki omen legez, eta kosmo guzti horren erdi-erdian Lurra dago, “pousada dos humanos”. Eta lurrean, Europa goititzen da beste parte guztien artean (Afrikaren gainetik bereziki):

Ves Europa christã, mais alta e clara
 Que as outras em polícia, e fortaleza:
 Ves Africa, dos bens do mundo avara,
 Inculta, e toda cheia de bruteza (X, 92)⁸.

Eta European bistan da, leku punterenean, penintsula iberikoak egon behar duela, Hispania nobleak:

Eis-aqui se descobre a nobre Hespanha
 Como cabeça alli de Europa toda (III, 17)⁹.

Halako leku apartetan jende aparta bizi da. Patuak makina bat zorigaitz-gurpil sartu badio ere Hispaniaren jauntasun eta aintzari, ez omen du sekula lortuko halako jende ausarta (“belicosos peitos”) menpean lotzea, ez indarrez eta ez maltzurrez. Nazio diferente zein baino zein pijoagoz osatzen da lurralde hori (katalanak, nafarrak, etab., izendatzen dira):

Com nações diferentes se engrandece,
 Cercadas com as ondas do Oceano;
 Todas de tal nobreza, e tal valor,
 Que qualquer d’ellas cuida que é melhor (III, 18).

Esan beharrik ez dago, handitasun guzti hau Portugalen handitasun paregabea are handiagotzeko dagoela hor, Leon, Gaztela, Granada eta, denak aipatu orduko, ikus dezakegunez:

8 Cfr. Mendes de Vasconcellos, L., *Sítio de Lisboa*, 1608: “Considerando os philosophos e geografos, a esta similhaça o mundo, fazem do Oriente a mão direita, do Occidente a esquerda, e do Pólo arctico a cabeça; e, a este respeito, Europa está na parte superior, presidindo ás mais, como cabeça de todas”.

9 Ik. Albuquerque, M. de, *A Consciência nacional portuguesa*, I, Lisboa 1974, 297ss (lurraren ederra, etab.) eta 302ss (fertilasuna). Sousa de Macedoren arabera Portugal datza: “en la mejor de las quatro partes del mundo, que es Europa, –en la mejor parte de Europa, que es España –en la mejor parte, y sitio de España– : y assi Europa es la mejor parte del orbe, España como cabeça es la principal de Europa, Portugal como corona honra España, y consiguientemente el mundo todo” (Ib., 309).

Eis-aqui, quasi cume da cabeça
De Europa toda, o reino lusitano;
Onde a terra se acaba, e o mar começa,
E onde Phebo repousa no Oceano:
Este quiz o ceo justo que floreça
Nas armas contra o torpe Mauritano (III, 20).

Leku hautatuan ipini duen zero berak eskuratu dio, bada, fedegabeen aurka borrokatzeko eta garaitzeko destino naturgandikoa. “Esta é a ditosa patria minha amada”.

Kokagune geografikoarena, erlazionatuta ikusi behar da herriaren birtuteekin (edo bizioekin)¹⁰, erlijioarekin, santu gehiago eta handiagoak edukitzearekin, etab., guztiak baitu esplikazio geografiko naturala, eta guzti hau gero erlazioan Jainkoaren herri hautetsiaren gaiarekin eta “destino nazionala”rekin (Portugal “lurra bukatzen den ertzean” egoteak destinatzen du, “this fortress built by Nature for herself” izateak Shakespearen Ingalaterra). Gizakia nolako manieraz egon harremanduta naturarekin, halakoak ematen ditu gero umoreak (ikus Joanes Uhartre Donibaneakoa baitan honen inportantzia), aiurria, ohiturak, artea, etab. Hieronimo Cardanorentzat edozein diferentzia kultural, hizkuntz aniztasuna bera eta hizkuntzen arteko diferentzia puntualak, horrela esplikatzeko dira, adibidez guturalak italiarrek ia ezin ahoskatu ahal izatea eta hebreoek problemarik batere gabe: “Si communia sunt generalia hominum instituta, linguae tamen diversae sunt, et varia loquendi genera”¹¹.

Alegia, herri paregabeak leku paregabeetan bizitzen dira. Eta paralerroki, herri

10 Shakespearen *King Henry V* baitan, III, 5, zaldun frantsesak soldado ingelesez miratzen eta burlatzen dira, lurralde hartako klima bustiak ezin lezakeelako animo bero eta ausartik eman: “Dieu des batailles! where have they this mettle?/ Is not their climate foggy, raw and dull?... Can sodden water,/ A drench for sur-rein’d jades, their barley-broth,/ Decoct their cold blood to such valiant heat?”. Aro Garaikidean oraindik, Alemania basatiaren gorrotoari Frantzia ederrarentzat, iturburu geografiko bat ere ikusten dio Renanek antza: “A cela se joint un trait de caractère, un sentiment que les plaines sablonneuses du nord de l’Allemagne paraissent toujours avoir inspiré, le sentiment des Vandales chastes devant les mœurs et le luxe de l’Empire romain, une sorte de fureur puritaine, la jalousie et la rage contre la vie facile de ceux qui jouissent. Cette humeur sombre et fanatique existe encore de nos jours”, cfr. “La Guerre entre la France et l’Allemagne”, 1870).

11 Dubois, C.-G., *Mythe et Langage au seizième siècle*, 1970, 115. Era berean deritzo Jean Bodinek orobat (*Methodus ad facilem historiarum cognitionem*): “C’est une caractéristique des peuples septentrionaux que de prononcer les mots en heurtant durement les consonnes sans faire attention aux voyelles (...). Les méridionaux dont la chaleur est tempéré et les esprits débiles ont au contraire une prononciation plus douce, ainsi que les femmes, douées de moins de vivacité et de feu que les hommes”, etab. Eta Fernão de Oliveirak, *A Gramática da linguagem portuguesa*, Lisboa 1975, 39: “(...) as qualidades serem diversas, nas quais têm domínio as condições do céu e terra em que vivem os homens. Vem que umas gentes formam suas vozes mais no papo, como Caldeus e Arábigos, e outras nações cortam vozes, apressando-se mais em seu falar, mas nós falamos com grande repouso, como homens assentados”.

“barbaroen” mitologietan ohartzen dugunez, jende barbaroak, horien hizkuntza barbaroak eta lekuaren barbaroak, hirutasun herstu bat osatu ohi dute orobat (Aymericengandik Marianaganaino).

2. *Jatorri noblea*

Camõesen epopeian portugesak lusiadak dira: baina ez Duero eta Guadiana artean erromatarrek behin menperatu eta erromanizatu zuten tribu iberiar kasik ezezagun baten ondorengoak, baizik errege mitiko Lusoren askazia, Grezia nobleko leinua¹²; eta zentzu berean deritzo Lusitania Portugali:

Esta foi Lusitania, derivada
De Luso, ou Lysa, que de Baccho antigo
Filhos foram, parece, ou companheiros,
E n'ella, então, os íncolas primeiros (III, 21)¹³.

Bako jainko hau, heroi handi bat dela ulertu behar da, hain zuzen –mitologia greko-latinoen Ernazimentuko interpretazioaren ildoan¹⁴– handitasun horregatixe “jainkotua”: Luso aldiz, Bakoren seme edo laguna, portugaldarren aitagoia, Lusitaniako erresumaren sortzailea, 33 urtez izan omen zen hango errege txit birtutetsu eta guztiek maitatua, hainbat hiri eta dorreren eraikilea. Portugaldarrek, beraz, “jainkoen” konpainia-giroan dute jatorri altua (heroi grekoek bezala). Beharrizan mitiko beraren arabera, Ulisek –Troiatik etxera bueltako peripetietan zebilela– fundatu zuela Lisboa¹⁵, etab., ez daukagu gomutatu beharrik: hiria fundatzearekin ez kontentu, tenplu bat ere jaso zion Palas Minervari, handik hara kultura eta artea Portugalen beren etxe naturalean kausitzen bait dira, eta –denak hobeto koadratzeko– heroi grekoak tenplu hori egindako tokian egun moja konbentu bat dago gainera. Historia paganotik kristaura, haria eten gabe pasatzen da. Antzinatasunaren eta nobletasunaren motiboek (“ødol garbia”, etab.), ez dago berriro aipatu beharrik nola bat egiten zuten eta zein inportantzia zuten ideologia honetan. Genealogia horiekin ongi bermatua dago nobletasuna, “nobreza/ Que tanto os Portuguezes engrandece” (II, 75)¹⁶.

12 Cfr. *Españolak eta euskaldunak*, loc. cit., 74-75, 161-184.

13 Lusitania terminoa Portugal izendatzeko XV. mendearen buru aldera hasi da erabiltzen (“quando o ardor dos estudos clássicos e a invenção da imprensa tinham feito comum no ocidente da Europa a leitura dos historiadores e geógrafos gregos e romanos”: Herculano) eta berehalaxe zabaldu da, cfr. Albuquerque, M. de, op. cit., 275-276.

14 Cfr. IX, 91: “Não eram senão premios, que reparte/ Per feitos immortaes e soberanos/ O mundo co’os Barões, que esforço e arte/ Divinos os fizeram, sendo humanos:/ Que Jupiter, Mercurio, Phebo, e Marte,/ Eneas, e Quirino, e os dous Thebanos,/ Ceres, Pallas, e Juno, com Diana,/ Todos foram de fraca carne humana”. - “Mas a Fama...”

15 “E tu, noble Lisboa, que no mundo/ Facilmente das outras es princesa;/ Que edificada foste do facundo,/ Per cujo engano foi Dardânia accessa...” (III, 57).

16 Fernão de Oliveirak, Berosoren ipuinei jarraiki oinarrizten du lur portugezaren nobletasun guztiz antzinakoa (Camões puntu horretan kautelatsua go ageri da: cfr. IV, 8, Brigori buruzko

Vasco da Gamaren espedizioko untxiek Portugalgo historiako irudiekin margotuta zeuzkaten belak, eta Pablo Gamak honela ematen dio pintura horien azalpena Malabareko gobernariari:

Estas figuras todas, que apparecem,
 Bravos em vista, e feros nos aspeitos;
 Mais bravos, e mais feros se conhecem
 Pela fama, nas obras, e nos feitos;
 Antiguos são; mas inda resplandecem
 Co’o nome, entre os ingenhos mais perfeitos:
 Este que ves é Luso, d’onde a fama
 O nosso reino Lusitânia chama.

Foi filho, ou companheiro do Thebano¹⁷
 que tão diversas partes conquistou:
 Parece vindo ter ao ninho hispano,
 Seguindo as armas, que contino usou:
 Do Douro, e Guadiana, o campo ufano,
 Ja dicto elysio¹⁸, tanto o contentou,
 Que alli quiz dar, aos ja cañçados ossos
 Eterna sepultura, e nome aos nossos.

O ramo que lhe ves pera divisa,
 O verde thyrsos foi de Baccho usado;
 O qual a nossa idade amostra, e avisa,
 Que foi seu companheiro, ou filho amado.

prebentzioa): “A antiga nobreza e saber da nossa gente e terra da Espanha, cuja sempre melhor parte foi Portugal...”, cfr. *A Gramática da linguagem portuguesa*, Lisboa 1975, 40-41, Tubalen istorio guztia Portugalgi aplikatuta. Ondorioz, grekoen etorrera baino lehenagokoak dira portugesak eskualde hartan: “Luso, que também enobreceu esta terra, não foi grego, mas de Portugal nascido e criado (...) –eta jatorrizko erlijio jatorraren mitoa ere falta ez dadin– porque já desde então os Portugueses sabem conhecer e servir e louvar a Deus”. Denak portugesen betidaniko nobletasuna oinarritu behar du: “Aponteí isto para que desta nossa própria e natural nobreza nos prezemos e não fabulizemos ou mintamos patranhas estrangeiras...” (Ib., 42 or.).

17 Izan ere Bako, ardoaren jainkoa, iloba zen Kadmorena, eta hau anaia zen Europarena (Zeusek zezen itxuraz arraptatu zuena) eta Thebako hiridorrearen eta errege leinuaren sortzailea.

18 Mitologia grekoan *Elysio* edo “landa elysioak” –orain Parisen dauden horiek–, zoriotsuen alde ziren hildakoen “infernuan”, parabisua alegia eta, nola ez, Portugalen zegoen. Horregatik hautatu bide zuen atsedenekurako eskualde hori Luso heroia. Baina hemen mitologia biblikoak eta grekoak nahastuta baitabilta Annio Viterbokoaren ipuinekin, litekeena da orobat Luso tebarrak Portugalen aurkitu landa elysio parabisuzkoak, hagitz lehen Elysak bataiatu eta txukunduak izatea: Elysa hori, aldiz, Jabanen sementa eta Jafeten iloba bide zen, Uholde ostean Europa jendeztatu zuena eta lekuri ederrena horrek ere Portugalen aurkitu omen zuena. Beraz, Luso etorri zenerako –grekoak egon baino lehen alegia– Portugal bizkandua zegoen eta Lusok egiaz erresuma birreratu eta birreraiki egin zuen (hiriak ere birreraiki, ez fundatu)... Ipuin tubalikoaren erabileraz Portugalen, ik. Albuquerque, M. de, op. cit., 284-285.

Ves outro, que do Tejo a terra pisa,
 Depois de ter tam longo mar arado,
 Onde muros perpétuos edifica¹⁹,
 E templo a Pallas, que em memoria fica?

Ulysses é o que faz a sancta casa
 A'deusa, que lhe dá lingua facunda;
 Que, se la na Asia Troia insigne abrasa,
 Ca na Europa Lisboa ingente funda (VIII, 2-5).

3. Egundo uztarpetu gabeak

Portugesak beti heroikoak izan dira eta horregatik inork ez ditu sekula *uztarpetu ahal izan*. *Jatorrizko nobletasunaren eta inork sekula ez konkistatu izanaren topoiak nain batera doaz*, Ercilla "bizkaino"ak araukanoen nobletasunarentzat ere baliozkoa ikusi baitizu lotura: "No ha habido rey jamás que sujetase/ esta soberbia gente libertada/ ni extranjera nación que se jactase/ de haber dado en sus términos pisada" (I. Kanta), *Beti libre eta menpegabeak izan dira, etab. "A terra nunca de outrem sujugada" (IV, 19)²⁰*.

Hau hobeto ikusiko da Erromarekiko erreferentzia begira dezagunean. Baina gaztelauekiko (edo beste "espainolekiko") ere balio du.

Não menos teem mostrado esforço e manha
 Em quaesquer outras guerras, que aconteçam,
 Ou das gentes bellígeras de Hespanha,
 Ou la d'alguns, que do Pyrene deçam:
 Assi que, nunca emfim com lança estranha
 Se tem, que por vencidos se conheçam;
 Nem se sabe inda, não, te affirmo, e assello,
 Pera estes Annibaes nenhum Marcello (VII, 71).

Aise konprenitzen denez, testuinguru honetan, gaztelauak baino adoretzuagoak izatea, inportantea da.

¹⁹ Ulisek eraiki Lisboako harresiak, Erroma hiria bezala, eternalak ziren.

²⁰ Erromatarrek ez zutela menperatu, Viriatok erakusten du; baina legendaren arabera, gotoekin zein mairuekin ere, han zona batzuk beti menpegabe egon omen ziren. *Hala dio Oliveirak ere (op. cit., 41): "E só esta nossa terra Portugal, na Espanha, quando os Godos com seus costumes bárbaros e viciosos perderam a Espanha, teve sempre bandeira nunca sujeita a Mouros, mas muitas vezes contra eles vitoriosa".* Espainolek beren asturak eta kantabresak daukate. (Euskaldunok gure Ernio). Ipuin beraz Frantzian, ik. Gillot, H., *La Querelle des anciens et des modernes en France*, Paris 1914, 133. Ingalaterra ere ez ei zuen zinez eta aisa konkistatu Zesarek, baizik soil "a kind of conquest/ Caesar made here, but made not here his brag/ Of 'came and saw, and overcame'". Alemanek beren Arminio daukate.

4. *Gaztelauak baino bipilagoak*

Maiz erakusten da ardura hori²¹, Alfontso IV.aren oroipenean adibidez –”forte Lusitano”– :

Este sempre as superbas castelhanas
Co’o o peito desprezou firme e sereno;
Porque não é das forças lusitanas
Temer poder maior, por mais pequeno (III, 99).

Gero gertatzen da, gainera, gaztelauak dabiltzala gaizki eta larri, mairuek erasota. Laguntza eskatu behar izan diote portuguesari. Bai honek, den halakoa izanda bera gogohandia, bihotz-zabalki eman ere.

Baina gaztelauok esker txarreko ganadua dira eta berriro ez da liskarra faltako haiekin. Nuno Alvares kondestableak, Eszipion berri baten antzera, majo eskarmentatu dituen arte Aljubarrotan: “Dom Nun’ Alvares, digo, verdadeiro/Açoute de superbos Castelhanos” (IV, 24)²².

Dena dela, aipamen zati batzuek eman ezin dezaketena parte izateko eran, epopeiako tonua da: hori testuan bilatu beharko duzue.

5. *Inoizko Inperio handiena eguzkiaren azpian*

Historiako eta munduko Inperio handiena da portugesa, eguzkipe osoa betetzen du (literatura espainoleko zenbait topiko, portugesei kopiatua da)²³. Nolanahi ere handitasun hori ez da ulertu behar gertakari material soil gisa, kuantitatiboa, Jainkoak bere plan zerutarretan beren-beregi halaxe nahitako probidentzia bezala baizik, historiaren barruko esanahiez betea.

Vos, poderoso rei, cujo alto imperio
O sol, logo em nascendo, ve primeiro;
Ve-o tambem no meio do hemispherio;
E, quando desce, o deixa derradeiro (I, 8).

21 Sentitzen dut atal honetan ezin guztiz bat etortzea J. M. Viqueirarekin, *Camões y su Hispanismo*, Coimbra 1972 (Separata).

22 Aljubarrotan erori da preso gaztelauekin eta eduki dute portugesek burdinezko kaiola batean, ordaina pagatu arte, Peru Lopez Aiarakoa Kantzelaria. “Kondestableaz” cfr. Oliveira Martins, J. P., *A Vida de Nuno Alvares*, 1893.

23 Zer esanik ez batzuek hala besteek *Eneida* I, 278 irakurria dizutela: “his ego nec metas rerum nec tempora pono:/ imperium sine fine dedi”.

6. *Portugesak munduan izugarrizkoenak eta ahaltsuenak*

Epopeia osoaren sentidoa hori besterik ez izanik (“As armas, e os Barões assinalados,/ Que da occidental praia lusitana/ Per mares nunca d’antes navegados/ Passaram inda alem da Taprobana,/ Em perigos, e guerras esforçados,/ Mais do que prometia a força humana...”), ez dut uste hemen egoki samar zatika-zatika jasotzea dagoenik, adierazpen modu batean edo bestean, portugesen zer goraipamen dagoen egiaz obran zehar.

Adjektiboren batzuk errepara ditzakegu halere lagin antzera. “Gente belligera”, “gente forte”, mundua ikaratzeko adina dira ausartak eta kementsuak: “Comecem a sentir o peso grosso/ (Que pelo mundo todo faça espanto)/ De exercitos, e feitos singulares,/ De Africa as terras, e do Oriente os mares” (I, 15). Beren lurretan irabazteko gerra denak irabazita, ezin biziz ordea bakean eta patxadan, atera dira portugesak mundua irabaztera:

Não sofre o peito forte, usado à guerra,
 Não ter imigo ja a quem faça dano;
 E assi, não tendo a quem vencer na terra,
 Vai commetter as ondas do Oceano (IV, 48).

Beren etsai guztiek burua makurtuko diete “conhecendo/ Não poder resistir ao Luso horrendo” (II, 48). Portugesosok munduan inoiz egon den jende iaioena dira: “O’ gente ousada mais que quantas/ No mundo commetteram grandes cousas;/ Tu, que per guerras cruas, taes e tantas,/ E per trabalhos vãos nunca repousas” (V, 41). Portuges gutxi batzuk aski dira armada gaztelau bati buru egiteko (“Olha que désesete Lusitanos/ N’este outeiro subidos se defendem/ Fortes de quatrocentos Castelhanos”), lehenago legione erromatarrei buru egiteko gauza izan ziren bezalaxe: “Sabe-se antigamente que trezentos/ Ja, contra mil Romanos pelejaram,/ No tempo que os viris atrevimentos/ De Viriato tanto se illustraram” (VIII, 36). (Honez gero ageriantsu egon behar luke, mitoak ez direla oretu eta lelo-kantatu izan Ernio aldean bakarrik)²⁴. Baina ez jendeak, natur elementuak berak ikaratu egiten dira portugesen aurrean: “Oh caso nunca visto e milagroso,/ Que trema, e ferva o mar, em calma estando!/ Oh gente forte, e de altos pensamentos,/ Que tambem d’ella hão mêdo os elementos!” (II, 47). Halakoak dira portugesen heroilanak, ezin baitira entzun eta sinestu ere²⁵.

Literatura epikoan oso klasikoa denez, hona hemen buruzagiaren bataila aurreko haranga bat soldadoak berotzeko (gaztelauen aurka):

24 Shakespearen *Cymbeline*-n hiru gudari ingeles gudaoste osoa haina da, harresate batean hirurek bakarrik legio erromatarrei eusteko gauza (V, 3). In *King Henry V*, IV, 3, bat bosten aurka dira ingelesak eta halere txikituta uzten dituzte frantsesak (harroak, ahoberoak, etab. direnak noski).

25 “Bem parece que o nobre e gran’ conceito/ Do lusitano espiritu demande/ Maior credito, e fe de mais alteza,/ Que creia d’elle tanta fortaleza” (VIII, 69).

Como? Da gente illustre portugueza,
 Ha de aver quem refuse o patrio marte?
 Como? D'esta provincia, que princeza
 Foi das gentes na guerra em toda parte,
 Ha de sair quem negue ter defeza?
 Quem negue a fe, o amor, o esforço e arte
 De Portuguez? e por nenhum respeito
 O proprio reino queira ver sujeito?

Como? Não sois vos inda os descendentes
 D'aquellos, que debaixo da bandeira
 Do grande Henriques, feros e valentes,
 Vencestes esta gente tam guerreira?
 Quando tantas bandeiras, tantas gentes,
 Pozeram em fugida... (IV, 15-16).

Lehorrean baino itsasoan dira halere berdingabeak portuguesak:

Agora julga, o'rei, se houve no mundo
 Gentes, que taes caminhos commettessem?
 Cres tu, que tanto Eneas, e o facundo
 Ulysses, pelo mundo se estendessem?
 Ousou algum a ver do mar profundo,
 (Por mais versos que d'elle se escrevessem)
 Do que eu vi, a poder d'esforço, e de arte,
 (E do que inda hei de ver) a oitava parte? (V, 86).

Literatura erromatarreko topiko bat izan da, beren kapitainak, izan, handiagoak zirela grekoak baino; Erroman ez zegoena, ordea, kapitainok literarioki handitzeko literato handiak zirela. Topiko hori euskaldunari ere aplikatu nahi izan zaio: ekintzetan luze omen da, hitzetan labur (Caro Barojak: euskaldunek historia egin bai, izkribatu ez ei dute egin). Portugesek ere, bada, Homerorik ez eduki arren (Odisea berri bat paratzeko)²⁶, grekoek baino askoz handiagoak egin bide dituzte egin itsasoan balentriak. Sekula ez du ikusi munduak beste halakorik:

Como vereis o mar fervendo acceso,
 Co'os incendios dos vossos pelejando,
 Levando o idolátra, e o Mouro preso,
 De nações diferentes triumphando:
 E sujeita a rica Aurea-Chersoneso,
 Até o longinquo China navegando,
 E as ilhas mais remotas do Oriente:
 Ser-lhe-ha todo o Oceano obediente.

26 Topiko hau Perikleren diskurtsu funebrean aurkitzen da jada (Tukidide II, 41).

De modo, filha minha, que de geito
 Amostrarão esforço mais que humano;
 Que nunca se verá tam forte peito,
 Do gangetico mar ao gaditano;
 Nem das boreaes ondas ao Estreito,
 Que mostrou o agravado Lusitano;
 Postoque em todo o mundo, de affrontados,
 Resuscitassem todos os passados (II, 54).

HANDURRERIAZKO POPULUA

Inguru hau edo jende hau zer eta nola bilakatu den Portugal, testu klasikoen ereduari jarraiki formulatuko da, bereziki Inperio Erromatarraren epopeiako ikuspide virgiliarrari eta Tito Livioaren histori filosofia ofizialari. Bi gauza dago batera, egon ere, Moderniaren hatsarreko tenore honetan: Erromaren berbizte ernazentista, arte eta letretan gertatzen ari dena bortizki, batetik²⁷; eta berdin bortitz sortzen ari den nazio kontzientziaren formulazioa, kultura berriko elementu ernazentista haietaz baliatuz egin ahal izan dena hain zuzen.

Bat: Historian herri bat edo kultura bat den fenomeno barne-anitz konplexu hori –kultura nazional ernazentista gure kasuan– batasun edo memoria bezala, bere oroitzapen eta ahazpenekin, kontzientzia bezala alegia, orokorki nola hozitu eta egituratu ohi den, gogoan hartzea, garrantziarik handienekoa genuke hemen; baina gure gaia propioki hori ez izanik, Jurij Lotmanen aipamentxo batzuetarako baino ez daukagu pausatzerik²⁸. “En una determinada etapa de su desarrollo Ilega, para la cultura, el momento de la autoconciencia: ésta crea su propio modelo, que define su fisonomía unificada, artificialmente esquematizada, elevada al nivel de unidad estructural. Superpuesta a la realidad de esta o aquella cultura, dicha fisonomía ejerce sobre ella una potente acción ordenadora, organizando integralmente su construcción, introduciendo armonía y eliminando contradicciones”. Horrela bilbatua, kontzientzia hori –kultura: “la cultura como la memoria longeva de la colectividad”²⁹–, kode normatibo gisa edo testu gisa,

27 Erromako handitasuna berritu ahal izatea opa dio Du Bellayek erregeari: “Que vous puissent les Dieux un jour donner tant d’heur,/ De rebastir en France une telle grandeur” (*Les Antiquitez de Rome*, 1558, Eskaintza). Lelo berorrekin, baina klasizismo ilustratuan abesti triunfal bihurtua bitartean, iristen gara Boileauganaino: “La Seine a des Bourbons, le Tibre a des Césars”. Paris, Erroma berria. Eta Greziak bere Perikleren mendea, Erromak Augustorena bezala, Frantziak (Moderniak) bere “Le Siècle de Louis XIV” dotorea du (Voltaire).

28 Lotman, J. M., *Semiótica de la cultura*, Madril 1979. Josu Amezaga profesoreari eskertzen dizkiot erreferentziok: berak astiroago aztertuak baititu ideiaok, hemen gu luzatu behar izatetik eskusatuz.

29 Op. cit., 73. “Además, dado que la cultura es *memoria* (o, si se prefiere, grabación en la memoria de cuanto ha sido vivido por la colectividad), se relaciona necesariamente con la experiencia histórica *pasada*” (71). “La cultura no tiene por objeto el conocimiento del futuro” (73). Bakuna bezain ardurazkoa, kontzientzia kolektiboaz dihardugunerako.

handik aurrera garapide historikoaren abatare desberdinetan eraginkor ibiliko da mila maneratan.

Bi: “Erroma birregina”ren ideiak, Italiako hirietan Ernazimentua dominatu duenak, esanahia aldatu egin du, European unibertsaldu denean³⁰, baina ideal politiko gisa distirutzen jarraitu du amets humanistaren zeruan, monarkia nazional gazteei askotan beren anbizioen adierazpenerako iruditeria arranditsua eskainiz: Frantzisko I.aren erregetza, Augustoren Aro berria izango duzu³¹, etab. Erregea “Zesar” agurtuko da³² eta errege bakoitzak bere burua –edo panegirista bakoitzak bere erregetxo hobea– Zesar berria edo Augusto berria usteko du nonahi European; hiriburu bakoitzak izan nahiko dizu Erroma berri bat, edo Erroma bera baino gehiago³³. Lera honen adibide oso samarra bere erreperitorioan, H. Gillotekin, Ch. Longueilen Poitiersko Diskurtsua aipa liteke XVI. mendearen hasieran (1508), “Luis dibinoaren eta frantsesen gorazarretan”. Frantzia, bere lekuz, klimaz, aberastasunez, etab., ezezik, lur santu anitzez eta martirien odolaz sakratua delako, eta Jesukristoren erlikiak hain ugari jasota dauzkalako, nazio guztiz kristaua delako, eta egiten dituen konkistak herriei legeak eta zibilizazioa irakasteagatik

30 Garin, E., *El Renacimiento italiano*, Bartzelona 1986, 21-22. Italiatik landa Erromarekiko jarrerak (Erromatarrak ez direnak beren Erroma izatearekin barne-gatazkan alegia) konplexuak izango dira: Erroma berria izan, arrunt nahiko da; baina Erroma berdin dezakeenik ez dagoela, esango da orobat (erregeari Erroma berdintzera dei egin dion Du Bellay horrek berak, adibidez: “Cette ville (...) de qui le pouvoir/ Fut le pouvoir du monde, et ne se peut revoir/ Pareille à sa grandeur, grandeur, sinon la sienne/. Rome seule pouvait à Rome ressembler”, etab.); bestetik, erruz polemizatuko da orobat, berak Erromaren handitasuna gauditua duela bakoitzak (“La Querelle”). Inoiz erromatar (berdin, italiano!) orotatik urrundu ere egin nahiko da, alegia, Erromarekin batere zerikusirik ez izan: “tout ainsi que Dieu nous voulut séparer de l’Italie par un haut entrejet de montaignées, aussi nous sépara-t-il presque en toutes choses, des moeurs, des loix, de nature et complexions”: polemika honetan Pasquierek (*Lettres*, IX, 1) -inbertituz- darabilen arrazoi geografikoa, paradoxalki Petrarcarena baita alemanen aurka (“Ben provide Natura al nostro stato./ quando de l’Alpi schermo/ pose...”), honek Polibioren pentsamendu bat bereganatu duen bezalaxe. “Mito galoa”ren esanahia dorpeki antierrromatarra da noski, cfr. Gillot, H., op. cit., 141.

31 Gillot, H., op. cit., 22.

32 “No bending knee will call thee Caesar now”, ari da auhenka in *Henry VI*, III, 1, errege destronutua.

33 Emulazio lehia, Maravallek azpimarratzen duen alderdia da Ernazimentuan (espainolean bereziki, haren ustean), ik., *Antiguos y modernos*, Madrid 1986, 333, 337, 346, etc. Afan erruz bildua orobat Frantziari dagokiola in Gillot, H. op. cit., or. 14-15, 115, 132-133 (Erroma baino gehiago militariki); or. 15, 18, 22, 39, 84-85 (gehiago kulturalki edo literarioki); or. 46-47, 111 (gehiago teknikoki); or. 78, 104, 149-150 (gehiago zientifikoki). Are, gehiago sukaldaritzan bertan (or. 112)!. Harri mokorrak berak, Frantzian munduko hoberenak dira, eta Erroman baino dotoreagoak: horregatik artea ere hobea izan daiteke: “Nulle nation n’a de plus beaux moyens de bâtir que la France: toutes les pierres, et les plus belles qui soient, son sol les lui fournit en abondance. Nulle nation n’a plus de ressources” (Ib., 100). Askoz dotoreago, beharbada 106. Sonetoan (“When in the chronicle of wasted time”) kereilaren bariazio subtil eta guztiz arrafin bat ulertu behar da Shakespearren galanterian, antzinateak ikusi ez omen zuen bezalako maitearen edertasunari.

egiten dituelako³⁴, eta gerran bertan beste inor ez bezala bihotz-zabaltasun handikoa delako³⁵, etab., bera da nazioen artean aurrena eta Erroma berria. “Il énonce cet axiome qui sera un lieu commun de la philosophie de l’histoire à la fin du XVIe siècle: la France est l’héritière d’Athènes, de Rome, de l’Italie. De la déchéance de Rome doit naître la grandeur française. Un décret divin³⁶ assigne à la France le rôle brillant que jouèrent les Romains dans l’histoire universelle”³⁷. Hau guztia tradizio espainolean *Espainolak eta euskaldunak* liburuan azaltzen da nahikoa. Camôesen filosofia nazionalean ez da oso bestela izango. Aroko izpiritua da³⁸.

Eredutarako balio duen Erroma hori, Erroma augustoa da, zeruak munduko nazioei agintzeko mandatua eman diona³⁹, patuaren eta jainkoen deliberoaren obra nabaria Tito Livioaren begitan⁴⁰. Eneas printze atzerritarraren eta aborigineen bategintzaren eta inguruko arrotzekin gerran batasun honen arrakastaren historia da Erromaren bilakaera, “principis terrarum populi”. Jainkoek Eneas printze troiar noblea –“pietate insignis et armis”– Italiara ekarri zuten eran, hala dakarte zeruak eta bere fede sutsuak⁴¹ Portugalera⁴², “deixando a patria amada e proprios lares”, beste guruztari noble batzuekin, Hendrique printzea, “segundo Filho de um rei de Hungria – dizem” (III, 24-25): Printze handi Jainkoaren esanekoari bere pareko herri handi heroikoa lotuko zaio. (Jatorrian ikusten baitira, Tito Liviok irakatsi bezala, herri bat nazio handi egingo duten kalitateak, natura jatorra). Handik hara “principe claro”, “leal vassallo” eta “angélica defesa” artean, hots, basailo, printze

34 Gillot, H., op. cit., 29: “Le Français fait la guerre pour secourir le faible, le Romain, pour réduire l’opprimé et subjuguier l’oppresser. La France est celle qui conquiert pour enseigner la civilisation, faire régner les lois. Si haute est montée la gloire des Français qu’ils dépassent la vertu guerrière et le génie romains, autant qu’autrefois la bravoure latine les autres nations, et la science latine l’ignorance barbare”.

35 Ib., 28: “La France est le pays de la bravoure magnanime. Ses héros s’appellent Charles Martel, Godefroy de Bouillon, Charlemagne que l’on pourrait comparer à Auguste...”. Eta ohartarazten du autoreak: “Idée qui revient dans tous les panégyriques du XVIe siècle: la mission de la France parmi les nations est une mission de paix, de générosité et de justice”.

36 Probidentziaren ardura handiaz Frantziarekiko, ik. hor bertan or. 6 (“Démonstration très claire que Dieu a plus de sollicitude de la France qu’il n’en a de tous les Etats temporels”, Seysselena) eta or. 136 (G. Postel).

37 Ib., 29.

38 Dena Erromarekin eta Greziarekin paralerroan ikusi behar hori, Fluellen militar humanistarekin parodizatu du Shakespearek in *King Henry V* (bitxiro polita IV, 7)

39 “Tu regere imperio populos Romane memento” (*Eneida* VI, 851). Ik. Yardeni, M., *La Conscience nationale en France pendant les guerres de religion (1559-1598)*, Louvain-Paris 1971, 66-67: “Dans son esprit et dans sa conception de l’histoire, Du Haillan est l’élève fidèle des anciens (...). Certes, la France est partie d’un très modeste début pour en arriver à ce qu’elle est aujourd’hui; mais cela n’est pas dû, comme chez Pasquier, à un progrès ou à un développement intrinsèques; si la France a connu un tel essor, c’est plutôt par une analogie parfaite avec Rome”.

40 Cfr. Tito Livio, *Ab Urbe condita*, I, 4. 1: “Sed debebatur, ut opinor, fatis tantae origo urbis maximique secundum deorum opes imperii principium”.

41 “E c’um amor intrínseco accendidos/ Da fe, mais que das honras populares,... conduzidos” (III, 24).

42 Eskoziatik etorrarazi du mitoak Bizkaira Jaun Zuria printzea.

eta Probidentzia arteko jokoan, jarraitu beharrik orain ez dauzkagun abenturetan, oratuko da, hortik honerako elementuen multzo txiki hankagorri hasi eta laster Inperio harro⁴³, *povo*⁴⁴, errepublika edo komunitate⁴⁵, *populus* portugesa, “*populus romanus*” berria legez⁴⁶ hain zuzen: nazio portugez moderno⁴⁷. Profeziak, mirariak, batailak, zerutiko ahotsak⁴⁸, edozein moldetako handitasun eta harrigarritasunak eta misterioak, ez dira faltako, Erromarena bezala, Portugalen goitasuna ziurtatzeko. “Datur haec venia antiquitati, izan ere –Voltaire muzindu arren⁴⁹–, ut miscendo humana diuinis primordia urbium augustiora faciat”.

Zilegi izan bedi hemen gogoratzea, laburki bederen, R. Symerekin⁵⁰, maisu eta eredu izan diren Virgilio⁵¹ eta Tito Livio⁵² horiek (“los dos pueden considerarse

43 “Quae ab exiguis profecta initiis eo creuerit ut iam magnitudine laboret sua” (Tito Livio, *Praefatio*). Konpara Du Haillanekin: “Et se peult dire de la France ce qui a esté dit de Rome, que jamais estat n’eust si petite et faible commencement, ny de petit commencement ne parvint à telle grandeur cestuy-ci”, cfr. Yardeni, M. op. cit., 66-67, oin-oharrear.

44 Maravall, J. A., *Estudios de historia del pensamiento español*, vol. I, Madril 1983, 62: “De aquí que en el siglo XII surja ya una obra, la llamada *Crònica Silense*, para la cual la historia es el destino político de todo un pueblo, de una comunidad humana constituída en una forma de vida que le es peculiar (...). Alfonso X el Sabio reconocerá explícitamente al *pueblo* como un personaje histórico”.

45 Albuquerque, M. de, op. cit., 53: “No sentido assinalado, o termo *povo* representou (...) a totalidade da comunidade e equivaleu ao termo *grei*, que alcançou na divisa de D. João II um sentimento de ordenação jurídica –“*Pola Ley e pola grey*”– e que D. Francisco de Almeida definirá mais tarde (1508) como “*a congregação de nossos parentes, amigos e compatriotas, a que chamamos república*”.

46 Bigalli, D., “Sulle concezioni politiche de Luis de Camões”, in *Rivista di Storia della Filosofia* 47 (1992), 487-491.

47 Fuster, J., Hitzaurrea in Muntaner, R., *Crònica*, Madrid 1970, XVII: “(...) En la *Crònica* encontramos el dibujo de una cierta “totalidad” del cuerpo social: de la sociedad concebida como un bloque único y unánime. Quizá se deba a que Muntaner era “burgués”, y no “aristócrata” (...). El “pueblo”, en la *Crònica* de Ramón Muntaner, no es más que la *nación*”.

48 Gogora Romulok, “prima hodierna luce caelo repente delapsus”, Prokulo Iuliori agertutako profezia, X. Kantan islatuko dena epopeia portugesean: “Abi, nuntia Romanis, caelestes ita uelle ut mea Roma caput orbis terrarum sit; proinde rem militare colant sciantque et ita posteris tradant nullas opes humanas armis Romanis resistere posse” (I, 16. 7).

49 Cfr. *Romans et contes*, Paris 1966, 353: “Je ne vois avant Thucydide que des romans semblables aux Amadis, et beaucoup moins amusants. Ce sont partout des apparitions, des oracles, des prodiges, des sortilèges, des métamorphoses, des songes expliqués, et qui font la destinée des plus grands empires et des plus petits Etats: ici des bêtes qui parlent, là des bêtes qu’on adore, des dieux transformés en hommes, et des hommes transformés en dieux. Ah! s’il nous faut des fables, que ces fables soient du moins l’emblème de la vérité! J’aime les fables des philosophes, je ris de celles des enfants, et je hais celles des imposteurs”. Desmitologizazioaren apendiz neoilustratu batzuk badirudi problema berdinak dauzkatela oraindik historiarekin gure artean – berrehun urtetxo geroago bakarrik.

50 Syme, R., *La revolución romana*, Madril 1989.

51 “(...) Virgilio se puso a escribir un poema épico que debiera revelar la mano del destino en los más remotos orígenes de Roma, la continuidad de la historia romana y su culminación en el régimen de Augusto” (579).

52 Ib., 581: “Como otras composiciones literarias patrocinadas por el gobierno, la historia de Livio era patriótica, moral y educativa”.

representantes bastante típicos de las clases propietarias de la nueva Italia del norte, que era patriota antes que partidista”)⁵³, zein ideologiatan mugitu ziren berak Erroman, gerra zibilaren eta Augustoren garaitiaren ondoren: “La nueva política encarnaba un espíritu nacional y romano. El contacto con la civilización extranjera de Grecia impulsó originariamente a los romanos a adquirir conciencia de su propio carácter nacional como pueblo. Mientras adquirían y asimilaban cuánto los helenos podían dar, modelaban su historia, sus tradiciones y sus ideas de lo que era romano, en oposición deliberada a lo que era griego. De la Guerra de Accio, hábilmente convertida en un movimiento espontáneo y patriótico, surgió un mito saludable que realizaba los sentimientos del nacionalismo romano con una intensidad pavorosa e incluso grotesca”⁵⁴. Hauxe izan baita, Ernazimentuko nazioek eta monarkiek, hantustezko beren autokontzientzia artikulatzeko, eduki duten eskola.

ERROMA ETA GREZIA BERRIAK

Ikasle humanistak, noizpait letragizona eta ofiziokoa bilakatzeko gizartean, Gobernariaren edo Gotzaiaren diskurtsuak erredaktatzera iristeko, are –suertearekin– erregearenak berak, edo Printzearen kronikak, edo kapitain garailearen laudorioak, orain eman beroenaz bere eskolako bankuan klasiko latinoak irakurtzen ditu, ikasten ditu buruz, haien esaldiak eta estiloa imitatzen ditu, maneatzten ditu gau eta egun: han aurkitzen ditu, eredu literarioak ezezik, gudari handi ereduak, errege handi ereduak, ekintza handi ereduak. Han aurkitzen du dena. Kultura humanista, kultura klasikotik elikatzen da. Erroma, Grezia, erreferentzia obligatuak dira. Ez dago beste erreferentziarik, egia esan (beste kulturarik)⁵⁵.

Humanisten hau ez da izan eskolakumeen amets literari hutsa, “sino una nueva fe, una nueva mentalidad que en la antigüedad buscaba el impulso, una bandera de batalla, con el fin de superar la antítesis medieval entre Iglesia e Imperio, entre güelfos y gibelinos, instaurando así una *libertà* italiana que fuese heredera a la vez de la tradición romana y de la tradición cristiana, que renovase los más augustos valores humanos, valores que la ‘barbarie’ había subvertido o falseado”⁵⁶. *Roma renovata, renovatio Urbis* ideiak animatzen du bizitzaren eta kulturaren programa berria. Ernazimentua Europa osora zabaldu ahala, espezifikotasun italiarrak galduz joango dira; baina berpizkunde eta bizi berriaren

53 Op. cit., 583.

54 Op. cit., 551-552.

55 Humanista “ingenuo” hori Voltairek gartzelan bertan zoriotsu pintatu digu Erromarekin ametsetan: “Les beaux siècles de la république romaine le rendiren quelque temps indifférent pour le reste de la terre. Le spectacle de Rome victorieuse et législatrice des nations occupait son âme entière. Il s’échauffait en contemplant ce peuple qui fut gouverné sept cents ans par l’enthousiasme de la liberté et de la gloire”.

56 Garin, E., op. cit., 22.

ideiak, Erromaren eta Israelen sintesitik, indarrean jarraituko du edonongo humanismoetan –sortzen ari diren literatura eta ideologia nazional/nazionalistetan.

Kontua da, zein izan litekeen Europa horretan egiaz erromatar berria –hots, nagusia beste probintzia ororen⁵⁷ gain–, eta izatea ere zeini dagokion berezko eskubidez. Europako monarkietako humanismoetan, (1) Erromaren errekurtsuak ez du Italiakoaren esanahi antiertarotarra⁵⁸ edukiko: monarkiok berak barbaroak dira eta Erdi Aroan dauzkate jeneralean beren sustraiak eta harrotasuna. Ondorioz (2) Erromaren berrizteak ere politikoki ez du Italiako esanahi historiko pizkundetarra izango⁵⁹, hain lehen planokoa Machiavelli baitan esaterako. Joanak joan: Tiber ondoko hiri zaharra bere arruinetan laga eta⁶⁰, h. d., orain soldado eta mertzenari

57 Izan ere, Du Bellayren bertsoak ongi asko adierazi legez, mundu politikoaren ikuskera humanista honetan, amets edo sinbolo gisa behintzat, “Rome fut tout le monde et tout le monde est Rome” (*Les Antiquités de Rome*, 1558). Sustraiak urrun dituela, ik. Averincev, S. S., “El carácter general de la simbólica en la Alta Edad Media”, in Lotman, J. M., op. cit., 145 (“la *urbe* como *orbis*, *Roma* como *mundo*”).

58 Italiako hirietan Erdi Aroa barbaroek Inperioa apurtu eta hiriotan jarraitu duen barbaroon nagusitasuneko zazpirehun urteko gaua bezala (Leonardo Bruni) sentitzen zuten humanistek, bitarte horretan hiriok mendez mende jasan dituzten etengabeko odolkeriekin Inperatore germaniarraren eta Aita Santu erromatarraren aldekoen banderietan urratuta. Eta Ernazimentuak, Italia “libre” eta barbaro guzti horien nagusi izan zen antzinako garai loriosaren birjaiotza adierazi nahi zuen. *Roma renovata*-k, beraz, barbaroen aurka eta Erdi Aroaren aurka, Italia batu eta berriro munduan jaunaren amets politikoa adierazten zuen. “En el pasado se veía sólo aquella oleada de barbarie que había soterrado la cultura clásica, la cultura que, con aquellos ideales humanos que ahora volvían a arder en los corazones, había construido un modelo que sería imperecedero. De ahí surgió, creo, la polémica inextinguible contra las sombras del Medioevo, edad intermedia entre la luz antigua y la nueva aurora. De ahí la áspera invectiva contra los bárbaros, ya fuesen *galos* o *germanos*, que robaron, sin comprenderlos, los tesoros de Roma”, cfr. Garin, E., op. cit., 52.

59 Hiri italiarrak Erromaren umeak eta ondorengoak sentitzen dira, beraiei dagokie oinorde eskubidez buruzagitza eta Inperioa.

60 Frantzian Du Bellay (“Pâles Esprits, et vous, Ombres poudreuses”), etab., berriro kontatu gabe, Espainian Quevedoren “A Roma sepultada en sus ruinas” sonettoa gomuta daiteke –eta Szarynsky humanista poloniarrek inspiratua izan dela berau. “Y a Roma, que gran tiempo altivamente/ se vio del universo apoderada,/ y de cada nación después hollada”, kantatu du Ercillak ere *La Araucana*-n, XXVII. Kanta. Protestantismoa, “Erromarekin” norgehiagokan goititu baita, haien artean –eskualde ez erromatarrak berak historikoki– Erromaren aspaldikotasunaren gaia, h. d., irrealtasuna gaur egun, gezurra eta itxura hutsa, fantasma, bihurturik egotea, putaz eta korrupzioz bete, ustela, Eliza Katolikoaren (eta latinaren, etab.) aurka agresiboki desarroitatu da, Hobbesek erakusten duenez, op. cit., 480-481: “(...) The Papacy, is no other, than the Ghost of the deceased Romane Empire, sitting crowned upon the grave thereof: For so did the Papacy start up on a Sudden out of the Ruines of that Heathen Power. The Language also, which they use, both in the Churches, and in their Publique Acts, being Latine, which is not commonly used by any Nation now in the world, what is it but the Ghost of the Old Romane Language?”. “See the wild waste –melankoliaz izkiriatu du A. Popek Ingalaterra bitartean franko diferente batean oraindik– of all-devouring years!/ How Rome her own sad sepulchre appears:/ With nodding arches, broken temples spread!”.

espainol eta galo harropuztekin zapal dutako Italia hori erdeinuz iraganari utzi eta⁶¹, beren erregeek darabiltzaten aitzintasun borroketan, zeini dagokio Erroma berria izatea orain, –“la première du monde”⁶² – buru altxatzea mundu berrian?, izango da arazoaren zentzua Portugal, Espainia, Frantzia, Ingalaterrako humanistentzat, Inperioaren ulerpide hegemoni adieran antzaldatu batean beraz⁶³. Eta batere mirestekoa ez da, humanista bakoitzarentzat, beti bere erregeari ohi dagokiola eskubide guztiekin Inperioa.

Honela, bada, politikoki eratzen orduantxe ari ziren Estatu edo botere (monarkia, nazio) moderno guztiok, Ernazimentuan, Grezia eta Erromarekiko –Erromaren handitasunarekiko bereziki!– erreferentzian artikulatu dute beren kontzientzia hegemoniko “nazionala”. “Oh when shall Britain, conscious of her claim/ Stand emulous of Greek and Roman fame?”, heia gorakatu da Alexander Pope Ingalaterra ilustratuan bertan oraindik. Zerua ren deliberoa da, esaten du Camõesek gure kasuan, “de fazer de Lisboa nova Roma” (VI, 7). Erromaren nagusitasuna munduaren gainean Afrika garaituz finkatu bazen (eta gogora Petrarca *Africa* poemarekin italiarrei beren epopeia nazional modernoa eman nahi izan zuela)⁶⁴, Afrikaren garaile oraindarrak portugesak dira: Virgilioren Eneida durunditsu oihartzunduz irekitzen den Os Lusidas poema, erregeari Marokoren

61 “Sur ces poudreux tombeaux -izan bekigu zilegi berriz ere Du Bellay aipatzea- exercent leur audace./ Et osent les vaincus les vainqueurs dédaigner” (*Comme on passe en été...*). Hainbat gutxiago da “lehiakide” erreala Grezia, bitartean turkoen menpean lotua, oroitzapen historiko eta sinbolo soil bilakatua, C. de Villalónék adierazi bezala, *Viaje de Turquía*, Madril 1965, 159: “Ni en Atenas ni en toda Grecia hay escuela ni rastro de haber habido letras entre los griegos, sino la gente más bárbara que pienso haber habido en el mundo. El más prudente de todos es como el menos de tierra de Sayago. La mayor escuela que hay es como acá los sacristanes de las aldeas, que enseñan leer y dos nominativos”.

62 Ik. Gillot, H., op. cit., 131.

63 Melzer, W., “Nationalisme et expansion impérialiste dans la littérature espagnole (1557-1597)”, in *Théorie et pratique politiques à la Renaissance*. XVIIe Colloque International de Tours, Paris 1977, 350: “Le concept de la monarchie universelle de l’empereur, qui avait été accepté par les théoriciens politiques et de même par les juristes au Moyen-Age (Dante, Bartolo da Sassoferrato), était au seizième siècle tombé en déconsidération”. Eta 354: “L’idée de l’*Orbis Christianus* se surimposa, d’une façon ou d’une autre, à l’idée de l’*Imperium Romanum*”.

64 Espainian, Zesarren handitasuna Espainiari emana izango zaio, nola ez, eta “turkoak” menperatzeko hain zuzen (Erroma berria eta Israel berria batera): Garcilaso de la Vega “César Africano” deritzo Karlo V.ari, Kartago birrindu eta Afrikan Inperioa ezarri zuen “Eszipion Afrikarra”ri alusioz (*Elegía II*), eta haren abentura afrikarrak (1535) Erromaren Pizkundera eta gaindipena bezala ikusi ditu: “(...) Las armas y el furor de Marte,/ que con su propia fuerza el africano/ suelo regando, hacen que el romano/ imperio reverdezca en esta parte,/ han reducido [birrekarri] a la memoria el arte/ y el antiguo valor italiano” (Soneto XXXIII, *A Boscán desde La Goleta*). Cfr. orobat Fernando de Herreraren *Canción* (Juan de Austriaren moriskoen garaipenari, 1571): “Y el fértil Occidente (...)/ con claro honor de España,/ te mostrará la luz desta hazaña./ Que el cielo le concede/ de César sacro el ramo glorioso/ que su valor herede,/ para que al espantoso/ turco quebrante el brío corajoso”. Lepanto ondoren definitiboki Espainiara aldatua ikusiko du Aldanak Inperioa: “nombrado, oh Gran Felipe, Dios te había/ por Rey universal de todo el suelo”. Turkoen aurkako gurutzadaren eta Konstantinoplaren konkistaren mistikaz

konkistara hotseginez hersten da, “de sorte que Alexandro em vós se veja,/ Sem á dita de Achilles ter inveja”, munduko “bostgarren Inperioa” eta handiena inauguratzeko⁶⁵. Eredua, beraz, Erroma da, baina indarraren Erroma, inperialismoa⁶⁶.

Orokorki esan, poeman, grekoak eta erromatarrak baino garaiagoak dira portugesak (haien ordezkioak edo jarraitunak izateko duinak beraz)⁶⁷. Camõesek aurreneko estrofetatik jakinarazten digu, Erroma eta Grezia baino goragoa duela, haien heroi guztiak baino heroi zangarragoak, bere kantaren gaia (ik. I, 75 ere). Hau da, beharbada bere kanta ez da izango Homerorena adinakoa, baina itsasturu portugesak bai protagonista homerikoen gainetikoak:

Cessem do sabio Grego⁶⁸, e do Troiano⁶⁹
 As navegações grandes, que fizeram;
 Cale-se d’Alexandro, e de Trajano
 A fama das victorias, que tiveram:
 Que eu canto o peito illustre lusitano,
 A quem Neptuno, e Marte obedeceram:
 Cesse tudo o que a Musa antigua canta,
 Que outro valor mais alto se levanta (I, 3).

Frantzian, ik. Gillot, H., op. cit., 6ss. Turkoaren aurkako gerraz, monarkia frantsesaren jatorria izan ei zen lurralde troiarra, ez Hilobi Santua, askatzeko xedez, cfr. Jodogne, P., *J. Lemaire de Belges écrivain franco-bourguignon*, Brusela 1971, 398-400.

65 Aurreko laurak –bekatutik erredentziora bidean Probidentzia agustinianoak esanahitsuki segida horretan hurrenkeratuak, Camõesek triunfo eskatologikoaren zentzuan bostgarren Inperio portugesarekin osaturiko eskeman– asiriarra, persiarra, makedoniar-grekoa eta erromatarra izan dira: horiek ekintza handiak burutu bazituzten, Catualaren profezian jakinarazten denez, “Tempo cedo virá, que outras victorias [portugesak],/ Estas, que agora olhais, abaterão” (VII, 55). Halaber ik. Schneider, R., *Das Leiden des Camões*, Hamburg 1959, 100-101 eta 132. Interesatuak ik. beza Vieira, A., *Historia del Futuro*, Madril 1987 (Hitzaurreko 34 eta hur., “El mito del Quinto Imperio”).

66 Braga, T., *História da Literatura Portuguesa*, vol.II, Lisboa d/g., 321, beste horizonte honetan koadratzen du Camõesen ikuspena: “Sentiu a Antiguidade, não pelo emprego de uma mitologia, cuja vacuidade reconhecia, mas por essa luta entre o Oriente e o Ocidente, que Heródoto considerou a ideia fundamental da Historia, luta fatal dos Gregos e dos Bárbaros (...). Quando sob o imperialismo de Alexandre, se opera a maravilhosa empresa da Asia e os seus triunfos são representados pelo Baco indiano, celebrado nos Poemas alexandrinos, compreende-se como Camões ligou o maravilhoso dos *Lusíadas* a esse dominador do Oriente, relacionando a empresa dos Portugueses com essa primitiva e agora definitiva *missão ocidental*”. Ekialde/mendebale oposizio esentzialaz–Mirande ezin ahaztu– ik. halaber Syme, R., op. cit., 363: “La rivalidad de los líderes cesarianos fomentó una oposición latente entre Roma y el Oriente, y un nacionalismo que la guerra y la revolución, el hambre y el miedo exageraron hasta el ridículo”. 561 hur. orobat.

67 Topiko honen adibide gisa Ernazimentu portugesean, Damião de Góisek Pietro Bembori gutunean erakusten duen segurtasuna (1540) aipatzen da: “facta nostratum nec Graecorum nec Rhomanorum rebus gestis inferiora esse”, in Bigalli, D., op. cit., 489. Frei Heitor Pinto aipa daiteke orobat: “Os nossos Portuguezes (...) terem feitas, em nossos tempos, em Africa, e em Asia, façanhas tam excellentes e pasmosas, que as gregas, tam cantadas de Homero, e Thucydides, e as latinas, tam celebradas de Lucano e Tito Livio ficam, em sua comparação, um pequeno outeiro a par do alto monte Olympto”.

Halakoxeak dira kontatzeko dauzkanak, sineskaitzak, “que excedem as sonhadas, fabulosas;/ Que excedem Rodamonte, e vão Rugeiro,/ E Orlando, indaque fõra verdadeiro” (I, 11)⁷⁰. Eta Titanoen mito grekoan eta, berdin, ekintza egun eta berealdikoak badira, ospatzen direnak, Lusiadan kantatzekoak handiagoak dira. Horiek ez bezala, gainera, Camõesek poeman esatekoa ez da egia baino izango. Irudipenetakoak baino ere galantagoak bait dira portugesen benazko ekintzak (errealitateak mitoa eta fantasteria bera gainditzen ditu).

Commetteram superbos os gigantes⁷¹,
Com guerra vã, o Olympo claro e puro;
Tentou Piríthoo, e Théseu, de ignorantes,
O reino de Plutão horrendo e escuro:
Se houve feitos no mundo tam possantes,
Não menos é trabalho illustre e duro,
Quanto foi commetter inferno, e ceo,
Que outrem commetta a furia de Nereo (II, 112)⁷².

Hain zuzen Titanoak garaitu zituen Zeus-Jupiter horrexek jakinarazten du, jainko olinpotarren batzarrean, sandios portugeson ekintzak laster izango direla, munduan lehen egon den guztiaren ahazkarri: “Deveis [zuek, jainkook] de ter sabido claramente,/ Come é dos Fados grandes certo intento,/ Que por ella se esqueçam os humanos / De Assyrios, Persas, Gregos, e Romanos” (I, 24)⁷³.

Probidentziaren egundainoko proiektu altuenen tresnak dira portugesok.

Kontsiderazio suerteon zentzu militarra, inperiala, hobekien Erromaren beraren aurka erakusten da. Oso inportantea izango da, hortaz, behiala ere Erromak berak ezin menperatu izana⁷⁴, edo guduzelaian erromatarrak berak garaitu izana⁷⁵ – hots, Viriato, adore nazionalaren sinbolo⁷⁶: “Este que ves, pastor ja foi de gado;/ Viriato

68 Ulise alegia, Homerok epopeia batekin hilezkortua.

69 Enea, Virgiliok beste epopeia batekin ohoratua.

70 Rodamonte: M. M. Boiardo idazle eta politiko ernazentista italiarraren “Orlando innamorato” (1495) epopeiako pertsonaia, Errolanen (it.: Orlando) zikloko gai heroikoak berrartuz. Rugeiro halaber, Ariostoren “Orlando furioso”ko (1516) pertsonaia fabulazkoa, abentura handigilea.

71 Lurraren seme Titanoak, Olinpoaren (zeruaren, jainkoen) aurka gerran jaiki zirenak, Zeusen oinaztarriak garaituak eta mendi azprietan hobiratuak.

72 Piritook eta Teseok Proserpina –Plutonon emaztea– hildakoen infernutik erreskatatu nahi izan zuten.

73 Ibidem I, 44: “(...) Esquecerem-se Gregos, e Romanos/ Polos illustres feitos, que esta gente/ Ha de fazer nas partes do Oriente”.

74 Gogora “Leloren kanta”.

75 Espainolentzat Erromako sakoak (1527) esanahi hori hartu zizun, “Triste estaba el padre santo” erromantzean, adibide bat aurkezteko, poliki asko ikusten dugunez: “La gran soberbia de Roma / agora España la refrena”. Guztiz kuriosoki Shakespeare baitan Erromaren garaipenaren esanahi simbolikoa bezala Armada Garaitezinaren garaipenak hartzen du (ik. *Cymbeline*).

76 “Deixo, deuses, atraz a fama antiga,/ Que co’a gente de Romulo alcançaram,/ Quando com Viriato, na inimiga/ Guerra romana tanto se afamaram” (I, 26). “D’esta o pastor nasceu, que no

sabemos que se chama,/ Destro na lança mais que no cajado:/ Injuriada tem de Roma a fama,/ Vencedor invencibil afamado” (VIII, 6)⁷⁷. Amarruz bakarrik lortu zuten erromatarrek artzain hori menperatzea (“Com força, não; com manha vergonhosa”). Sertorioren historiak esanahi patriotiko bera dizu. Beste inork ez eta herri honek apaldu zituen arrano inperial erromatarrek: “(...) Também vence as bandeiras/ D’essas aves de Jupiter validas;/ Que ja n’aquelle tempo as mais guerreiras/ Gentes de nós souberam ser vencidas” (Ib., 8). Esan bezala, gainera, artzain portuges mordoska bat aski zen legione erromatar gerran trebatuak apurtzeko (“trezentos/ Ja contra mil Romanos”).

Hitz batean, Erromak inperio zabala konkistatu bazuen, Portugalek zabalagoa: “Com superbe e altivo coração/ A vos, e a mi⁷⁸, e o mundo todo doma./ Vêdes, o vosso mar cortando vão,/ Mais do que fez a gente alta de Roma” (VI, 30). Eta kapitain handiak izan baditu Erromak, handiagoak Portugalek⁷⁹, Alfontso I. erregea adibidez (“que todo Portugal aos Mouros toma”):

Per quem, no Estygio lago, jura a Fama
De mais não celebrar nenhum de Roma:
Este é aquelle zeloso, a quem Deus ama,
Com cujo braço o Mouro imigo doma (...).

Se Cesar, se Alexandre rei, tiveram
Tam pequeno poder, tam pouca gente,
Contra tantos imigos, quantos eram
Os que desbaratava este excelente;
Não creas que seus nomes se estenderam
Com glorias inmortaes tam largamente” (VIII, 11-12)⁸⁰.

seu nome/ Se ve que de homem forte os feitos teve;/ Cuja fama ninguem virá que dome;/ Pois a grande de Roma não se atreve” (III, 22).

77 Oliveira, R., op. cit., 41: “E tanta a nobreza de nossa terra e gente, que só ela com seu capitão Viriato pôde lançar os Romanos da Espanha e segui-los até a sua Italia”.

78 Itsasoa (“deuses do mar”) eta Bako bera, diskurtusua egiten ari dena.

79 Apologista erromatarren beste topiko arrunt bat kopiatzen da, noski, hemen ere, cfr. Syme, R., op. cit., 552: “Los griegos podían tener a su Alejandro; era glorioso, pero no era un imperio. Los ejércitos y los forzudos campesinos italianos habían aplastado y roto a los grandes reyes de los países orientales, sucesores del macedonio, y habían sometido a su mando a naciones más correosas que las que jamás había visto el conquistador de todo el Oriente. En un alarde de exaltación patriótica, los escritores de la Roma augústea debatían ingeniosamente si el propio Alejandro, en la cima y el cénit de su poder, hubiese podido triunfar sobre el vigor juvenil de la República guerrera. Se sentían tan valientes como para dudarlo [T. Livio, 9, 18 ss.]. Es más, la sólida fábrica de la ley y el orden, edificada por la sagacidad innata de los estadistas romanos, se mantendría en pie y duraría siempre”.

80 Ik. Ib. I, 13: “Pois se a troco de Carlos rei de França [Karlomagno],/ Ou de Cesar quereis igual memoria,/ Vede o primeiro Afonso, cuja lança/ Escura faz qualquer estranha gloria”.

Hemen bertan oharteman daiteke, ordea, gizuren greko-latinoek (Zesar, Alesander) ezartzen dutela finean handitasun erreferentzia obligatua eta eredu. Erregearen esanahi bat, maiz horixe izango da hain zuzen, aldi berriotan Grezia eta Erroma inkarnatzea, edo sustengatzea. Era berean ikusiko da “aquelle illustre Gama/ Que pera si de Eneas toma a fama” (I, 12). Eta “Portuguez Scipião chamar-se deve” Dom Nuno Alvares (VIII, 32)⁸¹, etab. etab. Berez zetorren eskura Heitor da Sylveira izen bereko troiarrarekin berdintzea⁸². Baina erretorika klasizistako topika guztiaren sumario antzera arduratsuki ehundua, Cabralen, soldado soil hasi eta “O gran’ Pacheco, Achilles lusitano” bilakatuaren, gorazarre magistrala (X, 12 eta hur.) ikusten da: gutxi batzuekin askoak garaitzen ditu, etsai ugariok “infernalak” izango dira gainera (Ib., 13); bestela ezin dutenean, traizioz eta pozoinez akabatu nahiko dute, baina orduan zeruak aldeztuko du (Ib., 17), Duarte Pacheco honen ekintzek mirarien errosarioa dirudite; ez du nekerik eta atsedenek ezagutuko “o invicto e forte Luso,/ A quem nenhum trabalho pesa” (Ib., 18); eta zenbat gehiago hil, hainbat handiagoak izaten bait dira nonbait kapitainak, “E todos outra vez desbaratando,/ Per terra e mar, o gran’Pacheco ousado,/ A grande multidão, que irá matando,/ A todo o Malabar terá admirado” (Ib., 15).

Nenhum claro Barão no marcio jogo,
Que nas azas da Fama se sustenha,
Chega a este, que a palma a todos toma:
E perdoe-me a illustre Grecia, ou Roma.

Porque tantas batalhas sustentadas
Com muito pouco mais de cem soldados,
Com tantas manhas, e artes inventadas,
Tantos cães⁸³ não imbelles profligados;
Ou parecerão fábulas sonhadas,
Ou que os celestes coros invocados
Descerão a ajudal-o, e lhe darão
Esforço, força, ardil e coração.

Aquelle⁸⁴ que nos campos marathionios
O gran’poder de Dário estrue, e rende;
Ou quem⁸⁵ com quatro mil Lacedemonios
O passo de Thermópylas defende;
Nem o mancebo Cocles⁸⁶ dos Ausonios,

81 Aurreko estrofan hori bera Numa Pompiliorekin erkatu da.

82 “Per Heitor portuguez, de quem se nota,/ Que na costa cambaica sempre armada,/ Serà aos Gzarates tanto dano,/ Quanto ja foi aos Gregos o Troiano” (X, 60).

83 Fedegabeak.

84 Miltziade general athenaitarra.

85 Leonida buruzagi espartarra.

86 Horazio Koklek, legenda erromatarraren arabera, Hiria konkistatzera zoan errege etrusko (“tusco”) Porsennaren armada osoari eutsi omen zion berak bakarrik Tiber gaineko taketazko zubian, hau bere atzean jausi egin zen arte, horrela Erroma salbatuz.

que com todo o poder tusco contende
 Em defesa da ponte, ou Quinto Fabio,
 Foi como este na guerra forte e sabio (Ib., 19-21).

Venusek, beraz, behiala Enea eta Virgilioren troiarrak bezala, orain arrazoi guztiarekin portugesak babesten ditu beren empresa arriskutsuetan “porque tanto imitam as antigas/ Obras de meus Romanos” (IX, 38).

ETA ISRAEL BERRIA

Hautespena eta misioa, kontzeptu biotan laburbil daiteke alde hau: Portugal Jainkoak misio historiko berezi baterako hautatu herria da⁸⁷. Horregatik, portugesen txikizioak eta konkistak, eskubidea edo baino gehiago, herri honen obligazioa eta munduari egindako zerbitzua ziren, Reinhold Schneiderek ohartu zuen legez (baina, bategatik ala bestegatik, hori beste edozein monarkiatan ez da oso bestela izan)⁸⁸. Horre piztienak⁸⁹ bedeinkatuta geratzen dira: fedearen zabalkundean ez dago bekaturik, eta baldin balego ere, untzien partieran fraide batek denei absoluzioa eman die alde aurretik baezpadan gerta litekeen guztiagatik⁹⁰. Portugesak, Frei Heitor Pintok *Imagem da vida christã*-n, 1563, predikatu dienez, merezimenduz bete dira ebangelioaren zerbitzuan, honelaxe pietatetsu jokatu: “Pera os nossos ganharem os grandes reinos da India, e destruirem n’ella a gentildade e seita mahometica, lhe aproveitou muito o invencivel animo com que pelejaram, e o singular e valeroso esforço com que, nas batalhas navaes, tingiam o mar, e o tornavam sanguineo, e nas da terra a semeavam de corpos mortos, regando os campos com o sangue da barbara gente inimiga de Christo”.

Portugal herri txikia da. Baina *–Magnificat* kantarekin eta Ama Birjinarekin berarekin analogia bat ausartuz– ez al ditu Jainkoak txikiak eta apalak maiteena?

Vos, Portuguezes poucos, quanto fortes,
 Que o fraco poder vosso não pesais;
 Vos, que á custa de vossas varias mortes

87 Silva Dias, J. S. da, *Camões no Portugal de Quinhentos*, Lisboa 1981, 44: “E toda a História Pátria, dos primórdios da monarquia ao reinado d D. Sebastião, tem na sua pena as cores de uma cruzada interminável, na fidelidade ao catolicismo”. Sebastianismoa, etab. “amets manuelinoaren” eta “patu portugesaren” gai guztia alegia, ez dago, nik uste, marku zabalagoetan azaldu beharrik lantxo honen helbururako.

88 “Nicht als ein Recht, sondern als oberste Pflicht im Dienste der Welt erscheint die Eroberung. Als Erbe und Lohn eines Volkes, das im Kampf mit den heidnischen Mauren entstand und gefestigt wurde, stellt dieses Weltreich gleichsam den auf die Welt projizierten Sieg des lusitanischen Stammes über seinen Todfeind dar” (79 or.).

89 Ik. Ib., 22, Vasco da Gamaren basakeriak.

90 Op. cit., 23.

A lei da vida eterna dilatais:
 Assi do ceo deitadas são as sortes,
 Que vos, por muito poucos que sejais,
 Muito façais na sancta christandade:
 Que tanto, o'Christo, exaltas a humildade! (VII, 3).

Ouriqeko guduan erakutsi du Jainkoak ageriki, mairuen garaipen mirarizkoaz, Portugal duela orain bere herri kuttuna⁹¹, Alfontso Henriques errege portugesa (asasino majoa izan arren, bere ama bera gartzelan sartu eta txarki tratatu izan, etab.) Konstantino berria dela⁹², eta genero honetako topikeria guztia. Botere islamikoa eskualde hartan erabakiorki apurtu eta Portugal kristauaren menpegabezia segurtatu duen bataila honen aurretik, Jesukristo gurutzean agertu da zeruan⁹³, erregeari garaipena ziurtatuz; portugesak, askoz gutxiago izan arren (“em força, e gente, tam pequeno”), mirariak suhartuta (“Com tal milagre os animos da gente/ Portugueza inflamados”), Jainkoan bakarrik fidatuz, ausart gudukatu dira⁹⁴ eta bost errege mairu batera zapartu dute egun horretan⁹⁵. Saladoko batailan berdintsu: mairuak farrez hango kristau gutxi hari, eta gero

91 Legenda sakratu honetaz, cfr. Albuquerque, M. de, op. cit., 340-348. Hautespen probidentzialaren beste hainbat froga orduan ohizko ez da falta, noski, Ernazimentu portugesean ere, baina Camõesengan erlieberik ez izaki, hemen ez diegu jaramon egingo: kristautu baino lehenagoko edo betidaniko portugesen erlijiozkotasun bikaina (F. de Oliveira: “Liceleu... recebeu em seu reino a El-Rei Dionísio, ou Dinís, com festas de sacrificios e devoções, porque já desde então os Portugueses sabem conhecer e servir e louvar a Deus”); edo beste herri guztien aurretiko ebangelizazioa, Jesusen dizipulu Mancio beatoaren predikazioaz Evoran hasita, etab.

92 Mitologia paralerroak –Klodobeo erregea Frantzian, etab.– h. d., monarkien arteko norgehiagoka mitikoa, ikusterraz askoa da.

93 “A matutina luz serena e fria,/ As estrelas do pólo ja apartava;/ Quando na cruz o Filho de Maria/ Amostrando-se a Afonso, o animava” (III, 45). Cfr. *Espainolak eta euskaldunak*, loc. cit., 78 eta hur.

94 “Em nenhuma outra cousa confiado,/ Senão no summo Deus, que o deo regia;/ Que tam pouco era o povo bautizado,/ Que, pera um so, cem Mouros haveria” (III, 43).

95 Zeruari zor zaion garaitia nazionalaren mitologia topikoa –azterketa zehatzago batera gomitagarri edozeinentzat– Azevedok, *Epitome da Historia portugueza*-n, honela narratzen zuen: “Proseguiu el-rei D. Afonso as conquistas da Beira, e Estremadura portugueza: passou ao Alem-Tejo, aonde triumphou de cinco reis mouros, e quinze regulos, cujo principal imperador era Ismael, com infinita multidão de barbaros. Afonso cheio de piedade, e confiança em Deus, attendia à oração e lição sancta entre o maior estrondo das armas. Leu alta noite a victoria milagrosa de Gedeão, com trezentos homens sem armas, contra o formidavei exercito dos Madianitas. Elevou o pensamento ao ceo, fallou a Deus, e disse: “Senhor todo poderoso, bem sabeis que so para gloria do vosso adoravel nome tomei as armas contra os inimigos da fe: igualmente podeis dar a victoria a muitos ou a poucos. Se quereis que eu seja morto ás mãos dos inimigos, cumpra-se vossa vontade sancta. Se me concedeis a victoria, será vossa toda a gloria”. Adormeceu vestido, inclinada no livro a cabeça: viu em espiritu o nuncio do Rei eterno, que lhe dizia: “Confia, que vencerás estes infieis; e o Senhor te manifestará sua misericórdia”. A este tempo D. João Fernandes de Souza, camareiro do principe, o despertou, dizendo-lhe: “Ahí esta un veneravel velho a procurar-vos”. Respondeu: “Entre, se é christão”. Tanto que o viu, conheceu ser o que na visão se lhe mostrara: ao qual ouviu dizer: “Tende bom animo, vencereis, e não sereis vencido. Sois amado per Deus, que tem posto os olhos de sua misericordia em vós até a decima-sexta geração, na qual, attenuada, outra vez obrará novos beneficios per effeito de sua piedade. Deus me envia, que ao toque da

abarrakituta, “Que co’o braço dos seus Christo pejeja” (III, 109), etab., miraria mirari gain. Behar bada batzutan larri samar íbili dira, baina ez da ezer pasa, “Que em casos tam estranhos, claramente/ Mais pejeja o favor de Deus, que a gente” (Ib., 132). Gainera, Jainkoa gabe ere, portugesak ez dira makalak: “A portugueza furia costumada/ Em breve os Mouros tem desbaratados” (Ib., 131).

Portugesen gerrak lehorrean eta nabigazioak itsasoan, beste ziorengatik ez dira Jainkoaren ohorea baino (“Pois so por teu serviço navegâmos”: II, 32), herri barbaroak zibilizatzeko, ebangelizatzeko eta Kristoren legea munduan ezartzeko (VII, 15). Almagro ere hala ibili da bere konkistetan “determinado/ de estender y ensanchar la fede Christo” bakarrik (ercilla, *La Araucana*, I. Kanta). Portugesen egiazko etsaia deabrua bera da, orduan (“o Demo verdadeiro”), kosta guztietan jendea behin eta berriz haien aurka xaxatzen eta endredatzen dabilena (VIII, 46 ss). Baina deabruaren intriga eta amarru denak alferrik izango dira, “que Deus pejeja/ Por quem estende a fe da madre igreja” (X, 40). Laguntza logikoa da hori, bestalde, armek demostratzen dute-eta egiazko erlijioa zein den eta zein ez: horrela portugesak egiten ari diren gerrak, dira “por fazer que o Africano/ Conheça pelas armas, quanto excede/ A lei de Christo á lei de Mafamede” (IV, 48) eta, gauzak horrela, nahitaez Jainkoa ezin egon oso interesatua baino apostoluon garaipenean.

Israel berria Portugal dela, Jainkoak hautetsia, ebangelioa zabaltzeko misioak eta hartarako laguntzak baino zalantzat ezinkiago, gaztelauen kontra zeruak behin eta berriz erakutsitako preferentziak begibistaraten du: “Pois contra o Castelhana tam temido./ Sempre alcançou favor do ceo sereno” (I, 25). Hala Valdevezko bataila gorrian, ‘De Deus guiada so, e de sancta estrella./ So pode (o que impossibil parecia)/ Vencer o povo ingente de Castella” (VIII, 29)⁹⁶.

campanha da minha cella, esta noite, nodeserto em que vivi entre os barbaros ha sessenta annos, guardado pelo Senhor, vades sem tertimunas, gozar as maravilhas do Altissimo”. Venerou Afonso ao Senhor, e seu enviado. Disposto em oração, ao toque signalado foi; e viu de repente fóra dos arraiaes, ao nescente, um raio de luz mais brilhante que o sol, no meio vinha Jesu-Christo crucificado, aos dous lados anjos em fôrma de mancebos resplandecentes, inclinados a adorar o Senhor. Largoou armas e sapatos, prostrado em terra, banhado em terrissimas lagrymas, exclamou: “Para que vñdes a mim Senhor? (...) Ide manifestar-vos aos infieis, para que todos em vós creiam”. Confia Afonso, lhe diz Christo da cruz: venho estabelecer os principios de teu reino sobre pedra firme: vencerás não so agora, mas sempre que tomares armas contra os inimigos da cruz. Acharás os teus alegres; aceita o titulo de rei, que te derem; pois eu (a quem so pertence edificar, e destruir os imperios) quero em tí, e teus descendentes estabelecer para mim um reino sanctificado, puro na fe, amavel na piedade, que d’elle seja levado meu nome ás nações estranhas. Para teus successores conhecerem quem lhes entregou o dominio, comporás as armas das cinco crifagas, com que remi o genero humano, e dos dñfeiros, como que fui vendído aos Judeus”.

96 Poemaren oraingo argitalpenetan agertu ohi ez bada ere, eskuzkribu batzuen arabera, gudu horretan hildakotzat abesten du Camõesek –hemen Gasteizen zilegi izango al dugu oin-ohar bat kontutxo honentzat– “Guevara roncador, que o rosto untava/ Mãos, e barba, do sangue que corria;/ Por dizer que dos muitos que matava/ Saltava n’elle o sangue, e o tingia:/ Quando d’estes abusos se jactava./ De través lhe da Pedro, que o ouvia/ Tal golpe, com que alli lhe foi partida/ Do corpo a vã cabeça, e a torpe vida”.

Israel, esango duzu, hautatua izan zen, baina sekula ez Inperioa: Jainkoaren hautapenak ez zion eman Inperiorik, bai zigorrak eta desterruak eta kalamitateak... Artean gertatu dena da, Inperioek, teologia biblikoan ez zeukatena eta ezin eduki zutena, teologia kristauan lortu dutela, Jainkoaren planetan zentzu probidentzial guztiz positiboa. Kristautasunak, Erromari oneritzi dionean, balio positibo bat asmatu behar izan dio Jainkoaren historian; eta hala egin du San Agustinek (*De Civ. Dei*, V, 13), Inperioa probidentziaren abesa bihurtuz: ezagutzen eta adoratzen ez zuten Jainkoak lagunduta gehitu omen zituzten antzinako erromatarrek beren lurraldeak, Jainkoaren xedeak kunplituz. Dantek ongi ulertu du, idatzi duenean orobat (*De Monarchia* II, 1, a), erromatarrek beren konkistekin, Jainkoak ezarritako misio bat kunplitzen zutela. Beraz, Israel bezain hautatua geratzen zen Erroma. Eta Estatu kristauek, hautatua izateko Erromaren modua hautatuko dute, judua gabe, hautatuak izatea erabaki dutenean.

Sintesia eginik Israel eta Erromarekin, problemarik ez zegoen, batetik herri hautatua izateko eta bestetik madarikatu inperialista: su eta odol arteko infernu batean zorigaitzotzeko, beraz, ebangelizatu, zibilizatu eta portugesen uztarpeko zeruan, “*novo costume, e novo rei*” onartuz alai (VII, 15), zoriontsuak izan nahi ez zuten fedegabe denak, “*que refusam o jugo honroso e brando*” (X, 40). Ohorea da portugesen menpeko izatea. Portugesek garaitua izatea ere, harrotzekoa da motibo: halakoxea bait da izan ere jende honena “*a béllica excellencia/ Nas armas, e na paz (...), que será no mundo ouvido/ O vencedor, por glória do vencido*” (VII, 56).

ERREGE HANDI, MUNDUKO JAUN

Jesukristo eta Eliza bezala da erregea eta nazioa, gorputz mistiko bat alegia: erregea burua da eta nazioa gorputza. Nazioaren handitasuna erregeagan dago. Portugalen hautespen jainkozkoa inkarnatzen duena ere Erret-etxea da, Frantziako nahiz Espainiako dinastiak baino Jainkoaren maiteagoa, aurrezpenaren zeinu bere gurutzeko bost zauriak eman zizkiona armarritako, mundu guztiaren burua izan zedin. Errege Sebastiani eskaintzan irakurtzen da:

Vos, tenro e novo ramo florecente
D'uma arvore de Christo mais amada
Que nenhuma nascida no Occidente,
Cesarea ou christianissima chamada:
Vede-o no vosso escudo, que presente
Vos amostra a victoria ja passada;
Na qual vos deu per armas, e deixou
As que elle pera si na cruz tomou (I, 7)⁹⁷.

97 Ik. 95. oin-oharra, azkena.

Errege portugesok santuak egiten dituen, ez da beren bizitza eta birtuteak, Moise bezala baizik, jainkozko hautespena eta misioa⁹⁸. Jainkoak, bere ezagutza –Jesukristoren predikazioa– munduan hedatzeko hautatu ditu, eta ikusi dugu portugesek nola praktikatzen duten fedea efikazkiena zabaltzeko metodoa, hots, “dilatando/ A fe, o imperio; e as terras viciosas/ De Africa, e de Asia andaram devastando” (I, 2). Inperialismoa obligazioa da erregeontzat (“de seu officio e sangue, a obrigação”)⁹⁹, Manuel erregearen ametsetako ikuskarian ageri den legez, “d’aquella obrigação, que lhe ficara/ De seus antepasados (cujo intento/ Foi sempre de acrescentar a terra cara)” (IV, 67). Sebastian printzetxoaren misioa orobat hauxe da:

E vos, o’bem nascida segurança
Da lusitana antiga liberdade¹⁰⁰,
E não menos certissima esperança
De augmento da pequena christandade:
Vos, o’novo temor da maura lança,
Maravilha fatal da nossa idade;
Dado ao mundo per Deus, que todo o mande,
Pera do mundo a Deus dar parte grande (I, 6).

Hemen gertatu dena da, Ernazimentua eta modernitatearen goizalba esaten dugun hori, beharbada gehiago Erdi Aroaren ilunabar luzapena izan dela, aspektu horietan gutxienik. “Bi buruen” norgehiagoka jasangaitzean, buruaren bat bakartasun beharra, Egidio Erromakoak (1245-1316) Aita Santuaren alde ebatzi duen artean, haren menpe ezartzeko botere sekulareak; Dantek (1265-1321) Inperatorearen aurrentasunaren alde egin du. Baina de fakto ez Inperatore

98 Schneider, R., op. cit., 80: “Affonso Henriques, jener erste portugiesische König, der gegen den Herrscher von Leon seine Selbständigkeit wahr, ist heilig in gleichem Sinne wie Moses; nicht etwa weil er heilig lebt, sondern weil er ein Beauftragter Gottes ist, der mit ihm Zwiesprache hält”.

99 Ideologia honetan noblea “eginbideekin jaiotzen dena da”, bilaua ez bezala, eta eginbideak berak esanahi espezifikoak dauka: “(zalduna egiten duena) es la obligación, es decir, el deber de tomar a sus antecesores como dechado a imitar”, idatzi du Núñez Albak (1552), aip. in Maravall, J. A., *Poder, honor y élites en el siglo XVII*, Madril 1989, 33. Batxiler Zaldibia gipuzkoarrak: “Y Boecio en el tercero libro De Consolación afirma que, si algo tiene bueno la nobleza de los pasados es la obligación que impone a los venideros para no degenerar de la virtud de los mayores”. Cfr. Poeman VIII, 94: “Se mais que obrigação (...)/ No peito vil, o prêmio pode, e val”.

100 Kasu “antzinako libertatea”ren topikoari halaber! (Askatasun klasikoa beti antzinakoa eta arbasoengandiko ondarea da: cfr. Tukidide II, 36: “arbasoek librea eskuetara ziguten lurraldea”; Zesar orobat, “ea libertate quam a maioribus”, *De bello gallico* II). Gero, “askatasunak” hustiratuen itxaropen berria adina signifikatzea pribilegio zaharren defentsa, kontu zaharra da historian, cfr. adibidez Syme, R., op. cit., 205: “A la *libertas* se la invocaba, las más de las veces, en defensa del orden imperante por individuos o clases que disfrutaban del poder y la riqueza. La *libertas* del aristócrata romano significaba el régimen de una clase y la perpetuidad del privilegio”.

germaniarrek eta ez Aita Santu erromatarrak lortu dute aginpide nagusi altxatzea Inperio erromatar-germanikoan. Aitzitik bion borrokaren luzean eta ezinaren krisian, Erroma geroz eta gehiago Estatutxo partikular bat bilakatuz joan da, Inperatorea geroz eta gehiago Germania urruneko buruzagi probintzianoa, probintzietako monarkia goranahietan geroz eta erregetto bakoitza Inperatoreago bilakatzen zen artean anbiziotsu. “Pourquoi ne pas redemander plutôt à la puissance séculière d’étendre la paix romaine à l’orbe entier des terres nouvelles, refaire une catholicité espagnole sous la glaive de Charles-Quint, ou un grand empire franc en ralliant les musulmans au christianisme accommodant de l’oriflamme?”¹⁰¹.

Hau da, Ernazimentu bat egon da tiraniaren eta handikeriaren arras kontrakoa: Coluccio Salutati, etab. (hiri italiarretako humanismo zibila), edo Erasmo beste hainbeste (humanismo ebangelikoa), Espainian eta Portugalen eragin ederrik izan duena hasiera batean¹⁰². Orain, Ernazimentua zein ederra izan zen esateko, beren izenak aipatzen ditugun horiek¹⁰³. Baina egiaz, Gorte inguruetako Ernazimentuek, gizarte ertarotar zaldunaren balio sistema asumitu dute osoki¹⁰⁴, kultura berri batez jantzi eta apainduz bakarrik: ohorea eta balentria guduazalea¹⁰⁵, etab., nazio

101 Mesnard, P., *L’Essor de la philosophie politique au XVIe siècle*, Paris 1977, 12.

102 Camõesen poema den denetarikoa bilduman, ez dira aldeok falta: urre-gosearen kondena, jende kargudunak zein xumeak usteltzen dituelako, “e mil vezes tyrannos torna os reis” (ik. VIII, 96 eta hur.); justiziak baino gehiago erregearen borondateak ahal izatearen kritika (X, 23), etab., tradizio antitiranikoko elementuak. Batez ere madarikazio solemne bat dago zahar beneragarri batena ultramaretako abentura inperialista guztiari (IV, 94 eta hur.), A. Sergiok humanismo moral portugesaren gailurra kontsideratzen duena, cfr. *Breve Interpretação da história de Portugal*, Lisboa 1983, 87: “O humanismo moral português culmina no discurso do *Velho do Restelo*”. Baina orohar Camões guztiz tradizio kontserbakoiari lotu zaio, ik. Da Silva Dias, J. S., op. cit., 43: “O Velho do Restelo não é um porta-voz do Epico”. Eta Ib., 84-85: “Não encerra, por outro lado, elementos de afinidade com o humanismo cristão ou com as novas doutrinas da Renascença”. Humanismo kritikoarenean baino, Tito Livioaren Estatu-moralismo tradizionalistaren ildoan ikusi behar da, nik uste, Camões hori, cfr. *Ab Urbe condita*, Praef. 12: “Adeo quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat: nuper diuitiae auaritia et abundantes uoluptates desiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia inuexere”. Erroma handia “fondata in casta ed umil povertate” izandu zela, gogoratuko du Petrarck ere (“Fontana di dolore” sonetoa).

103 Erasmo batek, esaterako, ez zukeen inola onartu izango Akile edo Zesar printze kristauaren eredarako; ez Erromaren eta Israelen sintesia edo nahasketa; ez fedearen zabalkunderako armen erabilera, gutxiago koroaren lurren gehitzeko gerra, etab.

104 Cfr. Delumeau, J., “Fondements idéologiques de la hiérarchie sociale: le discours sur le courage à l’époque de la Renaissance”, in *Théorie et pratique politiques à la Renaissance*, XVIIe Colloque international de Tours, Paris 1977, 273-285.

105 Ib., 273: “Ce discours comporte les deux affirmations antithétiques que voici: a) le chevalier est courageux; b) le vilain est lâche. Bien sûr, une telle idéologie était moins le reflet d’une réalité que la justification d’un pouvoir. Il s’agit d’un schéma théorique (...) qui autorise les hommes de guerre à gouverner... et à exploiter”. Monteverdiren “Il ritorno d’Ulisse in patria”n, “zarpazu jantziak ez dira beti txepelak” abesten du miratuta Penelopek, eskale itxuran agertu eta pretenanteak aisa garaitu dituen arrotzagatik.

osoaren paradigma moral bezala orain, erregearen zerbitzari (“konkistadore”) guztiena alegia, klase batena baino. Hau izan da Gortean produzio ideologikoa. Horrela nazio heroiko garbiak egongo dira (hala portugesa), eta nazio bilauak (etsaiak oro): herri noble konkistatzaileak, birtute zaldun eta kristau guztien suma harroa, eta herri kaskal barbaro, perfidoak. Herriaren handitasuna, erregearen handitasunak handitzen du, ordea.

“Quanto regge la costruzione camoniana –idatzi du D. Bigallik– è l’implicita assoluta omologia tra la macchina dell’universo, dove regna il potere sovrano di Dio, che la regge e la pone in essere, e la macchina dell’umanità associata, dove si esercita la terrena sovranità”¹⁰⁶. Jainkoak izadian bezala (“a máquina do mundo”), gizartean erregeak arautzen du ordenu perfektua. Zeruko Jainkoaren ordezkaria erregea da munduan. Eta, beraz, bat badago Jainkoa zeruan, lurrean ordezkari itza perfektuena, errege bakarra egotea izango litzateke. Frantsesen ustez Inperio mundutarraren errege hori, frantsesak izan behar luke¹⁰⁷. Printzipioz berdin, ondorioa Karlo V.aren alde ateratzea bakarrik, haren kaperau Guevarak pentsatzen du, alegia Jainkoak bere borondate bakar eta unibertsalaz, “un rey sólo quiere que gobierne a un reino superbo, un exercito poderoso por un solo capitán quiere que sea regido y, lo que es más que todo, quiere que un Emperador solo sea monarca y señor del mundo”¹⁰⁸. Zergatik ez izan portugesa monarka bakar hori? Hala errebindikatzen zuen, gero baztertu egin duen Camõesen estrofa batek:

Tempo virá, que entr’ambos hemispherios
 Descobertos per vós, e conquistados,
 E com batalhas, mortes, captiverios,
 Os varios povos d’elles sujeitados:
 De Hespanha os dous grandíssimos imperios
 Serão n’um senhorio so junctados,
 Ficando por metrópoli, e senhora,
 A cidade que ca vos manda agora¹⁰⁹.

Erregearen handiak ez du mugarik, haren bihotzak ez duen bezala, “O coração sublime, o regio peito,/ Nenhum caso possibil tem por grande” (VIII, 69) – eta haren Inperioak ere ez ondorioz. Erregea aurrean, ezinik ez dago bular portugesez ausartentzat: “Impossibilidades não façais;/ Que quem quiz sempre pode” (IX, 95). Ezin izan mundu osoa baino txikiagoa beren helburua. Vasco da Gama jakinek dago, bere goitasun guztiaz ere bera ez dela morroi apal bat besterik eta “um

106 Bigalli, D., op. cit., 485.

107 Ik. Mesnard, P., op. cit., 446-449.

108 Aip. in Maravall, J. A., *Utopía y reformismo en la España de los Austrias*, Madril 1982, 319.

109 Cfr. Sergio, A., op. cit., 53: “A formação de uma monarquia dualista, com um só soberano para Portugal e para Gastela, foi ideia dominante na nossa segunda dinastia”. Erregearen burutasunaren antzera, Lisboarenaz erresumako buru eta bihotz gisa –“metrópoli, e senhora”– cfr. Albuquerque, M. de, op. cit., 184-186.

diligente descobridor das terras do Oriente”; Manuel errege txit gorenak ordea “a seu jugo, e lei sumetteria/ Das terras, e do mar a redondeza” (VIII, 57).

Erregea –irudi klasikoa– erresuma argitzen eta biziartzten duen eguzkia¹¹⁰ da: handik datoz eta harengana doaz gizartearen integrazio mekanismo guztiak; hari begira bizi dira estamentu eta multzo sozialak¹¹¹. Erregeak zer nahi, hura nahi; zer egin, hura egin. “Lo que los reyes hacen, bueno o malo, todos ensayamos de hacer... Jugaba el Rey: éramos todos tahúres; studia la Reina: somos agora estudiantes”¹¹². Batez ere gerra zeini egin (“kontzientzia nazionalen” formazioan hainbat eragin duen hori), zergatik egin, noiz, nola, erregeak esaten du, “pues del rey como cabeza pende/ el peso de la guerra”, Ercillak aitortuko duenez¹¹³... XVIII. mendean aurrera sartu eta gero ere, Chamfortek bere *Karaktereak eta anekdotak* saioretan kontatzen du, Ipar Amerikako askatasun gerran soldado eskoziar batek honela komentatzen ziola frantses bati, amerikano presoei begira eta ezin ulertuz: “Zu zure erregeagatik peleatzen zara; ni nire erregeagatik peleatzen naiz: zeinengatik arraio peleatzen dira horiek?”. Hau da, nola da posible munduan gizarterik, identitaterik, perteneztiarik (legerik, etab.: ordenu sozialik batere), errege gabe? Ezin hobeki espresatzen du XIX. mendean oraino ikusmolde hau Renanen beste esakune famatu hark: “Le jour où la France coupa la tête à son roi, elle commit un suicide” (*La Réforme intellectuelle et morale de la France*, 1872)¹¹⁴.

110 Gillot, H., op. cit., 5 (eta oin-oharra), 106. Naturan eguzkia legez, gizartean bizitzaren iturria eta sostengua erregea dela, ordenua eta zuzentasuna oinarrituz, Shakespearek espresatu du, teologiako traktatu txiki bat balio duten irudi solemne harroetan, in *Richard II*, III, 2, 36-55. Errege gabe gizartea gau beltzean bizi da, “then thieves and robbers range abroad unseen./ In murders and in outrage bloody here”. Erregea Jainkoak hautatu bere ordezkoa da, eta erregearen eskubidea zeruarena. Halere badirudi erregeari berari pertsonalki eguzki iriztea, frantsesetzat daukala Shakespearek (pasartearen autorea bera bada behintzat), cfr. *Henry VIII*, I, 1: “The two kings, equal in lustre (...); When these suns, for so they phrase ‘em...”. Peru Lopez Aiarakoa baitan (estr. 348) eguzkia oraindik justizia da, modu zaharrean: “ca la noble justicia nonbre tiene verdadero:/ el sol de mediodía, de la mañana luzero”, justizia hori gero erregearen esku badago ere.

111 “Tibi Diva Britannia fundit Plebemque et proceres” adierazten da J. Addisonen “Pax Gulielmi auspiciis Europae reddita 1697” poesia latinoan, batasun sozial organikoaren ideia hori erregearekin buru, bide batez Uharteren jainkozkotasuna aipatzea ere ahaztu gabe.

112 Lucena, J. de, “Carta exhortatoria a las letras” in *Opúsculos literarios de los siglos XIV al XVI*, Madril 1892, 216.

113 Ik. *La Araucana*, XXXVII. Kanta: “Sólo el rey decide si la guerra es justa/ y obligación no tiene/ de inquirir el soldado diligente/ si es lícita la guerra y si conviene/ o si se mueve injusta o justamente;/ que sólo al rey, que por razón le viene/ la obediencia y servicio de su gente/ como gobernador de la república,/ le toca examinar la causa pública”. Planteamendu bera eta soluzio bera in Shakespeare, *King Henry V*, IV, 1: gerra ongi dagoen ala gaizki dagoen, “that’s more than we know”, dio Williams soldadoak; eta gaineratzen du Bates soldadoak: “Ay, or more than we should seek after; for we know enough if we know we are the king’s subjects. If his cause be wrong, our obedience to the king wipes the crime of it out of us”. Nonbait ez da San Inazio Loiolakoaren debozio partikularra “obediencia itsua” – aroko izpiritu arrunta baizik!

114 Maurrasekin bat etorri alajaina! Cfr. Friedrich, H., *Das antiromantische Denken im modernen Frankreich*, München 1935, 119-120.

Gorputz honetan, erregea da ala justizia da burua? Florentziatik Bostonera, kontzientzia nazional demokratikoak, Ernazimentu libertariaren ildoan askatasun eta justizia bila, ez dauzka kontzientzia monarkiko sakralak bezalako erreferentzia absolutuak, sinbolo eskuzterrazak: nazioak badauka nazioaren kontzientzia, baina errege gorputzaren kontzientzia da. Ernazimentu autoritari honentzat, herria ez da herria gorputzak ez dueno bere burua: erregea; zenbat loria argiagoa isuri koroak, hainbat argitsuagoa uste da gorputza.

NAZIO BORTITZA

Ideologia honetan erregeak eta bere zerbitzuak dena hurrupatzen du. “Herria” edo –guk nazioa esango genukeena– berez konparsa hutsa da finean: ekaitzean edo guduan ikaratuz eta¹¹⁵, edo lantzean lantzeko makurkeriaren batzuk eginez, kontrastez gizandiaren handitasuna hobeto ageriratzeko figura (erregearen zerbitzari leiala, inoiz beldurra sentitu gabe nagusitzen zaio subirano edozein arriskuri; ez du inoiz galtzen bere duintasuna, etc.); are, behin bederen, errege basatiaren basakeria eskusatzeko, Ines de Castroren istorio famatuan¹¹⁶. Herria/bulgoa deus konkreturik ez da edukin legez. (Edukina erregearekin hartuko du). Hondo ilun bat. Poeman, egon ere, besterik ez dago: erregea eta bere zerbitzari jendea, eta –ez otoizlariak, ez lanariak eta ez merkatariak edo burgesak¹¹⁷– nolana hiko tropa anonimoa, miserable eta heroiko artean, segun lekuan literaturari zer komeni gehiago. Herriak ez daki bere buruaz gobernatzen, sentimentuen eta inpresioen haizeek darabilte batera zein bestera (“vulgo errante”: VII, 85)¹¹⁸, kapritxosoa eta krudela da; erregearen kontseilari eta administrariak injustuki zupatu eta hustiratua izateagatik, noizpait Camõesen errukia merezi badu ere (Ib., 85-86). Herria handitzen duena, erregea da eta erregearen zerbitzua. Hain

115 Buruzagi greko baten antzera, heroi portugesak “reprende/ A vil desconfiança inerte e lenta/ Do povo” (VIII, 28).

116 “Trazian-a os horríficos algozes/ Ante o rei, ja movido a piedade;/ Mas o povo com falsas e ferozes / Razões, á morte crua o persuade”.

117 Poemaren azkenean, X, 150ss egiten zaizkien esortazioak (“Todos favorecei em seus officios:... religiosos..., cavalleiros”: burgesiarik edo, ezta hor ere) ezin kontsidera litezke zinezko presentzia bat. Poemari buruz irakurtzen denez in Saraiva, A. J.-Lopes, O., *História da Literatura Portuguesa*, Porto-Lisboa 1985, 350, “todo ele é um friso de nomes aristocráticos em constante paralelo emulador com outros da Antiguidade; e não resta lugar para a acção anónima doutras camadas nacionais. Nada mais frisante a este respeito do que a narrativa dos acontecimentos de 1383-1385, sobretudo se a confrontarmos com a sua fonte, Fernão Lopes. Camões omite o episódio central da luta contra os Castelhanos, o cerco de Lisboa, cujo heroísmo colectivo Fernão Lopes narrou com uma vibração autenticamente heróica. Omite a acção dos povos do reino, das uniões, e fala apenas de Nuno Alvares, D. João I e Antão Vasques de Almada, protagonista da batalha de Aljubarrota, na qual resume toda a resistência. Desta maneira fica, afinal, apoucada essa luta em que a nacionalidade se manifestou como um todo, precisamente contra uma minoria aristocrática que ainda a não reconhecia”.

118 “The wavering commons” Shakespeare baitan; estabilitatea erregeak finkatzen du gizartean. “An habitation giddy and unsure/ Hath he hath builded on the vulgar heart” (*II King Henry IV*, I, 1).

zuzen burujabetasuna bezala ulertutako “de dignitate hominis” gai guztiz positibo ernazentista hura, inbertituta aurkitzen da hemen: ez askatasunean, ohorea *servitium* feudalean datza! Makroantropo gisara bururatzuz gizartea, erregea burua da –are Jainkoaren ordezkaria, etab., erabat sakralizatzeko haren esanahia–; herria, gorputza eta menbruak da, eta –irudi klasiko honekin tradizio paulotarrak, estoikoak eta faraoniko egiptotarrak berak antza, irakasten dutenez– gorputzak egin behar duena da buruari obeditu. “Porque é de vassallos o exercicio,/ Que os membros teem regidos da cabeça” (II, 84). Herriek erreinatuak izatea behar dute eta desiratzen dute (I, 18). Eta, segun zelako errege eduki, beste halakoak bihurtzen dira berak (IV, 17: “co’ o rei, se muda o povo”)¹¹⁹.

“Nazioa”, poeman ozta ageri ere den terminoa da, eta kontzeptu definitua inoiz ez da noski gaurko eran¹²⁰. Gauza bat da, gero, nazioaren sentimentua eta beste bat nazioaren ideia¹²¹. Dena den, bien artean, mendeetako diferentzia adina hurbil-hurbileko jarraitasuna egiaztatu ahal izaten da orohar. Camõesek bere epopeia “nazio” portugezari –“a nação minha”– kantatu dio (X, 9; ik. VII, 64 orobat). Camões ez da halere Arana Goiri, ez du inork ahazten (nahita ere!).

Poemak ez duela kontzeptu bat garatu nahi ere, bistan da. (Zergatik dago gauza hauek esaten ibili beharrik oraino gure artean?). Garatu duen kantak “bular lusitano ilustre” horren elementu multzo bat sortatzen du, nolana ere, itxikeria metodologiko gehiegi gabe iharduteko libre izanez gero, nazio ernazentistaren ideia hurko bat biltzea permiti liezagukeena: erregea, misio edo destino nazional bat, historia, lurra, jende-herria, etab. Osotasun asmorik gabe, bada:

1. Misio nazional bat

Orokorki hartuta jada ikusiak dauzkagun elementuez gain: fedea zabaldu, etab., beste azpielementu hauekin:

a) Jainkoa eta erregea (bitxia begitanduko bada ere, Jainkoa elementu nazional bat da): portugesen ekintza handiak haienak izan dira, “que aventuraram/ Por seu Deus, por seu rei, a amada vida” (VII, 137).

b) Eliza Amaganako leialtasun eta obedientzia semezkoa: nazio portugezaren berezgarria frantses, aleman, italiano edo ingelesekiko (VII, 2-8)¹²².

119 “Por enxiemplo del rey el rregno es gobernado”, esaten du Lopez Aiarakok (*Rimado de Palacio*, estr. 636).

120 “Nazioaz”, terminoa nahiz ideia, jatorria eta garapen historikoa azalduz (Portugali begira), cfr. Albuquerque, M. de, op. cit., 49-96.

121 Ik. Chabod, F., *La Idea de nación*, 1987, 25ss (Danteren bateko sentimentu italiar eta besteko ideia inperialaren adibidea).

122 Saraiva, A. J.-Lopes, O., op. cit., 343: “A ideia da epopeia pátria andava associada certa ideologia oficial forjada pela expansão, e cujas raizes encontramos já em Zurara. Segundo essa

c) Errege/aberri lotura: errege “arrotza”, hori zer den definitzen ez dena, aberriaren zigorra da, baina “o doce freio/ De rei seu natural” sakratua (VIII, 28).

d) Populu/errege kohesioa, jendearen leialtasun baldingabearen erakutsia: “Oh gran’ fidelidade portugueza,/ De vassallo, que tanto se obrigava!” (III, 41)¹²³. Erregeagatik, Indietaraino ezezik heriotzeraino alegera joateko prest daude portugesak: “D’um rei potente somos, tam amado,/ Tam querido de todos, e bemquisto,/ Que não no largo mar, com leda fronte,/ Mas no lago entraremos de Acheronte” (I, 51). Hau natura portugesekoa berekoa da: horregatik Magalhães, ekintzetan zinez portugesa izango da, baina ez izpirituan, “não na lealdade” (X, 140)¹²⁴. Poema guztiaren gai honi, estrofaok eskaini dizkio Camõesek berenberegi azken aldera:

Por isso vos, o’rei, que per divino
 Conselho estais no régio solio posto
 Olhai que sois (e vêde as outras gentes)
 Senhor so de vassallos excellentes!

Olhai que ledos vão per varias vias,
 Quaes rompentes leões, e bravos touros,
 Dando os corpos a fomes, e vigias,
 A ferro, a fogo, a settas, e pelouros;
 A quentes regiões, e plagas frías,
 A golpes de idolátras, e de Mouros,
 A perigos incógnitos do mundo,
 A naufragios, a peixes, ao profundo:

ideologia, os Portugueses cumpriam uma missão providencial, dilatando tanto o Império como a Fé: eram os Cruzados por excelência. As lutas internas entre Cristãos (Católicos e Reformados, Casa de França e Casa da Austria), coincidindo com o avanço turco nos Balcãs, que chegara até Viena (1529) dois anos depois do saque de Roma por tropas luteranas do católico Carlos V, vinham tornar mais actual esta missão divina atribuída ao Reino Lusitano, exemplo que envergonharia o resto da Cristandade”.

123 Alfontso Jakitunaren Kronikako Espainiaren laudorio sonatuan dago jada, beste topiko guztien alboan (“Esta Espanna que dezimos tal es como el Paraiso de Dios”), leialtasun berdingabearen topiko hau ere: “Espanna sobre todas es adelantada en grandez et más que todas preciada por lealtad”. Leialtasuna erregeari da eta baita Jainkoari ere. Biok beti eskutik ibiltzen dira.

124 Ernazimentuan –eta gero Aro Modernoan– darraian morroi-izpiritu “feudal” hori, Frei Heitor Pintok, *Imagem da vida christã*, 1563, honela azaltzen du berririo: “A lealdade dos Portuguezes, afamados per todo o mundo, alem de se mostrar em muitas cousas, se ve claramente na conquista de Africa, e de Asia, que tenendo elles conquistadas muitas cidades e grandes reinos, e ganhadas as Indias, até o cabo do mundo, aonde fizeram em armas façanhas tam espantosas que excederam as dos Gregos e Romanos, e alcançaram pera si perpetua memoria, nunca la houve Portuguez que se levantasse ou rebellasse a seu rei: o que nunca me lembra que lêsse de nenhuma outra nação”. Konprenitzen da eskandaloa: Lope Agirrekoak, basapizti aroztarrak, esentzia nazionala adinatsu izorratzen zuen lotsa batere gabe.

Por vos servir a tudo aparelhados,
De vos tam longe, sempre obedientes
A quaesquer vossos ásperos mandados,
Sem dar resposta, promptos e contentes (X, 146-148).

Ohorea ere elementu nazional bat izaki (kolektiboa da, pertsonala adina), demokratizatu edo bulgarizatu egin dela nolabait esan daiteke, edozeinen eskura jarri, misio nazionalaren arabera:

a) Ohorea erregea goratzean datza edonolako zerbitzutan¹²⁵: ekintza handien saria “fama grande, e nome alto e subido” izango da (IX, 88), “e numerados/ Sereis entre os heroes esclarecidos” (Ib., 95); baina zerbitzuokin batez ere “fareis claro o rei, que tanto amais” (Ib.).

b) Ohorea eta loria da Jainkoagatik bizia ematea: batetik, martirioko palma eta zerua horrela arin batean irabazten delako¹²⁶; baina, bestetik, “bizia galtzen duenak irabazi egiten duela” ebangelikoak, Walhallako heroien beste zentzu epiko hauxe hartu duelako:

Oh ditosos aquellos que poderam
Entre as agudas lanças africanas
Morrer, em quanto fortes sustiveram
A sancta fe, nas terras mauritanas:
De quem feitos illustres se souberam,
De quem ficam memórias soberanas,
De quem se ganha a vida com perdella,
Doce fazendo a morte as honras d’ella! (VI, 83).

2. Memoria historikoa

a) Denboraren gainetik “o nome eterno de Portugal” (VI, 52) sendotzen dutenen oroipena: kantaren hasierako “As armas, e os Barões assinalados” (I, 1); “amor dos patrios feitos valerosos” (Ib., 9). Ikuspegi honetan Viriato, etab., portugesak dira, zer esanik ez. Hein handi batean aberria, gizon eta ekintza ausart horiek da (“Ditosa patria, que tal filho teve!”: VIII, 32). Memoria historiko-heroikoa. Lusitania “livre e senhora” (III, 95), “o reino de altivo, e acostumado/ A senhores em tudo soberanos” (Ib., 93) horren historiako buruzagi eta ekintza heroikoen historia loriazkoa behin eta berriro erreparatzen da eta kantatzen da poeman (ik. III, IV eta VIII kantak bereziki).

125 “Agora co’os conselhos bem cuidados;/ Agora co’as espadas, que immortais/ Vos farão, como os vossos ja passados” IX, 95). Ohargarria arbasoen gomuta ere testuinguruan.

126 “Olha como em tam justa e sancta guerra,/ De acabar pelejando está contente:/ Das mãos dos Mouros entra a felice alma/ Triumphando nos ceos, com justa palma” (VIII, 17).

b) Memoria historiko honek definitzen du komunitate nazionala bere barruan “geração de Luso” bezala (VII, 2) eta Portugal haren leinu eta etxe (cfr. VIII, 40). Portugesak beren artean anaiak dira, “irmãos” (IV, 14), familia bat.

Historiaren kontzeptua garapide batena baino gehiago teatro batena edo izaki, egitandi eta gizandi nazionalen galeria bezala ikusita dago historia nazionala –santuen benerazioan eta historia sakratuaren irakurketan elkartzen den eliz komunitatearen errainu–, horrela ulertutako historia “ereduzkoa” biziki garrantzitsua izan bait da kontzientzia ernazentistarentzat (nazionalarentzat, oraingo gure arloan).

3. *Sinbolo nazionalak*

“As bandeiras”, etab.: “bandeira vencedora” (I, 14), “bandeira do grande Henriques” (IV, 16), “lusitana bandeira – excelsa e gloriosa” (X, 51). Iragan nazionala erakusten duten pinturak (“muda poesia”)¹²⁷, cfr. VII, 76 ss eta VIII, 1 ss.

Aurren-aurrenik poema bera noski, handitasun nazionalaren agerpen eta sinbolo (“aberrigintza” kontzientziaz ondua propio)¹²⁸.

4. *Destinoa, patua*

“O Fado”, alegia “Os Fados grandes” (I, 24) eta “o Fado eterno” (Ib., 28), Probidentzia alegia hobeto¹²⁹: zoriak etengabe berresten duen “favor do ceo” (I, 25), “grande estrela” (Ib., 33), “benigna estrela” (VI, 47; VIII, 25), “sancta estrela” (VIII, 29).

5. *Lurra, aberria*

“Nossa terra” (VI, 42), “nossa Lusitania” (Ib., 43), esaten da. “Amada terra” (V, 3), “doce e cara terra” (VI, 67), lur eder paradisu antzekoa (VIII, 3)¹³⁰.

127 Braga, T., op. cit., 322: “*Os Lusíadas* foram elaborados nas emoções da mocidade de Coimbra, diante dos monumentos do passado e das maravilhosas tradições; contemplando as impressionantes Colgaduras dos *Triunfos da Índia* nos Paços da Ribeira...”

128 Epopiaren esanahiaz handitasun nazionalerako Ernazimentuan eta bereziki portugesean, ik. Saraiva, A. J.; Lopes, O., op. cit., 340 eta hur.

129 “As gentes vãs, que não os intenderam,/ Chaman-lhe fado mau, fortuna escura,/ Sendo so providência de Deus pura” (X, 38).

130 (Ik. goian kokagune geografikoaren esanahiaz ohartua ere). Gaunt Lancasterko Dukearen hil hurrango kanta handia aberriari -Ingalaterra- aipatu ahal izango litzateke hemen pareko gisa (*Richard II*, II, 1): “(...) This earth of majesty, this seat of Mars,/ This other Eden, demi-paradise”, etab.

Baina lur eder hau odolez bustia eta eskuratua izan da (ik. Birkonkistaren narrazioak): armaz irabazitako askatasun patrioaren lurra: “Defendei vossas terras; que a esperança/ Da libertade está na vossa lança” (IV, 37); “a terra nunca de outrem sujugada” (IV, 19); heroi patrioen lurra: “Esta provincia, que princeza/ Foi das gentes na guerra em toda parte” (Ib., 15)¹³¹. Askatasuna berdin lurra berdin aberria, beraz (eta, handik halatan, lurrarentzat eta aberriarentzat epiteto berberak errepikatzen dira): “a patria amada” (IX, 51; X, 143), “patria cara” (IX, 17)¹³². Aberria etxea da, eta etxea leinu edo askazia (VIII, 40): “Não faltarão christãos atrevimentos/ N’esta pequena casa lusitana” (VII, 14). Portugal Camõesen “aitaren etxea” da (“ninho meu paterno”: I, 10), komunitate edo familia portugesaren oinetxea.

Baroi heroikoen egitandiak –eta hala poema ere– “aberiaren maitasunez” eginak izan dira. Naturaren legea bait da lurraren, aberriaren maitasuna edozer besteren gainetik (“amor da patria”)¹³³.

Hau lur zinezkoa da, ez lurraren ideologia hutsa: ibaiak, mendiak (“patrios montes”: V, 3), soro landuak, “toda a terra, que rega o Tejo ameno” (I, 25). Tajo ibaia bereziki (“caro Tejo”: V, 3; “patrio Tejo”: X, 37), sinbolo nazional bezala ere bizi da poeman: oparotasuna emanaz eta gozatzuz, “claro Tejo” (II, 42), “Tejo ameno” (Ib., 58), “rico Tejo” (VII, 70); gudari hilengatik negarrez (“os temidos Almeidas/ por quem sempre o Tejo chora”: II, 14); edo “Tejo duvidoso” (IV, 28), aberriaren historiako gorabeherekin gora-behera sentituz¹³⁴.

131 “Probinzia” kontzeptuaz lur patrioaren adieran, cfr. Chabod, F., *op. cit.*, 24 eta hur.

132 “Lurra”k soil Shakespeare baitan ere askotan esanahi du aberria. Errege Richard II.ak “dear earth..., my earth..., my gentle earth” agurtzen du Ingalaterra emozionatuta Irlandatik itzuleran presaka, bitartean errebelatu direnei buru egitera.

133 Ernazimentuko topiko txit arrunt hau ere, arrunt heldu da Ilustraziora, hala Pedro Jose da Fonsecak Camõesen lotuz: “A patria deve preferir-se no amor aos amigos, parentes, e até aos proprios paes e filhos. Camões não se esquece em assignar ao seu heroe e illustres companheiros, na citada oitava (IV, 93), esta brilhante qualidade. Este amor da patria é dado pela natureza até aos mesmos barbaros” (*Poetica de Horacio*). “Ingenita erga patriam caritas”, esaten zuen Tito Livio. Indio araukano barbaroak, aberriaren eta askatasunaren gudari heroiko bezala kantatu ditu Ercillak. “¡Oh, cuánta fuerza tiene!, ¡oh, cuánto incita/ el amor a la patria, pues hallamos/ que en razón nos obliga y necesita/ a que todo por él lo pospongamos./ Cualquier peligro y muerte facilita:/ al padre, al hijo, a la mujer dejamos/ cuando en trabajo a nuestra patria vemos,/ y como a más parienta la acorremos” (XXIX. Kanta). Eredua beti greko-latino zaharrak dira (“Buen testimonio desto nos han sido/ las hazañas de antiguos señaladas”). Bestalde, Magalhães eta Navarro bezalako “mertzenari” handien kasuak ez bait ziren bakanak, beharbada aberriaren –erregearena gabe– maitasun naturalarena, konstatazio itxuran, predikazioa da gehiago: guri berdin balio digu nolani ere, ideia hori Ernazimentuko topos nazionalista bezala egiaztatzeko.

134 Aberri kontzeptuan lur sorlekuaren garrantzia, eta ibaiena batikbat legenden eta memoria historikoaren antzinadaniko gordailu bizi gisa, nabarmena da literatura ernazentista ingelesean orobat, Shakespearean bai, baina Draytonen *Polyolbion*-ean (1613-1622) bereziki mamitua.

6. *Aiurria: kuraios eta leiala*

“Forte gente de Luso” (I, 24), “gente fortissima” (Ib., 31), “fortes Portuguezes” (Ib., 32), “nação forte” (III, 95), “reino forte” (IV, 1), “povo forte” (VII, 8): nik uste dut, poeman portugesezkat adjektibo erabiliena, “forte” dela; erromatarren dohain eta kualitateko jendea da (Ib., 33), “gente belligera” (Ib., 34), probokazioak ihardetsi gabe soportatzen ez dituen “gente generosa” (I, 87), “gentes possentes” (VI, 1), jende bortitza gerran, “que o valor sanguinolento/ Das armas, no seu braço resplandece” (VII, 69)... Batez ere “A antigua fortaleza/ A lealtade d’animo, e nobreza” (V, 90) ezaugarritzko jende paregabea guztien artean. Kantatzen dira beste dohain batzuk ere, gutxiago heroikoak: portugesen galanteria emakumeenganako (VI, 47 eta hur.), etab.

Herri honek badaki errege eta agintari gaiztoen “os damnos, e offensas” mendekatzeko saminki hasarretzen eta matxinatzen. Orduan ikaragarria da: “Alteradas então do reino as gentes,/ Co’o odio, que occupado os peitos tinha,/ Absolutas cruizas e evidentes/ Faz do povo o furor, per onde vinha” (IV, 4). Baina bestela manupekoa eta leiala da erregeari eta aginteari, justiziaz tratatua izanez gero, eta erregearen arriskuan abertzale sakrifikatu heroikoa ere bai:

Das gentes populares, uns approvam
A guerra com que a patria se sustinha:
Uns as armas alimpam, e renovam,
Que a ferrugem da paz gastadas tinha:
Capacetes estofam, peitos provam;
Arma-se cadaum como convinha;
Outros fazem vestidos de mil cores,
Com letras, e tenções de seus amores (IV, 22).

Behin, erregeri ari zaiola, berebiziko goralpen eskisito hauxe egiten dio Camõesek bere jendeari: inguruan begira zazu, errege, “E julgareis qual é mais excellente,/ Se ser do mundo rei, se de tal gente” (I, 10).

7. *Izpiritua: legea eta fedea, birtutea, askatasuna*

Beren misio altuaren arabera, portugesek munduan barrena lege onak zabaltzen dituzte, tirano koskor gaiztoak kendu eta errege onak ipini, etab. Erreinua bere legeak da eta Inperioa legeon hedakundea.

Cfr. Legouis, E.; Cazamian, L., *A History of English Literature*, Londres 1964, 298-299: “Every hill, every valley is personified. Every river, in particular, is endowed with life, turned into a nymph (...). Each stream and slope has a surprising memory replete with history or legend, and reproducing, as well as a passage of real history, the past of Brut’s country, Albion”.

Legearen kontzeptua poeman aztertu nahi izanez gero, bizitza sozialaren alde moral gehiena bil dezakeen erlazio sare konplexu batean hedatzen da: legea eta erregea, legea eta aberria, legea eta ohiturak, legea eta erlijioa, etab.¹³⁵ Guretzat, seinalatzea aski izango da puntuok.

Legeak –nazio portugesekeko elementu gisa interesa dakigukeen izarian– kristautasuna esanahi du aurren-aurrenik (VII, 119); eta hein honetan portugesen nortasuna defini lezake lurrarekin eta ohiturekin batera (Ib., 116)¹³⁶. Romuloren armek fundatu bazuten Erroma, Numaren legeek zuten birtudatu¹³⁷: armen eta zuzenbidearen gainean zutitzen baita hiria. Baina zuzenbidea, herri basa gerrazalean, “jainkoen beldurrak” bermatzen du; eta jainkoen beldurra bera, zerutiko mirariek. (Camões baitan ez dago noski Tito Livioaren “ilustrazio” eskeptikoa itxaroterik). Nazio portugez guztiz kristaua, bere fedea eta misioa zeruak mirariz bermatu faltan ez da ibili poeman.

Legeak eta erregea, agerikoa da lotura (“lei do rei”, VII, 86)¹³⁸: lege zuzenak egitea eta gero legeari zuzen eustea, justiziari adina erregeari leialtasuna da (“ao bem commum, e do seu rei”: VII, 84); legearen zerbitzari haiek dira aberria handi egiten dutenak (“os que ao rei, e á lei servem de muro”: X, 23): armetakoa bezalaxe, legearen zerbitzua, erregearen eta aberriaren zerbitzua da (IX, 94), etab.

Berdin da askatasunarekin: lege zuzenekin, erregea da ziurtatzen duena askatasun nazionala: “Viva o (...) rei que nos liberta!” (IV, 21).

Birtutea ere –*virtú* esanahiaz: “virtude justa e dura”, VI, 98– testuinguru heroiko-zaldun beronetan kokatzen da. Birtutea da bakoitzak bere nobletasun pertsonala berak egitea (“buscar co’o seu forçoso braço/ As honras, que elle chame proprias suas”: VI, 97), ahalegin gogor eta ekintza ausartekin, arbasoen nobleziaz kontentatu gabe¹³⁹. Birtutea balorea da (“o valor=sanguinolento das armas..., virtude sobrehumana”: VII, 69-70), eta ohorea (“honras immortaes”: VI, 95). Finean, portugesen ezaugarria da birtutea, eta munduan portugezik den artean ez

135 Aberria berdin askatasun zaharra berdin legea (zaharra bestainbeste) berdin erregea, soka hori, nabari-nabaria da Shakespeareen *Cymbeline*-n orobat. Fedea eta legea batasuna, oso Habsburgoa ezeze, *Leviathan* osoa ere ez da kontzeptu horixe besterik, esperientzia historikotik printzipiotara jasota.

136 Ik. orobat hiru elementuok batera, kultura nazionalaren adierazgarri orokor gisa edo, in III, 96: “Com este [Diniz] o reino próspero florece,/ (Alcançada ja a paz aurea divina)/ Em constituições, leis, e costumes,/ Na terra, ja tranquilla, claros lumes”.

137 Livio, T., op. cit., I, 19. 1: “Qui regno ita potius urbem nouam conditam ui et armis, iure eam legibusque ac moribus de integro condere parat”. Robert Burtonek (1621), beraz, Ingalaterran, logika ernazentista onean deritzo “another Numa, a second Augustus, a true Josiah” James I.ari.

138 Ik. III, 96 eta hur.

139 Ik. VI, 95-99. Erromatarren “ex uirtute nobilitas”, gogoratuko du irakurleak, Tito Livioaren testuan.

da faltako: “Por mais que da fortuna andem as rodas / Não vos hão de faltar, gente famosa,/ Honra, valor, e fama gloriosa” (X, 74).

Elementu ezberdin guztion lotunea, nukleoa, erregea da beti¹⁴⁰. Iraultzan, Ernazimentuak ireki zikloa Ilustrazioak biolentziaz itxi duenean, antzokitik erregea kendu egingo da¹⁴¹, baina mitologiak –eredu kultural eta ideologikoak– jarraitu egingo du¹⁴². Hau da, “nazionalismo” modernoa deitzen den hori, ikusten da, hein handi batean ez dela subjektua aldatu eta predikatuak gorde beste ariketarik izan –sekularpena deitu den operazio horren antzera, Jainkoari ukatu bere atributu absolutuak eta gero berberak Naturari aitortu den-denak atzera. Ariketa gramatikal bat, beraz, politikoki aldakuntza handia izan bazen, pentsamenduaren historian oso iraultza txikia adierazten duena beharbada, sakoneran behintzat. Soldado eskoziarraren galderak, demokraziaren erantzun propiorik gabe segitzen du apika.

PORTUGESAK ETA “BESTEA”

Nazioaren, h. d., identitatearen edo norberaren kontzeptuan, mugaketan, “bestea” ere barnehartua egoten da, diferentzia alegia. “Bestea”ren eginkizuna poeman apenas da besterik, protagonista portugesearen handi, eder, gurentasuna hobeto argiratzea baino. Haren ezaugarri guztiak negatiboak dira. Mundua oposizio bitar simple honetan erdibituta ikustea –gu eta kontragu edo “besteak”– bere bi iturri greko zein biblikotik dauka Ernazimentuak (Elizaren eragin ebidenteegia ez aipatzeko). “Nazionalismo grekoaz”, ik. lan bikaina Castillo, Tx., “Le nationalisme grec antique et le nationalisme d’Aristote”, *RIEV* 34/2 (1989) 213-238. Jünthner, J., *Hellenen und Barbaren. Aus der Geschichte des Nationalbewußtseins*, Leipzig 1923. Ezagun askoa da Platonen pasartea in Resp. 469-471: “Sustengatzen dut heleniar leinuak baduela bere baitan odol eta ahaidetasunezko loturarik; baina baita ere diot arrotz zaiola barbaroen leinuari. Grekoek borroka egin dezakete barbaroekin eta hauek ere grekoekin, etsai

140 Fuster, J., op. cit., XVII-XVIII: “El *providencialismo*, en la Edad Media, tuvo que provocar su propio e imprescindible complemento, el *nacionalismo* popular (...). Al arriño de las ilusiones de una monarquía especialmente mimada por Dios, se hizo posible que un grupo étnico tomase conciencia de su entidad. Los *súbditos* comenzaron a sentirse *unos* con su rey, y de rebote, a sentirse *unos* entre sí”. Beren batasun honen euskarri eta agergerri nabarienak lurra eta hizkuntza izango dira: “La tierra y la lengua eran dos de esas afinidades primarias. Ramón Muntaner las saca a colación a cada paso”. Aipa dezagun oraindik Touchard, J., *Historia de las ideas políticas*, Madrid 1985, 180: “Hacia finales del siglo XV el concepto de nación se disocia claramente y con bastante rapidez del de monarquía”.

141 Ezaguna da arrazoi iraultzailea, “que la nation n’est pas *faite* pour son chef”, Sieyèsék aipatzen duena, cfr. *Qu’est-ce que le Tiers État?*, Paris 1888, 29, 4. oin-oharra. Arrazoi kontrarioa, irauli nahi dena, “L’État c’est moi” (berdin bait da “La nation c’est moi”), Luis XIV.aren arrapostu bezala Pariseko Parlamentuari 1655ean aipatu ohi da.

142 Ik. Delumeau, J., op. cit., 283: “Le peuple vainqueur entendit confisquer l’éthique de l’adversaire vaincu. Il se proclama ‘invincible’; voulut, lui aussi, des lauriers, des chars, des arcs de triomphe”.

naturalak direnez gero”. Tradizio biblikoaz, ik. “Naciones” art. in Leon-Defour, X., *Vocabulario de Teología Bíblica*, Bartzelona 1965, 510: “Itun zaharraren ikuspegiari gizateria bi partetan banatzen da, zeinak hizkera biblikoak bi deitura ezberdinez izendatzeko joera duen. Alde batetik Israel, Jainkoaren herria, zeinarentzat diren hautespena, hitzarmena eta jainkozko aginduak; bestaldetik nazioak, jendeak. Bereizketa ez da soilik etniko edo politiko, ororen buru erlijiosoa bajzik: nazioak aldi berean dira «Yahveh-k ezagutzen ez dutenak» (jentilak) eta bere herriaren bizitzan parte hartzen ez dutenak (arrotzak)”.

Baina “bestea”, [b] europarra izan daiteke ala [a] ez-europarra (eta ez-kristaua, etab.: afrikanoa, asiaticoa; mohamedarra, jentila); azken hau ikusiko dugu aurrera:

[a] 1. urrutiko jende ilun anonimoa da orohar, kultura edo nortasun, aurpegi gabekoa: “gente remota” (I, 1), “gente fera e estranha” (III, 103)¹⁴³.

Batez ere Afrika “inculta, e toda cheia de bruteza/ (...) que se habita/ D’essa gente sem lei, quasi infinita” da (X, 92)¹⁴⁴. “Terras viciosas de Africa” (I, 2). Jende hori jeneralean “mairuak” duzu, beste gabe (hau berau epiteto negatiboren bat gehiagorekin ez denean).

2. Ez dira kristauak. Eta ez kristaua, ez pertsona eta ez ezer da: “Infidas gentes” (II, 1), “infiel e falsa gente” (II, 6).

Erljio islamikoa da “a superstição falsa e profana” (IX, 2) eta fededun islamikoa “torpe ismaelita” (I, 8). Indiarra da “Gentio/ Que inda bebe o liquor do sancto rio” (Ib.). Bata zein bestea deabruaren eskolakumeak: “Um reino mahometá, outro gentio/ A quem tem o Demonio leis escritas” (X, 108).

3. Ildo berean, jende arrotz eta fedegabeok erriualki barbaroak dira beti (“barbaros profanos”: VIII, 84), basatiak, brutoak, zikinak¹⁴⁵. Afrikarrak “selvatica gente, negra e nua” (X, 93) dira; “bruta multidão,/ Qual bando espesso e negro de estorninhos” (X, 94). Mohamedanoa aipatzeko “o barbaro”, “os perros” esaten da soil (III, 48); “o povo immundo” (VII, 2), “o povo bruto” (Ib., 13), “feros maometanos” (VIII, 88). Ibaia gorritzeraino mairu hil eta, “sangue mauro, barbaro

143 Cfr. *Euskaldunak eta espainolak*, loc. cit., 64-70, 97 eta hur., 422 eta hur.

144 Basation definizio esanahitsu baino gehiago hau, “aquelles, que creou/ Natureza sem lei, e sem razão” (I, 53), Camõesek mohamedano baten ahotan ipini du ipini, baina bere –bere kulturaren– jende horren kontzeptutzat har daiteke apika: naturkume ohilok parte osorik ez dute Jainkoaren umeen giza duintasun altuan. Araukanoak Ercillaren arabera “gente es sin Dios ni ley” (=erlijiorik).

145 Aita Zavalaren *Afrikako Gerra* bilduman ikusten dugunez, honelaxe kantatu du euskaldun inuxente bertsolari batek lapurreta txit kristau hartan, ez da makala nonbait aurreritzion hedapena eta iraupena: “Marruekotarrak moro zatarrak / infiel da erejeak / fede bageak, gaizki eziak / bruto eta salbajeak”...

e nefando” da horiena (III, 75); Alfontso erregeak haien lurrak inbaditu eta sarraskitu zituela adierazteko, “a suberba do barbaro fronteiro/ Tornou em baixa e humillima miseria” (IV, 54). Barbaro horiek suntsitzea zibilizazio ekintza da eta zakur fedegabeok akabatzea obra ebangelikoa¹⁴⁶.

4. Traidoreak, perfidoak, faltsuak: holako kalifikatiboz poema bette-bette bait dago, “o mouro astuto” (I, 62), “perfido inimigo” (I, 71), “o mouro instruido nos enganos” (I, 97), “os mouros enganosos” (II, 7), “companhia perfida e nefanda” (II, 8), “os mouros cautelosos... onde reina a malicia” (II, 9); “a malicia fea, e rudo intento/ Da gente bestial, bruta e malvada” (V, 34); “má tenção dos mouros, torpe e fera” (VIII, 80; errep. in IX, 6); “o conselho infernal dos maometanos” (Ib., 84), etc.

Mairua noiznahi faltsu traidorea eta hipokrita da (“maligna gente sarracena”: IX, 6): portuguesari gorroto dio barren-barrendik, baina, dena kilimusi, ez du erakutsiko. “Um odio certo na alma lhe ficou,/ Uma vontade má de pensamento:/ Nas mostras, e no gesto o não mostrou; Mas com risonho e ledto fingimento,/ Tratal-os brandamente determina,/ Até que mostrar possa o que imagina” (I, 69). Berriro: “O recado, que trazem, é de amigos,/ Mas debaixo o veneno vem coberto” (I, 105). Berriro: “Quando as ínfidas gentes se chegaram/ A’s naus, que pouco havia que ancoraram./ D’entre elles um, que traz encomendado/ O mortífero engano” (II, 1-2). Berriro: “Foram com gestos ledos e fingidos/ Os dous da frota em terra recebidos” (II, 8). Berriro: “titulo falso..., falsa conta” (III, 110). Berriro: “Na dura Moçambique emfim surgimos;/ De cuja falsidade, e má vileza/ Ja serás sabedor, e dos enganos/ Dos povos de Mombaça pouco humanos” (V, 84). Asian gauzak ez dira bestela ibili, han ere tartean beti mairuak direla: “Pouco obedece o Catual corruto/ A taes palavras; antes revolvendo/ Na phantasia algum sutil e astuto/ Engano diabólico e estupendo;/ Ou como banhar possa o ferro bruto/ No sangue avorrecido, estava vendo;/ Ou como as naus em fogo lhe abrazasse;/ Porque nenhuma á patria mais tornasse” (VIII, 83).

Aitzitik, portugesak beti egiaziak dira: “gente verdadeira,/ A quem mais falsidade enoja, e offende” (VII, 72)¹⁴⁷.

146 Ik. Schneider, R., op. cit., 70: “(...) weckt der Anblick fließenden Blutes die dunkelsten Verruchtheiten des Menschen auf. Es besteht keine Gemeinsamkeit zwischen ihnen und ihren Opfern; denn ebenso wild wie ihre Grausamkeit ist ihr Stolz: der Stolz der Auserwählten, die zur Weltherrschaft ausersehen sind. In solchen Tagen sind sie völlig frei von dem Schuldgefühl, das später in der Heimat in ihnen erwacht und die Quellen ihres unbändigen Lebens vergiftet”.

147 Antagoniaren eskemak antzinadanik agintzen duenez, alde batean egia eta zintzotasuna dago, gu alegia (grekoak, erromatarak), beti egiaziak, bestean “barbaroak”, beti faltsuak. Mundu osoan egiaziak berak izateko espainolen harrokeriaz beste herri guztien aldean, ik. Herrero Garcia, M., *Ideas de los españoles del siglo XVII*, 1928, 79-81. Euskaldunon harrokeria berdintsua (gogora “palabra de vasco”, zaldun-moral feudalaren topiko gehienbat –edo agian bakarrik, oker ez banago– gaztelaniaz erabiltzen dena) ildo berean ikusi behar da. Beharbada zilegi izan

[b] Beste nazio europarrak baino ere portugesak jaukalagoak dira: “vós, o’ rei, que por divino/ Conselho estais no régio solio posto./ Olhai que sois (e vêde as outras gentes)/ Senhor so de vassallos excellentes!” (X, 146).

Gaztelauak baino gehiagotasuna lehen aipatu da. Zaldun ez ingelesak eta ez alemanak iristen zaizkie parera portugesei zalduntasunean. Arrotz perfidoaren ingurukoak haiek ere (cfr. “um Germano enganoso”: VI, 69), gutxienez, edo batez ere, kristau gaiztoak dira. Alemanak, zelai oparoetan larraturiko ganadu hezikaitza, artzainaren aurka errebelatua, maisu eta sekta berriak asmatuz aski ez duela –“cego error”–, Jainkoaren uztarri subiranoaren aurka gerran, otomanoak gudukatu ordez (VII, 4). Ingalaterrako erregeak (Hendrike VIII.ak) halaber, Jerusalemgo erregearen titulua dauka; baina (“Quem viu honra tam longe da verdade!”) hiri santuan erregetzen turkoei utzi eta ezpata, Jesukristoren jarraitzaile katolikoak pertsegitzeko erabiltzen du, ez haren lur santuak irabazteko. “Pois de ti, Gallo indino, que direi?/ Que o nome Christianissimo quizeste,/ Não pera defendel-o, nem guardal-o;/ Mas pera ser contra elle, e derribal-o!” (Ib., 6). Italia “ja sumersa/ Em vicios mil, e de ti mesma adversa” bilakatua dago: eta hango jendeak “em delicias/ Que o vil ocio no mundo traz consigo,/ Gastam as vidas, logram as divicias,/ Esquecidos de seu valor antigo” (Ib., 8). Mundu gaizto horren erdian, nazio txiki portugez ausart eta zintzoak bakarrik jasotzen du, misio zerutar berari gomendatua izaki hori, kristautasunaren bandera garbia¹⁴⁸.

[c] “Beste”en beherapen honi, portugesen gorapena kontrajarri behar zaio, efektu osoa nabaritzeko. Azkenean autoreak poeman inkluditu ez bazituen ere, haren izpiritua espresatzen dute, Faria e Souzak aurkitu Madrilgo eskuzkribuko estrofoak, X. kantarako paratuak (73. estrofaren jarraian):

(...) aquellas preeminentes
Excellencias, que o ceo tem reservado.

.....
Que em poucos se acham poucas repartidas,
E em nenhuma nação junctas, e unidas.

Religião, a primeira (...)

.....
Que pode pretender a primazia
Da illustre e religiosa monarchia.

baitaiteke gogoratzea Nietzsche, F., *La Genealogía de la moral*, Madril 1984, 35, nola zaldun grekoek beren buruei “egiatiak” omen zeritzen: “aipatu hitza aristokraziaren bereizgarri eta goiburua bihurtzen da eta, hain zuzen ere, *aristokrazia* esanahia hartzen du oso-osorik, gizon arruntz *gezurtiaren* aurrean paratutako mugarri gisa”.

148 Cfr. Saraiva, A. J.-Lopes, O., op. cit., 349: “A famosa exortação aos estados cristãos (...) para que se unam contra os Turcos, reproduz com maior eloquência exortações análogas de Gil Vicente, António Ferreira, João de Barros e outros, inspirados pela política dos reis de Portugal, interessados numa cruzada contra os Turcos que aliviasse a sua pressão no Oriente”.

Lealdade é segunda (...)

.....

N’esta per todo o mundo se conhece
 Por tam illustre o povo lusitano,
 Que jamais a seu Deus, e rei jurado,
 A fe devida e publica ha negado.

Fortaleza vem logo, que os authores
 Tanto do antigo Luso magnificam,
 Que os vossos Portuguezes com maiores
 Obras, ser verdadeira certificam:

.....

E vencendo do mundo os mais subidos
 Sem nunca de mais poucos ser vencidos.

Conquista sera a quarta, que no imperio
 Portuguez so reside com possança:
 Pois no sublime e no infimo hemispherio
 As quatro partes so do mundo alcança.

.....

Deixo de referir a piedade
 Do peito portuguez, e cortezia,
 Temperança, fe, zelo, e caridade,
 etab.

Bistan da: askatasun komunitatea baino lehen, harrokeri komunitatea izan da nazio modernoan, eta –kanpora begira– gorroto eta mesprezu komunitatea.

HIZKUNTZA ETA LETRA PORTUGESAK

Heideggeren inguruan berriro dabilen polemikan, Habermasek bi puntu nabarmentzen du haren nazionalismoaren (nazismoaren) froga gisa: nazio alemanaren misio historiko hautaren ustea, kokapen geografikoarekin asoziatua berau (1); eta hizkuntza [kultura, izpiritu] alemanaren balio paregabea besteen aldean, herri alemana intelektualki pribilegiatuz (2). Ideia bi horiekin Heideggeren nazionalismoa nabaria omen da. Guk, ordea, baldin horiek nazionalismo moderno kulturalaren ezaugarriak kontsideratu behar badira, oso kontzeptu ernazentistak ez ote diren biak, galdetuko genuke.

Hona Habermasek zer-nola deritzon: (1) “Heideggerek 1933tik publikoki partekatzen duen erabateko nazionalismoa (...). Interpretazio-eskema 1935tik aurrera finkatzen da. *Metafisikaren Sarbidean* herri alemana grekoen ondorengo eta oinordeko bezala herri metafisikotzat jotzen da, planetaren gainean den fatalitateari buru egiteko gai izango omen den herri metafisiko bakartzat.

Aspalditik Alemanian indarrean zen *zentrualdeko herriaren* ideologiaren arrastoari jarraiki, Alemaniaren kokapen geografikoa Europaren erdian herri alemanaren destinu historiko unibertsalaren giltzarri bihurtzen da: «Munduaren iluntzeak dakarren arriskuaren salbabidea (...) gure herriak Mendebaldearen erdian duen misio historikoa bere gain hartzetik» baino ezin dezake espero Haideggerek¹⁴⁹. Hizkuntzari buruz, gero (2): “Europaren bihotzean kokatzen den herri horren misio historiko-unibertsalak (...) indarrean segitzen du hizkuntz alemanak nozitzen duen peralte metafisikoan, Heideggerek honetan ikusten baitu grekeraren oinordeko legitimoa”¹⁵⁰.

Heterogenoak dira hizkuntzen anbizioak Ernazimentuan: bataren bestea baino goitarrago beharra; latinaren antzekoena eta oinordekoa bakoitzak izan nahia; edo latinetik berezia eta ezberdina eta beregaina, deskuidatzen bazara latina baino antzinagoko eta dotoreagoa izateraino, etab.

Monarkiak ari diren bezala, boterea –kodea– finkatzen ari dira hizkuntza “bulgareak”. Norma bermatzen. Burua goititzen eta nobletzen, alegia, eta latinaren herronka harrapatzen. Bulgareak orain erromesak badira, hori ez da beren naturako gaitza, latina ere beti ez zen izan aberatsa. “E manifesto que as línguas grega e latina primeiro foram grosseiras e os homens as puseram na perfeição que agora tem”, hala Fernão de Oliveirak. Gizon gramatikoena eta literatoena izaten duzu hizkuntzaren betegite lan hori¹⁵¹. Camões poeta horretan ahalegindu da: kapitain portugesen ekintzak, erromatarrenak baino miragarriagoak badira, berak epopeia nazional portugesa, gutxienez latinoaren parekoa ondu nahi du. Lehen bertsoetik hasita (“Arma virumque cano”, “As armas, e os Barões... cantando”), Virgiliorekin lehia etengabea paratua dago poema¹⁵². Camõesek poesia noblea egin nahi du, ez herriko xumea; portugesa duindu, ohoratu, aberastu nahi du¹⁵³, handitasun greko-latinoa gainditu. Hola deitzen ditu aberriko –Tajoko– musak:

149 Habermas, J., *Identidades nacionales y postnacionales*, Madril 1989, 41-42.

150 Ib., 48. Alemanaren “grekotasan pribilegio” honek alarmatu egin du antza Heideggeren barreiatzaile espainol ezagunenetako bat halaber, cfr. Rodríguez García, R., *Heidegger y la crisis de la época moderna*, Madril 1988, 198: “resultan inquietantes las palabras de Heidegger que atribuyen al griego y al alemán una función filosófica privilegiada”. Hizkuntzen arteko lehiak, asko du oraindik norbaitek piska bat putz egitea, su bizian pizteko berriro txingarretatik.

151 Oliveira, F., op. cit., 43: portugesa orain txiroa izan arren, beraz, “não desconfiemos da nossa língua porque os homens fazem a língua, e não a língua os homens”.

152 Epikako eredu maisua eta inoiz hala inongo poeta handiena Virgilio izan da ernazentistaontzat –mugimendu latinista izan baita hori funtsean–, ez Homero, cfr. Unger, R., “Klassizismus und Klassik in Deutschland”, in Burger, H. O. (arg.), *Begriffsbestimmung der Klassik und des Klassischen*, Darmstadt 1971, 37-38.

153 F. J. Freirek, Arcádia Lusitanako fundatzaileetarikoa, ilustratu eta klasizista errigortsua bera, honela epaitu du Camõesen ekarria, in *Diccionario Poético*, 1765, “Discurso preliminar”: “Considerando o grande Camões, ao levantar o edificio da sua immortal epopea, que os poetas seus nacionaes, ou antigos, ou contemporaneos, não tinham cuidado em formar aquella linguagem, com que se deve fallar a sublime poesia, entrou elle n’esta grande empresa. Como

Dai-me agora um som alto e sublimado;
 Um estylo grandiloquo e corrente;
 Porque de vossas aguas Phebo ordene
 Que não tenham inveja ás de Hippocrene.

Dai-me uma furia grande e sonora,
 E não de agreste avena, ou fruta ruda¹⁵⁴ (I, 4-5).

“Zientzia” linguistiko ernazentista, ipuin bibliko eta greko-latinoen nahasmasa da orohar. Hizkuntz aniztasuna bekatuaren efektua da (Babel) eta bekatuaren historiako elementu deitoragarri gisa, gizatasunaren kalteko eta negatibotzat joa, idolatrien eta heresien, eta herrien arteko ezinikusi eta gerren kausa¹⁵⁵. Hizkuntzak banatu eta herriak sakabanatuz gero, erresumak eta inperioak elkarri erasoz eta menperatuz doaz historian¹⁵⁶. Munduko legea bilakatu da, inperioen espansioarekin edo hondamenarekin batera, hizkuntzaren espansioa edo hondamena joan ohi doa, “que siempre la lengua fue compañera del imperio”. Latinkumeek aisa erabaki dute –humanismoa ez da alferrik latinista– ez-latinkumeak, hizkuntza eragabekoak eta barbaroak direla denak. Hala beharrik, bada, mosanbiketarrak “a linguagem tam barbara e enleada” (I, 62) mintzo dira. Hego Afrikarrek, hitzegiten zaie eta ez dute ulertzen, eta beraiei ez dago ulertzeko modurik: “Nem elle intende a nòs, nem nòs a elle./ Selvagem mais que o bruto Polyphemo” (V, 28). Holako basatiei zibilizazio portugesa eta hizkuntza ezarri

era profundamente versado assim na lição dos poetas latinos, como nas especulações poeticas, soccorrido com as auctoridades dos primeiros mestres, começou a enriquecer a sua epopea de infinitas vozes novas, e estranhas, tiradas da linguagem, que inventaram (imitando aos Gregos) os poetas latinos. Para esta introduccão mil vezes o obrigou a necessidade; mas muitas mais a pompa e grandeza do estylo, em que cantava; a que elle ora chama *altiloquo*, ora *altisono*, ora *grandiloquo*, e *grandísono*. Bem prevía elle, (...) que sería imitado da posteridade, e eternamente engrandecido por pae da nossa linguagem poetica, em que –kasu: jadagoneko XVIII. mendean aurreratuak goaz!– apenas temos que invejar á italiana, e ingleza”.

- 154 Topikoa da hizkuntza propioa “rudo” ez izatea jada edo ez izan nahi izatea (landatarra edo laboraria alegia, eta –handik– ezjakina, baldana, kultura gabekoa). Diogo Bernardesen *Lima-n*, 1596, irakurtzen denez: “Alli a minha [hizkuntza] que tu ves tam muda/ Praticando entre aquellas aldeães/ Será havida por branda, é não por ruda...”. Bulgareen konplexua edonon.
- 155 Dubois, C. G., op. cit., 54, Luteroren pasarte hau dator itzulpenean aipatua (orig. lat. berton orobat): “Le Français n’a que haine et mépris pour les Allemands, les Italiens n’ont que haine et mépris pour tous les autres peuples. Il est donc évident que cette division des langues a entraîné la rupture entre les esprits, le changement des moeurs, le changement des intelligences et des préoccupations, si bien qu’on peut véritablement l’appeler la pépinière de tous les malheurs. C’est elle encore qui a mu le trouble dans la Politique et l’Economie. Malgré l’extrême gravité de ces inconvénients, encore n’est-ce rien à l’égard du trouble suscité même dans les Eglises par cette confusion des langues et les possibilités infinies de se manifester données à l’idolatrie et à la superstition” (*In primum librum Mosis enarrationes*).
- 156 Luterok berriro (Duboisek aipatua): “Car si les langues n’avaient pas été confondues, l’association des esprits elle aussi aurait persisté. Or voici que s’écroule Babylone, s’écroule Ninive, s’écroule Jérusalem, s’écroule Rome. En somme, tous les royaumes s’écroulent par la confusion des langues qui engendre la dissociation des esprits”.

behar zaiela (“agora que é tempo e somos senhores”)¹⁵⁷, espainolek beren konkista-lurretan bezain duda gutxi egin dute portugesez berenetan.

Haizekeria nazional/nazionalista ernazentisten artean, hizkuntza guztien artean gailenarena dago. “Nossa antiga e nobre língua”, esango du Oliveirak harro; eta epaituko du, dohaina dohainaren gain aurkituz bere mintzoari, haizejo putz halako, “não somente nestas, mas em muitas outras coisas tem a nossa língua vantagem, por que ela é antiga, ensinada, próspera e bem conversada e também exercitada em bons tratos e ofícios”¹⁵⁸. Humanista portugesez portugesa da munduan hizkuntza dotoreena eta beste denak hutsa dira haren parean. (Hizkuntzan ere badago “besteia”). Hizkuntzen norgehiagoka honetan, ikusgarrientxoak, portugesez kasuan, gaztelaniarekin¹⁵⁹ eta latinarekin konparazioen bi kapituluak izaten dira. Camõesek bai gaztelaniaz eta bai portugesez egin du poesia, bietan ederki, biak iruditu zaizkio ederrak. Baina eder paregabea, portugesa: Camõesek ideia hori adierazteko darabilen topikoa da, portugesa funtsean latina bera dela¹⁶⁰, koskitu txikiren batzuekin izanik ere. Portugesak guztiz erromatarak dira orohar, eta horregatik hizkuntza ere hain erromatarra; eta horregatik ditu orain kuttun-kuttunak Venusek, behiala Erromako babesleak:

Sustentava contra elle Venus bella,
Afeiçoada á gente lusitana,
Per quantas qualidades via n'ella

157 Oliveira, F., op. cit., 42. Nebrija espainolak bezain esaldi borobilean bildu du printzipio hori Fernão de Oliveira portugesak: “Porque Grécia e Roma só por isto ainda vivem, porque quando senhoreavam o Mundo mandaram a todas as gentes a eles sujeitas aprender suas línguas (...). E desta feição nos obrigaram a que ainda agora trabalhemos em aprender e apurar o seu, esquecendo-nos do nosso. Não façamos assim, mas tornemos sobre nós agora que é tempo e somos senhores, porque melhor é que ensinemos a Guiné que sejamos ensinados de Roma...”

158 Ib., 43 eta 39.

159 Zer esanik ez, hizkuntza egokiena, txairoena, etab., Portugalen portugesa izaten dela eta Espainian espainola. Adibidez portugesak propietate eta egokitasun gehiago duela frogatzeko, Barros gramatikoak (*Diálogo em defesa da língua Portuguesa*, 1540) “olhar/mirar” aditzak hartzen ditu: espainola guztiz desegokia da; izan ere ihardun horren organoei “olhos/ojos” esaten zaie, eta ez “miros”, etab. Ahoskeran eta solaseran halaber, “nós falamos com mais majestade e firmeza (gaztelaniaz baino)”, Oliveirak oharzen duenez. Nuno Fernandes do Canoren arabera berdin, “a nossa [hizkuntza] em euphonia, acêto e ortografia he mais côforme a latina”. Magalhães de Gândavo humanista eta portugesezaren lehen ortografistak (Ganteko edo jatorri flandriarrekoa, antza), estimazio handiegirik ez zion apika gaztelaniari: “Enfim que se [mintzaira] algũa com razão se pode chamar barbara he a vossa [gaztelania], a qual toma da língua Arabia (...) a mayor parte dos vocabulos, [eta hola] falais do papo com aspiração; e assi fica hũa linguagem imperfecta, e mais corrupta do que vos dizeis que a nossa he” (*Diálogo em defesa da lingua Portuguesa*, 1574).

160 Latinen antzekoago, eta bikainago. 1498an disputazio batean aritu omen ziren Erroman Aita Santuaren aurrean, Frantzia, Espainia eta Portugalgo enbasadariak eta humanista italiar bat, latinen berdinen bere mintzaira zela frogatu nahita bakoitza, zein atera nagusi, ik. Bahner, W., *La lingüística española del Siglo de Oro. Aportaciones a la conciencia lingüística en la España de los siglos XVI y XVII*, Madril 1966, 57, 82.

Da antigua tam amada sa romana;
 Nos fortes corações, na grande estrella,
 Que mostraram na terra tingitana¹⁶¹;
 E na lingua, na qual quando imagina,
 Com pouca corrupção, crê que é latina (I, 33)¹⁶².

Hizkuntzarena legez, kultura greko-latinoaren segida jatorra Portugalen dago. Hau da Athenai berria, antzinaroko izpiritu argia hemen birjaio da:

Eis depois vem Diniz, que bem parece
 Del bravo Afonso estirpe nobre e dina;
 Com quem a fama grande se escurece
 Da liberalidade alexandrina (...).

Fez primeiro em Coimbra exercitar-se
 O valeroso officio de Minerva;
 E de Helícona as Musas fez passar-se
 A pizar do Mondego a fertil herva.
 Quanto pode d’Athenas desejar-se,
 Tudo o suberbo Apollo aqui reserva (III, 96-97).

Handitasun harrokeria nazionalok, solemneak bezain arruntak Ernazimentuan, beharbada sinestuak baino, sinetsi nahitakoak ziren gehiago. Garaiko gogo berriak, handitasunez eta nobleziaz jantzi gura zuen zalantza gabe¹⁶³. Baina, humanista bat, izpiritu nagiak astindu eta iratzarri eta bide berrietatik lasterkarazi nahi zituen

161 “Terra tingitana”, berdin Afrika!

162 Gândavoren esanean, portugesa da “a melhor e mais elegante das linguas é a que mais se conforma com a latina” (*Regras que ensinam a maneira de escrever e orthographia da lingua Portuguesa, com hum Dialogo que adiante se segue em defensam da mesma lingua*, 1574). Portugesaren goratasun guztien iturria latinarekin berdintasun hori da Gândavorentzat; haren aldean, beraz, gaztelaniak putza balio du, korrupitua eta perfekzioaren eredutik –latinetik–hagitz urrundu a omen dagoela, cfr. Carvalhao Buescu, M. L., *Babel ou a ruptura do signo*, Lisboa 1983, 187-188. Ernazimentuko topiko asko eta asko Ilustrazioan berdin mantentzen da. Hala, Resende, Barros, etab., humanistek ezezik, seta berarekin irme segitzen du, Camõesi atxekirik, XVIII. mendean oraindik D. Dias Gomes ilustratuak adibidez (*Obras poeticas*, 1799, postumo arg.): “E certo que a nossa lingua portugueza é de todas as da Europa a mais chegada á latina”.

163 Maravall, J. A., *Antiguos y Modernos*, Madril 1986, 330: “La burguesía naciente, de la misma manera que aspira a asumir formas de vida noble, según un fenómeno social muy conocido y estudiado, pretende no menos ennoblecer su cultura enlazándola con la Antigüedad”. Azken hori fenomeno burgesa izan ote den, dudagarria baino gehiago da seguruenik, baina fenomeno sozial nabarmena bai, izan da aldi horretan. A. J. Saraivaz gero, maiz erreparatu da burgesiaren erabateko absentzia poeman. Camõesen jatorriko eta obrako balio mundua, noblezia txiki Gorteari atxekiarena da. Dirua perbertsoa da (VII, 98-99; VIII, 96) eta, garbi-garbi, poemako balio taula, dirua berdin korrupzioa versus zalduntasuna berdin birtute militar heroikoak, hauxe da.

novatorea zen hain zuzen, inertzia alfer zabalaren akulari¹⁶⁴. Errealitatea zinez nolakoa zen, Camõesek bere esperientzia in VII, 79-82 triste asko erostatu du¹⁶⁵. XVI. mendeko Portugal erreala, kantatuz eta goratuz humanistek errebindikatzen zuten *mouseion* hori izatetik, urrutitxo zebilen ibili. Euskal demokrazia arkadiar bat antzina deskubrituz, edo gudari zangar batzuk Bizkaiko menpegabezia leonesen aurka heroitsuki babesten kantatuz Arrigorriagan, zer da Arana Goirik egiaz esan nahi zuena: historia lehen holaxe izan dela, ala –ikerketa interesik ez baitu izan batere– historia horixe izan bagenu bezala dela, orain jokatu behar duguna? Ispiluarena egiteko –eta beste zertarako nahi da historia?– izandakoa bezain erreala da “izan ez den historia”, izan zitekeen, posibilitate galdua.

Hizkuntza eta literatura portugesak, izatea hainbeste nahi litzatekeena ez badira, txirotasun hori topiko erromatar goian aipatuaz entseia daiteke desenkusatzea (grekoen aldean beren iliteratura eskulpatzeko zerabiltena): hau da, ekintzetan heroiak, Portugalek badauzkala paregabeak, baina ez direla beren ekintzen idazleak izan¹⁶⁶. Historia egin, egiten ei dute, baina ez idatzi. Hori, baina, aitzakia bezain erraz bilakatzen da salaketa. Orduan Tajoko Athenai berria Barbaria zahar hauxe bilakatzen da ostera:

Dá a terra lusitana Scipiões,
 Cesares, Alexandros, e dá Augustos;
 Mas não lhe dá comtudo aquelles dôes,
 Cujá falta os faz duros e robustos:
 Octavio, entre as maiores oppressões
 Compunha versos doctos e venustos (...).
 Vai Cesar sujugando toda França,
 E as armas não lhe impedem a sciencia;
 Mas n'uma mão a penna, e n'outra a lança,
 Igualava de Cicero a eloquência;
 O que de Scipião se sabe, e alcança,
 E nas comedias grande experiencia¹⁶⁷;
 Lia Alexandro a Homero de maneira
 Que sempre se lhe sabe á cabeceira.

164 Silva Dias, J. S. da, op. cit., 14-21 eta 34-35. 52 orrialdeko errestrikzioaz ulertuta ere: “do humanismo, só calaram fundo no seu espírito a latinidade e a helenidade”).

165 Ik. orobat X, 8-9.

166 Hala arrazoitu du, adibidez, Garcia de Resendek (*Cancioneiro Geral*, 1516, “Prólogo”): “Porque a natural condiçã dos portugueses hé nũa escrevê cousa que façam, sendo dinas de grande memoria”. João de Barrosek halaber (*Décadas da Asia*, I, 1522, “Prólogo”): “E vendo eu que nesta diligencia de encommendar as cousas à custodia das letras (conservadores de totalas obras), a Nação Portuguez hé tão descuidada de si, quam prompta e diligente em os feitos...” Topiko bera Frantzian, ik. Gillot, H., op. cit., 128.

167 Terentzioren lagun mina zen eta literaturzalea.

Emfim não houve forte capitão,
 Que não fosse também docto e sciente,
 Da lácia, grega, ou barbara nação,
 Senão da portugueza tamsomente (V, 95-97).

Zergatik? Inkultura portuguesagatik. Literatura ez dutelako ezer estimatzen. Estimatu gabe, gero ezin egin.

Por isso, e não por falta de natura,
 Não ha também Virgílios, nem Homeros;
 Nem haverá (se este costume dura)
 Pios Eneas, nem Achilles ferros.
 Mas o peor de tudo é, que a ventura
 Tam asperos os fez, e tam austeros,
 Tam rudos, e de ingenho tam remisso,
 Que a muitos lhe dá pouco, ou nada d'isso (V, 98).

Hain barbaroak, beraz, bost axola zaiela barbaroak izatea. Zer geratzen da, honez gero, kantatzen zuen Athenai eta Erroma berri distiratsutik? Poetaren maitasuna eta ametsa, idealetan; basakeria eta merkantilismo portugesa, errealitatean. “O muito amor da patria”k kanta eragiten dio Camões¹⁶⁸ eta ematen dio, hainbeste atsekabe eta samintasun artean, halere “co’o que quero á nação minha” kunplitzeko egonarrria (X, 8-9). Etsipen beltza, alegia, Camõesen egiazko handitasun portugesa:

No mais, Musa, no mais; que a lyra tenho
 Destemperada, e a voz enrouquecida:
 E não do canto, mas de ver que venho
 Cantar a gente surda e endurecida.
 O favor com que mais se accende o ingenho,
 Não o dá a patria, não, que está mettida
 No gosto da cubiça, e na rudeza
 D’uma austera, apagada e vil tristeza (X, 145).

Camões baitan biak batera ematen dira, euskal literaturan berezi ohi ditugun apologista eta idazlea. Eta euskal literaturaren barruan bezala, haren barruan biok atezuan somatzen ditugu, kontraesanean ez esateko. Baina kontraesan hori bera, nahikoa Ernazimentuko arrunta izan da¹⁶⁹.

168 “Porque o amor fraterno, e puro gosto/ De dar a todo o lusitano feito/ Seu louvor, é somente o presupposto/ Das Tagides gentis” (V, 100).

169 Harrokeria eta plainu nahasketa hori, *The Four Elements* edo Spenserren *The Teares of the Muses*-tik hasi eta Danielen *Musophilus*-era eta Sidneyren *Defense of Poesie*-ra, ernazimentu portugesean bezalatsu aurkitzen da ingelesan (espainola eta frantsesa *Espainolak eta eskaldunak* hartan esandakoetan uzteko); orain ingelesak munduan gailen dirudi arranditsu,

ERRIGORE METODIKO ALA TABU? DEI BAT ASKATASUNERA

Gai hau ez dizuet hartu, Camõesen obran aditua naizelako, ez naizelakoxe baizik. Xumeki aitortzeko, bere aipu eta oin-ohar guztien itxurarekin ere, ez dator, kultura portugesean edo, nazionalismoen historian edo, berezituaren ikerlantzat aurkeztuta, ez bainaiz urrundik ere, nazio arazoaz eta bereziki euskal arazoaz ihardutean errazegi ahazten edo baztertzen direla, iruditzen zaizkidan kultura orokorreko ezagutza artxijakin batzuen eta ebidentzia kultural arrunt askoen alegazio gisa baizik, piska bat protesta moduan beraz. Seriotan bezala, Camõesen “ikerketak” ez digu ezer aurkitu Portugalen, kiriketean bezala *Espainolak eta euskaldunak* saioak Italian, Frantzia eta Espainian sobera aurkitua ez zuenik. Eta hain zuzen horixe besterik ez zen xedea. Topiko horiek, Europako edozein herritan –eta ez XIX. mendean!– berdin-berdin aurkitzen direla. Nahikoa da horien literaturetan zertxobait kuskustea.

Nik atera nahi dudan konklusioa, “hau horrela izan da” baino gehiago da, “hori ezin da horrela izan”, kontatzen diguzuen historia, nazio kontzeptuarena eta kontzientziarena, etab. Kontatu nahi diguzuen ipuin hori, izan ere, adostezina da Europa guztiaz bestela dakigun ipuinarekin; historiaz ikasten dugun gure kultura arrunteko datu-modu guztiekin kontraesanean dago, historia propioki politikoa oraingoz utzita, literaturako, filosofiako, pinturako, edozertako beste argibideekin alegia. *Espainolak eta euskaldunak*, bada, eta berdin orain lantxo hau, ez da benetan ikerketa bat, gehienez ere historilarietara gomita bat baino ikerketara; eta askatasunera, beharbada, beren ikerketarako. Izan ere, nazio eta nazionalismo kontuen ikerketa, egia da, mistifikazioz sasitua dago: baina “besteak” mistifikazioaz salatuz oilartzen ari direnak (batailaren bat edo, ez dakit Orre ala Arri Gorriagan, errigore historikora aski mugatuz kontatzen ez omen dutelako), jeneralean berak ez dira oilandena ageri beren modura dena mistifikatzen, beren eskema ideologiko prefabrikatuekin.

Bi tesi dabilkigu, nire ustez osoki berrikusi beharra legokeena kapitulu honetan, mundutxo akademikoan inplantatuta. Hasteko, dogma bat bezala dago *tinko gure artean aspaldi –Braudel mukertu zaiona–, nazioak eta nazio ideiak eta nazio kontzientziak, atzo goizekoak direla. H. Kohnnek horrela periodizatu zuen eta, hurrengo ikertzaile gehienek, gure artean behintzat, harena errepikatuz jarraitu dute, kuestionatu gabe, orain ebidentzia zientifiko lortuen statusa gozartzen duela. Iraultza Frantsesaren aurreko gertakarien esplikaziorako, nazioaren edo nazionalismoaren kontzeptuaz baliatzea, anakronikotzat jotzen da, lan handiago*

grekoari nahiz italianoari laster gainartzeko zorian eta nagusitzeko lurbira osoan, eta geroxeago abandonan eta miserian datza, jende jaunen arduragabekeriagatik omen: ingelesez fribolokeriak baino ez da idazten, poesia ingelesa zabarra da, poetek ez dituzte maisu grekoen ederraren arauak konplitzen, etab.

gabe: errigore terminologiko falta eta seriotasunik eza omen da¹⁷⁰.

Baina hemen ikerketa historikoan aseguratutakotzat ezarri nahi zaiguna, inola ere ez dago hain aseguratuta. Esanak esan, J. Huizinga historilari holandarrak, errigortsu samarra famak dioenez, lehen unetik ukatu zuen “sinplismo” hori¹⁷¹. Eta azken hogeit urte honetako ikerketa produzio handi bat, ildo berean, justu tesi haren aurka garatu da zuzen-zuzen¹⁷², batez ere Ernazimentuaren eta Erdi Aroaren ikertzaileen aldetik: frantses batzuk bakarrik aipatzeko (Braudel utzita), F. Lot¹⁷³, R. Fédou¹⁷⁴, M. Bloch¹⁷⁵, etab., S. Teilleten *Des Goths à la nation gothique. Les origines de l'idée de nation en Occident du Ve au VIIe siècle*, Paris 1984¹⁷⁶, bertan informazio bibliografiko gehiago aurkitu ahal baita interesatuz gero. Nik uste gure artean Pierre Vilar gogoratzea bidezko izango dela oraindik¹⁷⁷. Eta hemengo gaian bereziki Martim de Albuquerquearen *A consciência nacional portuguesa. Ensaio de história das ideias políticas*, Lisboa 1974. Bestalde, 1789, oso urte garrantzizkoa izanik ere historian, historia batzuetan halere garrantzizkoakoagoa besteren batzuetan baino, beharbada ez dago zergatik pentsatu, Ingalaterrarentzat esaterako, edo Austriarentzat, halakoxe eten erabakiorra adierazten duenik derrigor, eta data mitiko horrek muga paradigmatico bat mundu guztiarentzat signifikatu behar duenik. (Zer esanahi handi ote du nazio iparramerikararentzat urte horrek?). Munduaren historia ez da egin Frantzia bakarrik, eta haren kopia txar espainolean piska bat. Are, kontzeptuak eta arazoak eskusibismo politiko edo isolamendu metodiko gehiegizko ez badira ikusi nahi bederen, historia literarian, ohiturean, eskola eta hezkuntzazkoan, artistikoan, etab., etab., nazioaren kontzeptu eta bizitzarekin zerikusi nahikoa duten arloak hauek guztiak barne-barnean, urteotan

170 Ik., adibidez, Maravall, J. A., *El concepto de España en la Edad Media*, Madril 1964, 476-477. Maravallek halere “XVI. mendeko prenazionalismoaz” hitzegiten du (*Antiguos y Modernos*, Madril 1986, 348) eta “kontzientzia protonazionalaz” (Ib., or. 399); berdintsu in *Estudios de Historia del pensamiento español*, Madril 1983, passim; Estatu modernoak “hondo komunitari protonazional” batetik sortuak direla, derizkio orobat (*Poder, honor y élites*, Madril 1989, 194); eta batek esango luke, gero ñabardurak eta kontzesioak egiten etengabe ibiltzea baino hobe dela, kontzeptuaketa estuegi hori abandonatu eta libre ihardun, horregatik zehaztasuna galdu gabe.

171 Huizinga, J., “Wachstum und Formen des Nationalen Bewusstseins in Europa”, in *Im Bann der Geschichte*, Nimega 1942. Ik. orobat Shafer, B. C., *Le nationalisme. Mythe et réalité*, Paris 1964 [orig. ingel., 1955], 57ss., “Comment les nations et le sentiment national se sont développés du XIIe siècle au XVIIIe siècle”.

172 Armstrong, J. A., *Nations before Nationalism*, Chapel Hill N. C., 1982. Smith, A. D., *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford 1986.

173 “La naissance et le développement d’un sentiment national”, *Revue Historique* (1950), 206-215. “La formation de la nation française”, *Revue des deux mondes* (1950), 418-435. *Naissance de la France*, Paris 1970.

174 *L’Etat au Moyen Age*, Paris 1971.

175 *La société féodale*, Paris 1968.

176 Antzeko ikerketa, gotoengandik nazio hispanikora, cfr. Messmer, H., *Hispania-Idee und Gotenmythos*, Zurich 1960.

177 Vilar, P., *La Catalogne dans l’Espagne moderne. Recherches sur les fondements économiques des structures nationales*, Paris 1962.

argitaratzen ari diren ikerketei begiratu eta, ez dirudi 1789ak Frantzian bertan eten gaintezinak sortu zituenik¹⁷⁸.

Bigarren dogma, kontzeptuaketari datxeko, edo kontzeptuen (eta, gero, nazionalismo tipoen) sistemazioari. Historian nazioaren kontzeptu bi omen dago, subjektiboa eta objektiboa¹⁷⁹ (eta bitxiro, naturan “elektrizitate karga bi dago”, bezalakoxe fatalismo estrainoz esaten da): oinarri naturalekoa (hizkuntza, arraza, etab.) eta oinarri politiko edo izpiritualekoa¹⁸⁰; hots, Herderena eta Renanena¹⁸¹. Eskema txukun eta oso ona, defektu txiki batekin bakarrik –esango luke Voltairek–, gertakariak ez diotela kasu egin nahi: nazioari buruzko testutxo batzuez aparte, bai Herderek eta bai Renanek idatzi baitute makina bat, eta mugatuki nazioaren kontuan ordezkarako nahi izaten zaien filosofia, beren obra handi guztiarekin adostezina da, Herderi (XVIIIaren azkenetan!) erromantiko eta erreakzionariarena, eta Renani (XIXaren azkenetan!) razionalista ilustratu demokratikoarena. Baina Herder ez da “nazionalista” irrazional gaiztoren bat sekula izan, eta Renan ez da inola ere Herderen antipoda bat, hurbil-hurbileko jarraitzailea baizik, zoritxarrez okerreanean maiz gehiago bada ere, maisu miretsiaren joera positiboenetan baino.

Renan, “eguneroko plebiszitoaren” formula arrakastatsua asmatu zuen sofista oportuno, antirromantiko bai, ezen ez ilustratu, hori, 1789aren “fetiixismoaren” etsaia izan da, espres eta zuzenki; Pariseko Komunaren eta hark signifikatzen dezakeen guztiaren arras arbuizatzailea; sufragio unibertsalaren gaitzeslea, demokraziaren eta

178 Iraultzaren irakurketa apokaliptiko hau (adiera tragikoan nahiz positiboan: loriazko periodo historiko baten hondamenarenean nahiz halako baten abiadarenean alegia) XIX. mende frantseseko iraultzaile sozial eta erreakzionari estremisten arteko gatazketan hala egin izan bada ere, interesatuki bien aldetik eta probetxu handiz bien ideologientzat, eta ulergarria izanda ere baldintza haietarako, zergatik ordea gero unibertsaldu eta oraindik etemizatu? Renan ez zen historilari superfizial “gutxi filosofiko” (“peu philosophes”) horien zale: “la naïve école qui veut que la Révolution française ait marqué une ère absolument nouvelle dans l’histoire” horretaz eskarniatu da.

179 Objektiboari alemana erizteko, adostasuna dagoela, ematen du; baina subjektiboa, frantsesek beren-berena uste dute (nazionalismo izpirik gabe, noski, zientifikoki soil-soil), ordea Chabodek Italiarentzat errebindikatzen du, eta beharbada (Renan oso berantiarra iruditzen zaio) frantsesek adina eskubidez, cfr. *La Idea de nación*, Mexiko 1987, 86-87. Zergatik ez eritzi “kontzeptu suitzarra”? Neutraltasun zientifikokoaren amorez, besterik ez bada.

180 Oinarri naturalekin operatzen dutenentzat, hots, hizkuntza, lurra, “arrazak” signifikazio historikoz beteta kontsideratzen dituztenentzat, nazioak aspaldidanik datozenak dira, eratzen, eraldatzen eta birreratzen, zirkunstantzia ezberdinen arabera. Subjektibista edo boluntaristek, gertakari politiko edo juridiko puntual baten inguruan uste dute abiarazi dezaketela nazioaren historia (H. Kohnnek, adibidez: “el año 1789 fue testigo del nacimiento de la nación francesa”). Agian, bada, nazioaren bi kontzeptu baino gehiago, historiarena dago bi kontzeptu barnagoan.

181 Edo, kontzeptu subjektiboa italiartzat hartzen bada, Mazzini eta Mancinirena, cfr. Chabod, F., op. cit., 93 eta hur. Baina ez dira gauza oso garbiak nonbait: Recalde “esentzialistak” kontsideratzen ditu italiarrok!

demokratismoaren mesprezatzalea erabat, bere ustez hori izan omen delako XIX. mendeko kalamitate guztien eta Frantziako dekadentziaren eta derrotaren¹⁸² kausa; are faltsuak eta absurduak iruditzen zaizkiolako, printzipio mailan ere, bai gizaki guztien berdintasunaren tesia (“dogme absurde de l'égalité”; “chimère démocratique du règne de la volonté populaire avec tous ses caprices”, etc.) eta bai –kasu honi hain zuzen!– arrazoimenarena bezanbat historiaren eta aurrerapidearen aurkakoa, erdipurdikeriazko erreinuaren instaurazioa, gizabakoitz desberezien batuketa gisa kontzebitzea nazioa, hiritarren edo bozemaileen suma (*Réforme intellectuelle et morale*, 1872). Gizartea, masa kaotiko ilun bat da; instintoen eta superstizioen anabasa horren gainerik “nobleak” eta “jakintsuak” bakarrik altxatzen dira, izpirituaren ahalmena. Historia, banako gailenon obra da; aurrerapena, gutxiengo goition konkista. Hala behar izanez gero, bada, populu amorfoa esku gogorrez gobernatu eta manatu behar da; aurrerapenak deskubritzen dituen forma izpiritualak bortxaz ezarri behar zaizkio¹⁸³, etab... Ez, Renan ez da, bihurtu nahi izaten zaigun herri bozemailearen deboto liberala eta demokrata. Mende azkenetan Frantzia hozituz joan den eskuin muturreko burges erreakzionari, kontserbakoi, elitista da¹⁸⁴. Nola esplikatzen ote da, jaun hori hain maite eta hain bere maisu hartu izana gure “ezker razionalak” nazio arazoan? (Misterio bat izaten da gehienetan “ezker” horren logika eta arrazionalitatea, eta askotan baita horren kultur maila ere). Behintzat, Renanek, Gobinearen irakurle

182 Ideien eta esanguraren aldetik begiratuta, Sedan, h. d., Prusiaren garaipena Frantziaren gainean, “Erregimen Antzinarraren, herriaren subiraniako printzipioa ukatzen duenaren, garaitia da” Iraultza Frantsesaren gainean.

183 “Philosophie de l’histoire contemporaine” artikuluan, 1869, Sedango bataila aurretik beraz. Gerraren ondoren, *Qu’est-ce qu’une nation?* konferentzia sonatuan, herriaren autodeterminazio eskubideari garrantzia gehiago aitortzeko arrazoa, frantsesei, Prusiak Alsazia-Lorena anexatzearen aurka, argumentu bakar horixe geratzen zitzaielako izan da Z. Sternhellen esanean; eta nolnahi ere inon ez du erakusten Renanek, orduan ere, nazioa “gizabakoitzena” legez ulertu duenik, hainbat gutxiago bozketen emaitza bezala.

184 Ik. Sternhell, Z., *La droite révolutionnaire. Les origines françaises du fascisme 1885-1914*, Paris 1978, 83-84: “(...) Il ne fait pas de doute que c’est bien avec Renan et Taine que commence, dans la France contemporaine, la véritable réaction antidémocratique. Plus que quiconque dans la France des années quatre-vingts, ces intellectuels ont été les grands propagateurs de la double théorie selon laquelle la démocratie, c’est la médiocrité par le nivellement, et la Révolution française, le début de la décadence française. Plus que quiconque, ce sont eux –et, après eux, toute la pléiade des Jules Lemaitre et des Paul Bourget, des Drumont, des Barrès et des Déroutède– qui inculquent aux hommes de leur génération et de celles qui suivront l’idée selon laquelle c’est la Révolution française, les Lumières, le libéralisme, l’individualisme et le matérialisme qui furent battus à Sedan (...). Les pères intellectuels et les chefs du nouveau nationalisme –et de son corollaire, le socialisme national– Déroutède, Barrès, Maurras, Sorel, ne s’y trompent pas qui voient dans l’auteur de la *Réforme intellectuelle et morale* leur maître à penser. Et ce n’est certainement pas l’effet du hasard si Mussolini insiste sur les *illuminations préfascistes* de Renan. Gentile, Marcel Déat, José Antonio Primo de Rivera ou Oswald Mosley n’auront pas toujours beaucoup d’éléments nouveaux à ajouter à la critique de la démocratie faite par un homme qui fut non seulement l’un des grands esprits du siècle passé, mais aussi l’un des piliers du rationalisme et du libéralisme de son temps”.

atzarriak, ikerketa linguistikoez baliatuz¹⁸⁵ arraza teoria bat muntatu zuen ideien eta kulturaren historiarako (Barrèsek eta Drumontek biziki estimatua), arraza biren izpirituen arteko borroka eta dialektika gisa, horren arabera gizaki europarra izpiritu handi eta zabal, sentikorrekoa bait da, beraz honelatan bera izaki filosofiaren eta zientziaren sortzailea¹⁸⁶; arraza semitikoa, aldiz, ideia erlijioso monoteisten asmatzailea, izpiritu sinplekoa da, ukitturako, ñabartasun edo nuantzetarako argitasun gabekoa eta sakon-sakon intolerantea¹⁸⁷... Termino horietantxe mintzatu den abertzale euskaldun bat, ordea, xuberotar madarikatua, hemengo “ezkerrarentzat” beti faxista izan da!

Camõesen gaiak interesik izango luke, hemen ez daukagun astiarekin hartuta, portugesez aspaldi eduki zuten eta gu oraindik enplegatu ohi gaituen auzi baterako, nazio kontzientzia eboluzio batean pizteko edo nukleatzeko moduen eta faktoreen inguruan. Hegelek izpiritu nazionalaren nagusitasun agerpena ikusten du epepeian, haurtzaroko sorretik irten eta herria bere mundu propioa kreateko iaio

185 *Histoire générale des langues sémitiques*, 1855. Gobineauen *Essai sur l'inégalité des races humaines* 1853-1855 argitara da eta Renanek “un livre des plus remarquables, plein de vigueur et d'originalité d'esprit” kausitu dizu. Herrien nahasketekin historian, eta oraingo aurrerapen teknikoekin eta herri modernoen arteko harremanekin, uste du antzinaroko arrazen isolamendua galduz doala eta etorkizuneko zibilizazioa “arraza hoberen handien” nahasketarena izango dela, baina, “en mettant à part –noski!– les races tout à fait inférieures dont l'immixtion aux grandes races ne ferait qu'empoisonner l'espèce humaine” (oroit Nietzsche!), Renanen gutuna 1856ko ekainaren 26an A. de Gobineauri.

186 “On parle souvent d'une science et d'une philosophie arabes (...). Cette science et cette philosophie arabes n'étaient qu'une mesquine traduction de la science et de la philosophie grecques..., cette science arabe n'avait rien d'arabe (...). Le rôle philosophique des juifs au moyen âge est aussi celui de simples interprètes”, cfr. *Qu'est-ce qu'une nation? et autres essais politiques*, Paris 1992, 191.

187 “La race sémitique –ebatzi du–, comparée à la race indo-européenne, représente réellement une combinaison inférieure de la nature humaine”. Zientziarako eta pentsamendu razionalerako, izpiritu kamutsa eta dogmatikoa da, ideia gutxitakoa eta –euskaldunaz ere esan izan den eran– gutxi horiek harrizkoak buruan. Renanen iritzian hebraiera ez da pentsamendu filosofikorik, izpiritu ikertzailearen zalantzarik eta xehetasunik adierazi ahal izateko gai. Gauza gutxi espresatu ahal du, baina gutxi hori mailuak (euskarak?) bezala. (Bada bitxi samarra, semitei buruz honelako sinplekeriak Mirandek euskaldunei buruz baino sinesgarriagoak ikustea). “L'épouvantable simplicité rétrécit le cerveau humain, le ferme à toute idée délicate, à tout sentiment fin, à toute recherche rationnelle – pour le mettre en face d'une éternelle tautologie: Dieu est Dieu!”. Gero, Renanen pasarteok eta antzeko gehiago, ez da harritzeko behin eta berriro aipatuak eta probetxatuak aurkitzea in Chamberlain, H. S., *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts*, 1899, nazionalismoarena bai, eta ez oso demokratikoarena hain zuzen, eskuliburu klasikoan. “Renan fue probablemente el primero en oponer los *semitas* a los *arios* en una decisiva *division du genre humain*” (gizadia eta historia guztia bi alderditan: “gu eta besteak” oposizio binario manikeo arketipikoa alegia, baina razialki adierazita), irakurtzen da in Arendt, H., *Los orígenes del totalitarismo*, vol. II, 1987, 272. L. Poliakov en esanean, *A History of Racism and Nationalist Ideas in Europe*, New York 1977, 206, “the chief scientific sponsor of the Aryan myth in France” Renan horixe izan bide da. “As a propagandist for the Aryan Myth Renan deserves to be placed side by side with his friend Max Müller”.

bilakatu denekoa; poeta epiko egiazkoak sentimentu nazioal (“Nationalgefühl”) hori biltzen eta espresatzen du, etab.¹⁸⁸. Handik hara Teófilo Bragak, kontzientzia nazionalaren garapidea marraztu du (1884), hiri libre solteekin XII. mendean hasi eta, horien batasunetik Erregearen azpian, aberri bat bilakatuz Aljubarrotan¹⁸⁹, nazio kontzientzia bateraino: “Camões deu expressão a este sentimento que transformou uma Pátria em Nacionalidade histórica”¹⁹⁰. *Os Lusíadas* karaktere nazionalaren sintesia bezala ikusten da eta Camõesen jeinua, sentimentu nazionalaren ahotsa – “em pleno ultra-romantismo e quando a ‘inteligência’ republicana procurava um fundamento para a identidade portuguesa”, Silva Diasek derizkionez: alegia, “a dinastia medíocre e nefasta dos Braganças” en aurka borroka ideologiko eta politikoan, herriaren (nazioaren) subiranía bindikatze¹⁹¹. Baina gaiak urrunegi eramango gintuzke (Ik. Albuquerque halaber).

Nazioaren kontzeptua antzinateraino hedatuz gero, diferentziak berdinuz historia faltsutuko den beldur ikaragarria dago¹⁹², eta –ikusitakoak ikusita– ulertzekoa izango da¹⁹³. Ordea historiaren edukinak errealitate modu “ofizial” (juridiko, instituzional) bakarrera edo murriztea eta beste guztia iluntasun lurpetarrera desbaliatzea, historiaren erritmoa epokaz epoka ebakitzea eta dendariaren edo arkeologoaren modura bata bestearen gaineko geruzatan inbentariatzea, berdin erraz izan daiteke (Foucaultek esan beza), historia faltsutzeko beste modu bat. (Era berberean ezin daiteke historiarik egon, gauzak beti diferenteak izanda, beti berdinak izanda bezalaxe). Beti berdín eta diferentearen jarraitasun trasformaziozkoa bada historia, aldiz, herrien barne-historia iraunkorrari (nahiz Unamuno ez izan gure santu deboziozkoa), ez dago zertan “esentzien” eta “mitoen” aitzakiaz, tabuak ezarri. Noizdanik dago Espainia edo Frantzia-Naziorik?¹⁹⁴ Zer da, eta non da erreala, zein da bere edukina

188 Hegel, G. W. F., *Vorlesungen über die Ästhetik*, III, in *Werke in zwanzig Bänden*, Suhrkamp, Frankfurt 1980, vol. XV, 330ss. Camõesi buruz, or. 352 eta 412-413.

189 Braga, T., op. cit., 324: “uma Pátria portuguesa somente aparece em toda a plenitude do sentimento no heroísmo da vitória de Aljubarrota”.

190 Ib. Halaber Calmon, P., *O Estado e o Direito n’Os Lusíadas*, Rio de Janeiro-Lisboa, d/g., 35-44, “A Nação” kapitulua.

191 Silva Dias, J. S., da, op. cit., 53.

192 Batez ere “ezker” batean, hori dela-ta kontzeptuen eta periodo historikoen hesiketa tradizional dogmatikoan setatu nahiago duen batean. Hobsbawm, E., *Naciones y nacionalismo desde 1780*, Bartzelona 1992.

193 Chabod, F., op. cit., 169: “Uno de los peligros más graves a que está expuesto el historiador consiste en valerse de términos modernos, o más bien de hoy en día, para designar pensamientos, sentimientos, doctrinas de épocas pasadas...”. – Baina historia beti oraintasun batetik idazten da, eta beste oraintasun batetik irakurri: “erlatibismo” horiek gabeko historiarik ez dagoela, ohartun izatea, ez da arbitrariotasunari ate denak zabalik uztea.

194 “Gizabanako hauteslea” rekin zerikusi gutxi duen Renanen pasarte batek, merezi luke gogoratzea kurioso bezala bederen: “Une nation ne prend d’ordinaire la complète conscience d’elle-même que sous la pression de l’étranger. La France existait avant Jeanne d’Arc et Charles VII; cependant c’est sous le poids de la domination anglaise...”, cfr. Renan, E., op. cit., 85. Frantzia, Alemania, etab., IX. mendearen erdi aldera (“Verdungo Ituna”) erneak lirarteke Renanen arabera,

–kulturan, ez bakarrik instituzioetan– Iraultza baino lehen ez, eta orain ba omen dagoen zer guztiz berri eta erabakior hori?¹⁹⁵.

Camõesek bezala, Renanek nazioa bokazio, misio, destino batekin historian ulertzen du mendez mende¹⁹⁶, hots, “mito” batekin (eta Marxek proletalgoa!). Nola espresatu, bestela, izan ere, nortasun historikorik, identitaterik denboraren jarioan, modu naturalistan ez bada, eta agian orduan ere?¹⁹⁷ Geroa, lehena biltzen duen heinean bakarrik da geroa, hori ulertzeko ez dago *Izpirituaren Fenomenologia*-rekin hagitz nekatu beharrik. De fakto, Viriato ulertzeko ez dago Portugal beharrik, Portugal ulertzeko bai Viriatoren beharra. (Viriato apenas da Arrigorriaga baino mito gutxiago...)¹⁹⁸ Hauxe bait dugu aspaldi beste auzi bat: “mitoen” mitoa – non mitoak pentsamendu zientifikoaren antonimoa esanahi bait du, oraindik XIX. mendeko positibista dogmatikoen antzera. De Lancreren su guztiak epelak uzten ditu, utzi ere, berrehun urte atzeratuta oraintxe ilustratu berri dugun zenbaiten sorgin oro kiskaltzeko zeloak.

Apenas dirudi, halere, objektibitate historikoaren arazoa denik eta, beharbada, horrelaxe ulertu nahita bezala ibiltzea da, ulertu nahi ez izatearen nahikoa agiri.

Karlomagoren Inperioaren zatiketarik alegia (op. cit., 39-40 eta 41). “Dès le Xe siècle la *Francia* est toute nationale” (op. cit., 83).

195 Segun nola ulertu Frantzia, “batasun” nazionalaren errealitatea alegia, hori beharbada trenbide sareaz lortu dela, esan ahal izango litzateke (hala, ez txantxetan bakarrik, Braudelek), ez behintzat 89ko Iraultzarekin; edo TBaz lortu dela, orainago; edo halako batasunik ez dela batere orain ere lortu, Paris eta Midia bat ez direlako, adibidez; edo klaseen antagonismoak nazio batik egotea eragozten duelako, etc. Iraganerako aurkitzen diren problema berdintsuak alegatu ahal dira orain bertan nazio batez mintzatzea “ez errigortsua” bihurtzeko.

196 Ik. Recalde, J. R., *La construcción de las naciones*, in 1982, 111: “Entre tales conceptos probablemente es el de *nación como unidad de destino*, que a su vez Ortega debía a Renan, el que más expresamente caracteriza la relación entre Ortega y Falange”. Ik. bertan 50 or. orobat.

197 “Misioa”, “destinoa”, bistan da berrero, terminook ez direla XVI. edo XIX. mendeetan bezala ulertzen gaur; eta horregatik ez dagoela erabiltzerik ere orduan bezalaxe: lehen urrats batean, adiera erlijiosotik politikora pasa baziren, laikapen prozesuak urrats bat gehiago eman du eta oraingo mintzaira soziologiko edo politikoan berba haiek ezkutatu egin dira. Haiek lehen betetzen zuten funtzioa, alegia, haiek gabe bete liteke honez gero. Diputatuek, irakasleek, etab., Konstituzioari “zin egitea” esigitzen da (“aberriaren” esanahi sakrala eta haren zerbitzari hurbilena karaktere magikoa, zaila da “mitologikokiago” nabarmentzea (hitzaren esanahi negatiboan orain); Gobernuak, Alderdiak, beren “teologiei” sinestekotan bederen, buruzagi eta mesnada feudalen antzera borrokatzen eta sakrifikatzen dira, Espainiaren, Euskadiren “zerbitzuan”.

198 Eta mitoak, nolabait ahistorikoa eta denboraz kanpokoa izan arren, historia egin egiten du, espresatzen duen kontzientziatz batera: Arrigorriagak beti bizkaitarren “askatasuna” esanahi du; baina Lope Garzia Salazarkoarentzat († 1476) askatasuna Bizkaiko Jaunaren agente itundua da; Batxiler Zaldibiarentzat († 1575), “que aún no pagan alcabala y tienen grandes previlexios”; Lizentziatu Pozarentzat († 1591) bizkaitarren hidalgia unibertsalak, etc.; eta Arana Goirrentzat menpegabezia nazionala, independentzia. Askatasuna ezin izan daiteke kontzeptu aldaezin bat bera –eta ez da: baina ba da!– berdina etikan, zuzenbidean eta soziologian; XIV. mendean, XVI. mendean eta XIX. mendean; Txinan eta hemen. Diferentzian eta identitatean bakarrik da historia posible.

Identitate (esanahi, balio) kolektiboa bezalaxe indibiduala, “mitoz” bakarrik artikula daiteke. Nola dauka Portugalek historiari, edo nola bilakatzen da nazio portugesa “pertsonea” epiko bat?¹⁹⁹, galde litekeen bezalaxe bait legoke galdetzea edozein protagonista indibidualengatik hori bera (zutaz edo nitaz ere): Errolan heroi (indibidual) handia da bera zalantza gabe, baina bere ezpataren eta ekintzen bortitzagatik baino gehiago, haien misioagatik eta eskenategiagatik; hots, esanahia eta handitasuna eman, Ongiaren eta Gaizkiaren arteko azken borroka eskatologikoa, baso beltz eta mairu gaizto arteko eskenategi dramatiko batean, aurriruditzeak ematen dio (Ouriqueko edo Aljubarrotako batailari, edo Vasco da Gamaren nabigazioari bezalaxe). Ulertze “mitiko” honek –“objektiboa” bezain humano eta bidezkoak, hemen justifikatzen hasterik ez dagoen adiera batean²⁰⁰– bere arau estrikoak, bere logika eta zuzentasuna dauzka. Kontzientzia nazionalak –Erdi Aroan hasi gorputza hartzen eta Ernazimentuan jantzi ideologikoki–, denak daude, nahi bada, faltsifikazio historikoz beteta. Hori, ordea, apenas da gaur inon objektibitatearen edo errigore historikoaren auzirik, ikertzaileentzako egitekorik alegia²⁰¹, oso beste natura bateko problema baizik, eta bere zinezko mailan planteatu beharrekoa, planteatzekotan. Nazioen eta nazionalismoen teoria batzuek, alabaina, Estatu europar garaileen krimen historiko nefandoena ezkutatzeko

199 Nazioa “gizabanakoen gainetiko pertsona” bezala, *Volksgeist* kontzeptuak eta filosofia erromantikoak asmatu dutela, egunotan sinestarazi nahi liguketen horiek, ez dute nonbait irakurri, Erdi Aroan Boetioren filosofia kontsolatzailearen antzera, Frantzia dama noble eta zorrotza zela jada Alain Chartieren *Quadrilogue invectif*-en (1422), semeei diskurtso bat egin ziezaiekeena, naturaren agindu legez aginduz bizia eman zien lur amaren defentsa. Charles d’Orleans (“De voir France que mon coeur aimer doit”), Villon, etab. ondoren, Ernazimentu frantseseko literaturan sinbolo topiko bilakatua dago *Frantzia ama*-rena: Du Bellay berak sortu eta hazi du (“Tu m’as nourri longtemps du lait de ta mamelle”); haren irudia lantuz agertzen zaio ikuskizun batean Ronsardi (“m’apparut tristement l’idole de la France”); semeen arteko gerragatik negarrez ari da (A. d’Aubigné: “France, mère affligée”), etab. Noski Petrarca baitan ere “madre benigna e pia” da Italia, “la patria in ch’io mi fido” (“Italia mia”) eta “gentil donna” Erroma, “tanta e tal madre” dena orobat, negarrez eta laguntza eske hain zuzen bera ere, “con gli occhi di dolor bagnati e molli” (“Spirto gentil”). Shakespeare baitan halaber “Then, England’s ground..., My mother and my nurse” esanez despeditzen da Bolingbroke desterrura joan behar duenean. Ama Lur ideia aparte, gizarte edo komunitate bat arrunt organismo edo gorputz gisa bururatzea, aldiz, gutxienez Aristotele bera bezain zaharra da gure tradizioan, Estoak eta San Paulok ongi aprobetxatua, Erdi Aroan (Joannes Salisburkyoa, etab.) txit maitatua eta gero ere beti guztiz korrientea.

200 Feyerabend, P., *Adiós a la razón*, Madril 1984. Id., *¿Por qué no Platón?*, Madrid 1985. Hübner, K., *Crítica de la razón científica*, Bartzelona 1981. Id., *Die Wahrheit des Mythos*, München 1985.

201 Jeanne d’Arc, ikerketa arazoa ote da? “Errealitate historikoaren” arazoak ote dira haren Jainkoagandiko ahotsak eta aginduak eta profeziak? Azken arnasa eman duenean uso bat hegan agertu dela “Frantzia aldetik”? Ahaleginak ahaleginda, haren bihotza ezin erre izan duela borrokoak? Heriotze bapateko gaiztoz hil direla haren kondenatzaile guztiak? “Errealitate historikoaren” diferentzia ote da alegia Voltaireren eta Anouilharen artean dagoena? – Baina, errealitate historikoan, frantsesa al da Jeanne d’Arc?!!, – Beste zer DA, orduan, errealitate historikoan hain zuzen?

apropos asmatu antzekoek²⁰², ez ote da susmoa hartu behar, Ernazimentuko falsifikazio mitikoei orain falsifikazio “zientifikoa” gehitzen diela, galtzaileak askatzeko ez baino, irabazleen kausa beraren zerbitzuan beti?

Bibliografia

- ALBUQUERQUE, M. de, *A consciência nacional portuguesa. Ensaio da história das ideias políticas*, 2 lbrki., Lisboa 1974.
- ALBUQUERQUE, M. de, *A expressão do poder em L. de Camões*, Lisboa 1988.
- ALONSO, D., “La recepción de ‘Os Lusíadas’ en España (1579-1650)”, in *Obras Completas*, vol. III, Madril 1974, 7-40.
- BIGALLI, D., “Sulle concezioni politiche de Luis de Camões”, in *Rivista di Storia della Filosofia* 47 (1992), 477-526.
- BORGES DE MACEDO, J., *Os Lusíadas e a história*, Lisboa 1979.
- BRAGA, T., *História da Literatura Portuguesa. II. Renascença*, d/g.
- CARVALHAO BUESCU, M. L., *Babel ou a ruptura do signo. A Gramática e os gramáticos portugueses do século XVI*, Lisboa 1983.
- CASTRO, A. de, *Camões e a sociedade do seu tempo*, Lisboa 1980.
- FRECHES, C. H., “Les *Lusiades*: une dynamique des mythes”, in *L’Humanisme portugais et l’Europe. Actes du XXIe Colloque International d’Etudes Humanistes*, Paris 1984.
- MENDES DOS REMEDIOS, *Camões e o ideal da sua obra*, Coimbra 1924.
- MESNARD, P., *L’Essor de la philosophie politique au XVIe siècle*, Paris 1977.
- OLIVEIRA MARTINS, P. J., *Camões. Os Lusíadas e a Renascença em Portugal*, Lisboa 1986 [jat.: Porto 1891].
- SARAIVA, A. J.-LOPES, A., *História da Literatura Portuguesa*, Porto 1985.
- SCHNEIDER, R., *Das Leiden des Camões*, Hamburg 1959.
- SERGIO, A., *Breve interpretação da história de Portugal*, Lisboa 1983.
- SILVA DIAS, J. S., *Camões no Portugal de Quinhentos*, Lisboa 1981.
- VV., *Camões e a identidade nacional*, Lisboa 1983.
- VV., *Théorie et pratique politiques à la Renaissance. XVIIe Colloque International de Tours*, Paris 1977.

202 Karlos Santamariak honela idatzi du: “Una batalla semántica, más o menos invisible, acompaña siempre a toda batalla ideológica. Descendamos, pues, de la inocencia a la realidad. Hace casi dos siglos que la palabra ‘nación’ fue secuestrada por el jacobinismo francés. Desviándola de su sentido primario, fue aplicado de modo excluyente a la nación secundaria, es decir, al Estado-Nación, que era la pieza clave en la nueva ideología (...). En adelante la nación no podría ya ser pensada más que en función del Estado, como un Estado existente o como un Estado en potencia. Ya no se podría hablar de la nación sin confundirla con el Estado. Las nacionalidades primarias no sólo habrían quedado medio aplastadas por la nación secundaria, sino que sus defensores ni siquiera podrían encontrar un vocabulario adecuado para poder hablar de ellas”.